

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

**İslam'ın
Unutulan Ekonomik Modeli**

**AHLAKİ
KAPİTALİZM**

**Prof. Dr. Murat Çizakça
Mustafa Akyol**

**İslam'ın
Unutulan Ekonomik Modeli**

AHLAKİ KAPİTALİZM

**Prof. Dr. Murat Çizakça
Mustafa Akyol**

İÇİNDEKİLER

Yayınevinin önsözü.....	7
BÖLÜM I : TEORİK ÇERÇEVE.....	11
İslam ve serbest piyasa	13
Batı Asya'nın gerileme nedenleri ve toparlanması için öneriler.....	23
BÖLÜM II : POPÜLER TARTIŞMALAR	53
Yeniden İslam ve kapitalizm üzerine	55
Sosyalizm İslam'a uyar mı?.....	58
Bayram, sosyalizm, liberalizm, vs.....	60
'Klasik sağcı Müslüman tezi' iyidir	64
Kemalistler kapitalizmi neden sevmez?	66
Kapitalizm sekülerleştirir mi?	69
Darbeciler niçin kapitalizme düşman?	71
Ahlaki kapitalizm, Müslüman burjuvazi	74
İslami ideal: Sosyal devlet mi, sosyal toplum mu?	80
Solun kerameti kendinden menkul erdemleri.....	82
Kapitalizmin merkezinden notlar	84
Marksistlerin afyonu	86
'Abdestli sosyalizm' ve problemleri.....	88
Müslümanın ideolojisi olur mu?	90
Batı hayırseverliğinin İslami kökenleri	92
Kapitalizmin faydaları	95
Kapitalizm 'Kârunizm' değildir	97
İslam bir 'sistem' midir?.....	99
Sosyalist İslamcılarının afyonu.....	101
BÖLÜM III : SÖYLEŞİLER	105
Mustafa Akyol-Murat Çizakça	107
Fadime Özkan-Murat Çizakça	137

YAYINEVİNİN ÖNSÖZÜ

Aslında Özal dönemine kadar pek bir sorun yoktu Türkiye’de... Genellikle zenginler, para kazandıkça manevi değerlere sırtlarını döner, Batı’nın tüm ahlak ve tüketim kalıplarını içselleştirir, zenginleşmeleriyle doğru orantılı olarak halka yabancılaşırlardı. Osmanlı’nın son demlerinden itibaren devlet eliyle zengin edilmeye alışmış bu sınıf, kolay para kazanmasının diyetini devlete, onun istediği makbul vatandaş kalıbını, yani tipik bir Batılı kimliğini, üzerine geçirerek ödüyordu. Geçmiş, halkı ve inancı, onun övmek değil kurtulmak istediği nitelikleriydi. Kısacası herkes yerini ve nasıl davranması gerektiğini biliyordu...

Özal’la birlikte, bir şeyler değişti. Devlet eliyle zengin oluşturma’nın yerini, giderek serbest piyasa kuralları içerisinde rekabet almaya başladı. Kıyasıya rekabet kaliteyi, yerli üretimi ve yeni oyuncularını da sahneye çıkaracaktı. Artık yabancı markaların Türkiye temsilciliğinden veya devlet ihalelerinden para kazanan eskinin burjuvasının yanı başında, bu topraklarda üreten ve ürettiğini ihraç etmeye çalışan yeni bir girişimci sınıfı oluşmaya başlamıştı. İlerleyen yıllarda onlara bir isim de bulundu: Anadolu Kaplanları...

İlginç olan husus, bu yükselen yeni iş adamları, eskinin zenginleşen ailelerinin izlediği yolu takip etmemekte diremiyorlardı. Evet, para kazanıyorlardı; ama kazandıkları para onları, geçmişlerini reddetmeye veya değerlerine sırt dönmeye sevk etmiyordu. Aksine dinlerine ve kültürlerine daha sıkı sarılmaya, kazançlarını üretimin yanı sıra, cami, okul, yurt, kültür merkezi inşaatlarına, fakir öğrencilere verilen burslara veya sosyal sorumluluk projelerine aktarmaya başlamışlardı. Onların yüksek gayretleri, kazanma ve kazandığını Allah yolunda harcama istekleri, diğerkâmlıkları olmasaydı, ne Türkiye bugünkü Türkiye olabilirdi, ne de bu ülkenin insanları dünyanın dört bir köşesinde sulh adacıkları inşa edip, sadece bu ülkenin değil dünyanın da geleceği adına umut ışıkları yakabilirdi...

Bu infak kahramanlarının iş yapma tarzlarının, başkalarından hiçbir farkı yok muydu peki, aynı “vahşi kapitalizmin” kurallarına göre mi oynuyorlardı oyunu; yoksa dini hassasiyetlerini, iş yaşamlarına da yansıtmayı başarmışlar mıydı? En azından şu söylenebilir sanırsınız, para kazanmak için hiçbir sınırı gözetmeyen insanlar değildi onlar. Kazançlarını helal yollardan edinmek hususunda hassastılar, aldatmıyor, aldanmıyorlardı; üstelik kazandıklarını harcarken de sınırlarını biliyor, helal dairesinde harcıyorlardı...

Fakat zaman içinde, hiç umulmadık bir suçlamayla karşılaştılar. Kendilerine sosyalist Müslümanlar adını veren bazı isimler, onların zenginliklerini dillerine dolamaya, Müslümanın zengin olamayacağını iddia etmeye başlamışlardı. Yeni bir medeniyet hamlesini finanse eden bu işadamlarının adeta, başarılı olmaktan dolayı özür dilemeleri isteniyordu. Müslümanın fakiri makbuldü, para kazanmak hele de para kazanmasına rağmen inancını ve değerlerini muhafaza etmek kabul edilmez bir suç idi.

Bu söylemin sahiplerinin sayıları fazla değil belki ama sesleri epey yüksek çıkıyor. Ahlaki bir haklılık iddiasıyla, alternatif görüşlerin dillendirilmesinin önüne vicdani setler dikebiliyorlar ve arka arkaya yayınladıkları kitaplarla, entelektüel üstünlüğü ellerinde tutmaya çalışıyorlar. Eleştirdikleri hususlar tamamen haksız veya yanlış mı? Hayır, ama resmin bütününe vermekten ve yaş ile kuruyu ayırt etmekten aciz. Elbette nefis her zaman kötülüğü emreder ve elbette zenginlikle olunan imtihanı kaybetmek, fakirlikle olunana göre daha kolaydır. Üstelik eleştirilmeye değer kötü örnekler var ve var olmaya da devam edecektir; ama bu, mallarını Allah yolunda harcama kararlılığındaki pek çok iyi örneğe yok muamelesi yapmamızı mı gerektirir? Barika-i hakikatin, müsademe-i efkârdan doğacağına olan kesin inancımız bize, bu hususta da alternatif seslerin mutlaka duyurulması gerektiğini söylüyor.

Bu kitap, böylesi bir alternatif açıklama olarak da okunabilir. Türkiye’de yaşanmakta olan ve “Türk modeli” diye bilinen bir gelişmenin, İslam medeniyetinin en parlak dönemleriyle olan şaşırtıcı benzerliği üzerinden, unutulmuş bir kavrama, “ahlaki kapitalizme” vurgu yapan yazarlar, helal dairesi içinde kazanan ve harcayan, üstelik kazandığı parayla eğitimden sağlığa toplumun genel yararı için pek çok müessese inşa eden bir iş adamı tipini öne çıkarıyor ve geçmişte bu iş adamı portresinin oluşumunu mümkün kılan sistem de İslam’ın asli ekonomik modeli olduğunu savlıyorlar.

Okuyucu da, bizim gibi, yazarların tezlerinin hepsine katılmak zorunda değil elbette, fakat en azından bu perspektiften de haberdar olmanın zarureti konusunda onlarla hemfikir olacaklardır.

Keyifli okumalar...

Ufuk Yayınları

BÖLÜM I

TEORİK ÇERÇEVE

İSLAM VE SERBEST PİYASA

Mustafa Akyol¹

İslam, modernite ile uyumlu mudur?” Geçtiğimiz birkaç on yıl boyunca bu sorunun cevabı, hararetle tartışıldı. Bu tartışma büyük oranda, siyasi özgürlük konusuna (yani demokrasi, çoğulculuk ve düşünce özgürlüğü konusuna) odaklanmış bulunuyor. Oysa modernitenin bir başka önemli sacayağı daha var: Ekonomik özgürlük. Öyleyse İslam’ın ekonomik özgürlüğe (yani mesela serbest piyasa ekonomisine veya kapitalizme) uygun olup olmadığını da sorgulamamız gerekmez mi?

Çoğu İslamcı bu soruya cevaben “hayır!” diye kestirip atacaktır. Onlar, İslam’ı her şeyi kapsayan bir sosyo-politik sistem olarak tasavvur ettikleri için, kapitalizmi bir rakip hatta bir düşman olarak görürler. Hem komünizme hem de kapitalizme karşı mücadele İslam literatürünün standart konularından birisidir. Mısırlı Müslüman Kardeşler’in ünlü ideoloğu Seyyid Kutub 1951 yılında *Ma’arakatu’l-İslam ve’r-Re’sumaliyye* (İslam ve Kapitalizmin Savaşı) isiminde bir kitap yazmıştı. Temmuz 2003’te ise, İspanya’nın Granada kentinde 2.000 Müslümanın katıldığı bir konferansta “kapitalist sistemin nihayete erdirilmesine” yönelik bir çağrı yapılacaktı.

¹ TCSDaily, 20 Haziran 2006.

Ancak, kapitalist ekonominin böyle radikal bir biçimde reddedişi, İslam'ın iktisadi faaliyete ve kar etmeye yönelik teolojik tutumuyla ve tarihi tecrübesiyle pek uyumlu gözüküyor. Doğrusu, bir işadami tarafından tebliğ edilen (Hz. Muhammed hayatının büyük bir bölümünde başarılı bir tüccardı) ve ticareti ta en başından beri aziz tutan bir din olan İslam, yoksulların ve muhtaçların ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik ahlaki değerlerle desteklenmiş bir kapitalist sistemle oldukça uyumludur.

Ticaret, Zekat ve Kur'an

İslam ve kapitalizm arasındaki bu uyum, çeşitli eserlerde yoğun bir biçimde incelenmiştir. Bu konuyla ilgili en fazla öne çıkan eser Maxime Rodinson'un ünlü kitabı *İslam ve Kapitalizm*'dir (1966). Fransız bir Marksist olan Rodinson; İslam'ın yazılı metinleri ve İslam ekonomisi tarihi üzerine yaptığı araştırmalar sonucunda, Müslümanların para kazanmakla ilgili hiçbir sorunlarının olmadığını açık bir biçimde gösterir. Rodinson, "Kutsal metinleri ekonomik faaliyetleri desteklemeyen bazı dinler vardır. Ancak bu durum, genel itibariyle ticari faaliyetlerden yana bir tutum sergileyen ve bunu sadece hileli uygulamaları yasaklayarak ve belirli dini bayramlarda ticaret yapılmasını emrederek sınırlayan Kur'an için geçerli değildir." der.

Kur'an'ın sosyal adalete vurgu yaptığı ve bu durumundan dolayı bazı Müslüman aydınların sosyalizm ve onun "sınıfsız toplum" vadedine sempati duyduğu doğrudur. Ancak Kur'an dikkati bir şekilde okunursa, onun "İslam Sosyalizmi"ne karşı olduğu görülecektir. Müslümanların kutsal kitabı, toplumda zenginler ve yoksulların olacağını kesin olarak belirtir ve açık bir biçimde özel mülkiyet ve miras haklarını savunur. Bununla beraber, zenginlerden yoksullara yardım etmelerini ısrarla talep eder. Bu noktada infak ve zekat,

kurumlaştırılmış bir yardımseverlik şekli olarak öne çıkar. Her Müslüman zengin, servetinin belirli bir miktarını fakir kardeşleri için infak etmek zorundadır.

Zekat, merkezi bir otorite tarafından toplanmaz, gönüllü bir hayırseverlik eylemidir. “İslam ve Modern Ekonomik Değişim” isimli akademik tezin ortak yazarları olan John Thomas Cummings, Hossein Askari ve Ahmad Mustafa’ya göre “Zekat, her şeyden önce gönüllü bir ibadettir ve çağımızın vergi mükelleflerinin tecrübe ettiği gelirlerinden alınan yüksek vergilerden ve karmaşık düzenlemelerden oldukça farklıdır.” Dahası mezkur yazarlar, “Piyasa güçleri üzerinde ekonomik planlama yapılması yönündeki Marksist vurgu, bir özel İslami tercih olarak mevcut değildir” diye de eklerler.

Doğrusunu söylemek gerekirse bazı tüccarlar mallarını aşırı pahalı bir fiyattan sattığı için Hz. Muhammed’den piyasa fiyatlarını sabitlemesi istendiğinde “Şüphesiz fiyatı tayin eden... Allah’tır” diyerek bu istekleri geri çevirmiştir. Burada Adam Smith’in “görünmez el”iyle benzerlikler kurmak akıl dışı olmaz. Bu konuda Hz. Peygamber’in ticareti, para kazanmayı ve hayatın güzelliklerini öven birçok sözü olduğunu da unutmamak gerekir. Maxime Rodinson’un da belirttiği gibi Hz. “Muhammed, sosyalist değildi.”

İslam’ın kavramsal olarak ticarete açık oluşu, onun Ortaçağ’da son derece görkemli bir medeniyet oluşturmasının en önemli sebeplerinden birisidir. İslam dünyası o günlerde dünya ticaret yollarının merkezindeydi ve Müslüman tüccarlar bu durumdan oldukça başarılı bir biçimde yararlanmışlardı. Günümüzün bankalarına benzer bir takım kurumlar bile kurmuşlardı: Ortaçağ Müslüman tacirleri kolayca çalınabilen, ağır ve taşınması zor olan altın yerine kâğıt çekler kullanıyorlardı. Kredi transferindeki bu yenilik, Haçlılar ve özellikle de Tapınak Şövalyeleri tarafından Avrupa’ya da taşınacaktı.

Ticaret, İslam medeniyeti için son derece önemliydi. Hatta bu parlak medeniyetin çöküşü de, küresel ticaretin niteliğinin değişmesine bağlanabilir. 1497’de Vasco da Gama (kısmen Müslümanların usturlabı icat etmesi sayesinde) Ümit Burnu’nun etrafından dolaşarak, dünya ticaretinin Orta Doğu’dan ve Akdeniz’den okyanuslara doğru kayacağı, tarihin yeni bir sayfasını açtı. Sonuç olarak iki yüz yıl önce Moğol istilasıyla sarsılan ve bir daha da toparlanamayan Orta Doğu, ölümcül bir durgunluğun içine girdi. Sonrasındaki birkaç yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu yükseldiyse de, çöküş onlar için de kaçınılmaz olacaktı. Ticaretin kaybedilmesi kozmopolitliğin de sonu anlamına geliyordu. Bunu da dini bağnazlığın takip etmesinde şaşılacak bir yön olmasa gerek. Kur’an’ın ilk tefsircileri ticareti ve zenginliği Allah’ın hediyesi olarak yorumluyorken Ortaçağ sonlarına doğru İslam literatürü artık çileciliği övmeye başlamıştı.

Eğer işler yolunda gitseydi, İslam’ın ticaret yanlısı karakteri onu tarihte, Max Weber’in ısrarla iddia ettiği gibi kapitalizmin yükselişine öncülük eden Calvinizm’in yerine geçirebilirdi. Elbette Weber’in kendisi bu yoruma katılmazdı, çünkü o İslam’ı çalışkan emekçilerden ziyade işgalcilerin ve yağmacıların dini olarak görüyordu. Weber’e göre İslam, kapitalizmin önünde bir engeldi, çünkü yalnızca cihadı ve dünyevi zevklerden uzak bir yaşamı teşvik ediyordu.

Ne var ki Weber, *Confucianism and Taoism* (Konfüçyüsçülük ve Taoculuk) (1915), adlı yapıtında Çin’in aşırı nepotist kültüründen dolayı hiçbir zaman iyi bir ekonomiye sahip olamayacağını da iddia etmişti. Japonya’nın ekonomik alanda başarılı olacağı konusunda da oldukça kötümserdi. Hristiyan olmayan bu toplumlar üzerindeki analizlerinde yanıldı, çünkü yöntemlerinin daimi olacağını sanıyordu ve kısmen de tarihlerini yanlış analiz etmişti. Büyük Türk

sosyologlarından biri olan Sabri F. Ülgener (Weber'in hem öğrencisi hem de muarızı) Weber'in Batı kapitalizminin kaynaklarını incelemede sergilediği dehaya rağmen, İslam'ı nasıl yanlış değerlendirdiğini ve serbest piyasa sistemiyle fitrı bağdaşıklığını nasıl küçümselediğini ayrıntılı bir şekilde yazdı.

Ancak bu bağdaşıklık tamamen sorunsuz değildir. Modern kapitalizmin İslam'la çatışan en kemikleşmiş yüzü faiz konusudur. Kur'an'da, "Allah ticarete izin vermiştir, ama *ribayı* yasaklamıştır" ayeti vardır ve *riba* paradan faiz almak olarak bilinir.

Bu sebeple Müslümanlar faiz temelli bankacılığa alternatif olarak İslami bankacılık sistemini geliştirmişlerdir. Bu, aslında Batı'da geliştirilen "riskli sermaye"nin naklinden başka bir şey değildi; İslami bankacılığın nitelikleri, Batı'daki leasing, partnership (muşaraka), mark-up financing (murabaha), profit-sharing (kar ortaklığı) uygulamalarının uyarlamasıdır.

Bu haliyle İslami bankacılık, faizsiz kapitalizme kapıları açacaktır. Gene de bazı Müslümanlar *ribanın* makul sınırlarda bir faizi de kapsayıp kapsamadığını sorgular. Bu liberal yorum, 16. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'na kadar uzanır. Kanuni Sultan Süleyman zamanında şeyhülislam olan Ebusuud Efendi, toplumun iyiliği için çalışan kurumların faiz almasına izin vermişti. Modern zamanlarda da *ribayı* yeniden yorumlayan bazı Müslüman bilginler var. Örneğin Minaret of Freedom Institute'dan İmad-ad-Dean Ahmed, *riba* teriminin aslında herhangi bir ticari malın peşin satışından elde edilen insafsız kar veya paradan alınan fahiş oranda faiz anlamına geldiğini ve piyasanın gerektirdiği oranda faiz almanın *riba* sayılmaması gerektiğini ileri sürmüştür.

Faize izin verilsin ya da verilmesin, İslam'ın ticarete karşı tarihi ve teolojik tutumu kuşkusuz pozitifdir. Maxime Rodinson'un da

belirttiği gibi İslam'ın kapitalizme temelden karşı olduğu iddiası yalnızca bir efsanedir.

Sentez

Öyleyse Seyyid Kutub gibileri tarafından tasavvur edilen “İslam ve kapitalizm arasındaki çatışma” savı nereden kaynaklanıyor?

Cevap, bugünün birçok tutucu Müslümanı arasında da varlığını sürdüren Ortaçağ sonu İslam düşüncesinin çileci karakterinde ve de İslami radikalizmin İslami olmayan kökeninde yatıyor olabilir. İslami radikalizm, temel amacı bir sosyo-politik sistem kurmak ve bu sayede Batı'ya meydan okumak ve onu mağlup etmek olan sömürge karşıtı bir hareket olarak doğmuştur. Batı demokratik bir kapitalizm üzerine inşa edildiği için, İslami radikaller, ona karşı çıkanların da alternatif bir siyasi/ekonomik vizyona sahip olmaları gerektiğini ileri sürerler. İşte bu sebeple radikal İslam'ın Kutub ve Mevdudi gibi kurucu babaları görüşlerini; zamanında Japon faşistlerini, Nazileri, Kızıl Kmerleri ve günümüzde de El-Kaide ve benzerlerini etkileyen ve Heidegger'in Batı'ya karşı eleştirilerinden esinlenen, Ian Buruma ve Avi Margalit'in “oksidantalizm” olarak adlandırdıkları bir ideolojiden ödünç almışlardır.

Ancak hayatları “oksidantalizm” etrafında değil de bireysel dindarlık ve tabiatlarının gereği olarak iyi bir yaşam arzusu etrafında şekillenen diğer Müslümanlar içinse demokratik kapitalizm, ideal bir seçim olarak öne çıkmaktadır.

Bu fenomenin çarpıcı örneklerine geride bıraktığımız yirmi yılda Türkiye’de rastladık. Türkiye İslam dünyasının en zengin ülkesi değil ama en gelişmişidir. En zengin Müslüman ülkeler petrol sahibi Arap ülkeleridir; ancak petrolden elde ettikleri dolarlara rağmen sosyal açıdan modernleşememiş ve kabile devleti olarak

kalmışlardır. Petrol zengin eder ama ne yazık ki modernleştirmez. Modernizm; organizasyon, düzen ve hedeflere ulaşmak için risk alma yoluyla ulaşılan bir akılcılık vasıtasıyla elde edilebilir. Bunu gayet iyi anlayan merhum cumhurbaşkanı Turgut Özal, “Petrolümüz olmadığı için şanslıyız; bu yüzden para kazanmak için çok çalışmaya mecburuz,” demişti.

Özal Batı yanlısı bir siyasetçi ve aynı zamanda dindar bir Müslümandı. Özal’ın 1980’lerdeki yenilikçi, Reagan tarzı reformları, Türk ekonomisini yarı sosyalist bir yapıdan kapitalizme taşıdı. Bu yeni ortamda Anadolu’nun muhafazakar kitleleri, gerçekleştirecekleri sosyo-ekonomik patlamaya izin veren çok verimli bir alan bulmuş oldular. Sonraları bu muhafazakar işadamları, ticaretteki baş döndüren başarılarından dolayı “Anadolu Kaplanları” olarak adlandırılacaklardı. Böylece onlar, uzun zamandır var olan, ayrıcalıklı, oldukça laik ve kibirli İstanbul burjuvasıyla rekabet eden yeni bir sınıf kurdular.

Avrupa İstikrar Girişimi (ESI) (Berlin kaynaklı bir think-tank) 2005 yılında Anadolu kaplanlarıyla ilgili geniş kapsamlı bir araştırma yaptı. Kayseri’de yüzlerce muhafazakar işadamıyla görüştüler. “Türk İslamı içerisinde, bireysel ve ticaret yanlısı akımların önem kazanmaya başladığını” ve Müslüman girişimcilerinin eliyle “sessiz bir İslam devriminin” yaşanmakta olduğunu keşfettiler. Bu dindar kapitalistleri tasvir etmek için kullandıkları terim ise raporlarının başlığıyla aynıydı: İslami Calvinistler.

İktidardaki Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) Türkiye’deki İslami Kalvinizmin yükselişinin siyasi bir yansıması olarak görülmektedir. Pek çok AKP üyesinin ticari bir geçmişi vardır ve parti ta ilk gününden bu yana ticaret yanlısı bir tutum sergilemiştir. Parti lideri Başbakan Erdoğan, İsrail de dahil olmak üzere tüm ülkelerden gelen

yabancı yatırımları kabul etmekten çekinmez. Uluslararası bir konferansta; Erdoğan, Arap liderlerini faizle ilgili İslami yasağı yeniden tanımlamaya çağırdı ve İslami bankacılık sisteminin Müslüman dünyanın gelişiminin önündeki bir engele dönüşmemesi konusunda uyarılarda bulundu. Müslüman liderlerden, uzmanlardan ve entelektüellerden bu tip sesler yükseldikçe Orta Doğu'da daha serbest pazarlar (ve elbette fikirler) neşvünema bulacaktır.

İnatçılık

Hala birçok Müslüman kapitalizmi hor görüyor ve onu İslam'a ters ve yıkıcı bir şey olarak nitelendiriyor. Müslüman çevrelerdeki antikapitalist söyleme baktığınızda, bu söylemin Batı toplumlarındaki cinsel serbestlik, fuhuş, uyuşturucu, suç ve bencillik üzerine odaklandığını görürsünüz. Oysaki bunlar, kapitalizme özgü kavramlar değildir ve var oluş sebepleri kültürel materyalizm (sadece maddi şeylerin önemli olduğunu savunan bir düşünce tarzı) ile daha iyi açıklanabilirler. Kapitalizmden nefret eden pek çok Müslüman, aslında onu materyalizmle karıştırmaktadır.

Bu kaygılı Müslümanlar, Batı'daki pek çok samimi serbest piyasa taraftarının aynı zamanda dini inanç, aile değerleri ve bunların toplum hayatındaki olumlu rollerinin sıkı savunucuları olduklarını öğrenince epey şaşırıyorlar. Ne yazık ki demokratik kapitalizmin Yahudi-Hıristiyan değerleri ile birleşimi, İslam dünyasında pek az bilinen bir mevzu. Kilise ve hayır kurumlarının Amerika'sı küresel medyada yeterince tanıtılmamakta... Böyle olunca da, birçok Müslüman ortalama bir Amerikalıyı, MTV ve Hollywood'un tanıttığı gibi vurdumduymaz ve zevk düşkünü zannediyor.

Başka bir deyişle kapitalistlerin hepsi, sadece servet peşinde koşan, gözlerini hırs bürümüş insanlar değildir. Müslümanlar bu

gerçeği fark ettikleri ölçüde toplumlarını ekonomik gelişmelere açmaktan korkmayı bırakacak ve řu Kur'an emrini hatırlayacaklar: "Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın! Allah'ı çok anın ki kurtuluşa erebilesiniz."

Sermayeyi ahlaki yollardan aramak, onunla nefret dolu bir savaştan daha barışcıl bir yoldur ve üstelik bu şekilde dünya, çok daha güvenli bir yer haline gelecektir.

BATI ASYA’NIN GERİLEME NEDENLERİ VE TOPARLANMASI İÇİN ÖNERİLER

Murat Çizakça¹

Giriş

Ufuk açan çalışmasında Janet L. Abu-Lughod, 1250-1350 yılları arasındaki Hint Okyanusu’nu, üç medeniyetin hakimiyeti altında olan muazzam bir dünya-ekonomisi olarak tasvir eder. Bu üç medeniyet Çin, Hindistan ve İslam medeniyetleridir (Avrupa, Avrasya bölgesinin arka planda kalan önemsiz bir uzantısı hükmündedir).

XII. ve XIII. yüzyılda, Avrupa dünya ekonomisinin bir parçası haline gelmeden, yani Akdeniz’in bir ucundan Kızıl Deniz’e, oradan Basra Körfezi’ne, Hint Okyanusu’na ve Çin’e ulaşan uzun mesafeli ticaret sistemine dahil olmadan önce de zaten var olan çok sayıda dünya-ekonomisi bulunuyordu. Bunlar olmasaydı, Avrupa zaman içinde bu bölgelere ‘ulaştığında’, elde edeceği tek şey zenginliklerden ziyade boş araziler olacaktı.

¹ Bu makalenin önceki versiyonu şu şekilde yayınlandı: Murat Çizakça, “Long Term Causes of Decline of the Ottoman/Islamic Economies”, in Francesco Ammanati (ed.), *Religion and Religious Institutions in the European Economy, 1000-1800* (Floransa: Firenze University Press, 2012), s. 361-377. Adem Beyaz tarafından tercüme edildi.

Benim planım bu küresel sistemi bir bütün olarak incelemek ve Avrupa'yı da o dönemde olduğu haliyle, yani hâlihazırda işleyen bir sürecin çerperinde kalan bir bölge olarak ele almaktır.²

Hiç şüphe yok ki İslam, Batı Asya'nın büyük kısmına hakim olan Hint Okyanusu-dünya ekonomisinin, en önemli parçalarından birisi (belki de en önemlisiydi). VII. yüzyılın Klasik İslam'ından Abu-Lughod çağının başlangıcına dek uzanan İslam anlayışı ile günümüz İslam'ı arasındaki zıtlık şaşırtıcıdır. Bu makalede Batı Asya'nın gerilemesinin uzun vadeli sebeplerini Osmanlı İmparatorluğu'na³ özgü atıflarla açıklamaya çalışacağım. Sonuç kısmında ise XXI. yüzyılda gelişebilecek bir toparlanma için bazı öneriler sunacağım. Osmanlı İmparatorluğu'na yapılan vurgunun sebebi, bu devletin XX. yüzyıla kadar, yükselen Avrupa'yla eş zamanlı olarak Batı Asya'da devasa büyüklükte bir toprak parçasını kontrol etmesi ve nitelikli karşılaştırmalara imkân sağlayan zengin arşivlerinin hala elimizde bulunmasıdır. Bu arşivler neredeyse 400 milyon belgeyi barındırır ve İslam dünyasında bir benzerleri daha yoktur.

İstanbul'un fethinden (1453) Zitvatorok Antlaşması'na (1606) kadar geçen sürede Osmanlı İmparatorluğu bir cihan gücü olmuştur. Bir cihan gücü olarak da Batı Akdeniz'de doğrudan İspanya'ya meydan okumaya ve onun yeni ortaya çıkan düşmanlarından Protestan İngiltere ile Hollanda'yı ve Katolik Fransa'yı desteklemiştir. Bunun yanı sıra Hint Okyanusu'nda gücünü göstermeye ve bölgedeki Portekizlilere karşı Sumatra Adası'ndaki Müslümanlara yardım göndermeye de kadir bulunmaktadır.

² Janet Abu-Lughod, *Before European Hegemony*, s. 12.

³ Sömürgeciliği akla getiren ve Batılı bir kavram olan "imparatorluk", Osmanlı bağlamında yerine oturan bir kelime değildir. Osmanlılar kendileri için "devlet-i âli" veya "devlet-i baki" gibi tabirler kullanmışlarsa da hiçbir zaman imparatorluk ifadesini tercih etmemişlerdir.

Osmanlıların Habsburg Hanedanı'nın Avusturya koluyla olduğu kadar İspanya koluyla da kıyasıya rekabetinin kökleri İstanbul'un fethine dayanır. 11 Mayıs 330 ile 29 Mayıs 1453 tarihleri arasında tam 1.123 sene Roma İmparatorluğu'na başkentlik yapmış bu muhteşem şehrin ele geçirilmesi Osmanlılar tarafından sadece şehrin yeni hâkimine intikali olarak değil, aynı zamanda Roma İmparatorluğu'nun yeniden doğması olarak da algılanmıştır. Fatih Sultan Mehmet kendini yeni Roma imparatoru saymış ve resmen *Kayser-i Rum* olarak nitelenmiştir. Bu unvan İstanbul'un o zamanki ahalisi tarafından da kabul görmüş ve onlar da yeni imparatorlarına, Müslüman ve emperyal gibi iki atfı tek bir nidadada birleştiren "Sultan Basileus" hitabıyla seslenmişlerdir.⁴

Sadece Rumlar değil İtalyanlar, Avusturyalılar ve aynı zamanda Araplar ve İranlılar da yeni imparatorluğu Roma'nın devamı olarak görüyorlardı. Bu milletler için Türkler, modern zamanın Romalılarıydı.⁵ Hatta Sumatra, Malakka ve Endonezya takımadalarında bile sultan, "Raca Rum" olarak bilinmekteydi, yani Rum/Romalı Raca.⁶

Sürekliliğe yapılan bunca vurguyla birlikte Bizans'ın siyasi, tek bir hükümdar tarafından yönetilen, dünya çapında bir imparatorluk doktrininin Osmanlılar tarafından ödünç alınması da kaçınılmaz olacaktır.⁷

⁴ 1466 yılında filozof G. Trapezuntios bu kabulü şu şekilde meşrulaştırır: "Kimse şüphe etmez ki sen Romalıların imparatorusun. İmparatorluk merkezini hukuken elinde bulunduran kimse imparatorudur ve Roma İmparatorluğu'nun merkezi de İstanbul'dur." H. İnalıcık ve Günsel Renda (ed.), *Ottoman Civilization*, I. cilt, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002), s. 83.

⁵ H. İnalıcık, "Rûmî", *Encyclopedia of Islam*, İkinci Baskı. Ayrıca bkz. Hans Sturmberger, "Das problem der Vorbildhaftigkeit des türkischen Staatswesens im 16. und 17. Jahrhundert und sein Einfluss auf den europaischen Absolutismus" in *Rapports IV, Methodologie et Histoire Contemporaine*, Proceedings of the XIIth International Congress of Historical Sciences, 29 Ağustos-5 Eylül 1965 (Viyana: Ferdinand Berger Sohne, 1965), s. 204.

⁶ Salih Özbaran, *Bir Osmanlı Kimliği*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004), s. 25.

⁷ Bu doktrin Eusebius tarafından formüle edilip M.Ö. 335 yılında Konstantin'in hükümdarlığının 13. yılı kutlamalarında ilan edilmiştir: "Konstantin'in imparatorluğu Cennetin

II. Mehmet'in fetihleri için meşru çıkış noktası tam da buydu. Amacı Roma'ya kendi hükümranlılığı altında tekrar hayat vermek ve bir zamanlar Justinianos'un imparatorluğuna bağlı bütün bölgelerde egemenliğini yeniden tesis etmektir. Böylece bu Batı Asya imparatorluğunu, Akdeniz'i, Güney Avrupa'yı, Kuzey Afrika'yı yeniden fethederek Arap toprakları üzerinden Hint Okyanusu'na bağlamaya yönelecekti. II. Mehmet, baş şehrinin fatihi olarak, kendisini Roma'nın meşru varisi sayıyordu. Tam da bu sebepten, Batı'daki bir diğer Roma İmparatorluğu'nun varlığı, onun açısından tahammül edilmez bir hal alıyordu. Bu düşünce, batıdaki imparatorluk güç kazandıkça ve XVI. yüzyılda küresel bir diğer güç olarak belirdikçe daha kuvvetli şekilde dillendirilmeye başlandı. Batıdaki imparatorluğun hedefleri bu sefer de Muhteşem Süleyman'ın kilerle çatışacaktı.⁸

Kısacası XVI. yüzyıl boyunca, biri Müslüman biri Katolik iki yeni-Roma imparatorluğu vardı. Biri doğuda İstanbul'u elinin altında tutuyor diğeri de batıda, Roma'yı idare ediyor (bazen de Roma tarafından idare ediliyordu). Üstelik her iki devlet de çatışmalı bir seyir içerisindeydi. XVI. yüzyıl tarihi, bir taraftan bu dev güçlerin desantı mücadelesine şahitlik ederken, öte taraftan bu mücadelenin içinden neşet edecek geleceğin Avrupa lideri devletleri (İngiltere, Hollanda ve Fransa gibi) gün yüzüne çıkarıyordu. Bu ulus devletler, kendileri ile benzer hırslara sahip batıdaki imparatorun ihtiraslarından ancak onun doğudaki rakibinin desteğini elde ederek

Krallığı'nın dünyadaki yansımasıdır ve cennette ancak bir Tanrı olduğu gibi dünyada da sadece bir hükümdar vardır." D. M. Nicol, "Byzantine Political Thought", in J. H. Burns (ed.), *The Cambridge History of Medieval Political Thought* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), s. 52.

⁸ 1537'de İstanbul'daki Venedik elçisi (*bailo*) Giovanni Battista Ballarino, düke yazdığı mektupta şunları söylüyordu: "Sultan Süleyman Roma'ya hep Roma der. İmparator'dan ve İmparator sıfatından nefretle bahseder. Yegane imparator olarak kendisine hitap edilmesini ister." Halil İnalcık, *Ottoman Civilization*, I. cilt, s. 113.

korunabilirlerdi.⁹ Kısacası bu Batı Asya imparatorluğu, kendi yar-dımı sayesinde ayakta duran ulusların Avrupa'sında, olaylara şekil veriyordu.

Bir tek hükümdarın elindeki ezici güç üzerine kurgulanan Osman-lı mutlakiyetçiliği, Avrupa devletlerince hayranlıkla takip ve taklit edilecekti. Özellikle iyi enforme edilen Habsburglar ve Fransa kralları bu taklit yarışında başı çekenler olacaktı. Bu nedenle, Osmanlı orduları Avusturya Habsburglarının merkezine doğru ilerledikçe, daha mutlakiyetçi bir Avrupa ile yüzleşiyor ve karşılarında kendileri-ne denk rakipler buluyorlardı. Üstelik Osmanlıların ikmal hatlarının merkez üslerine olan uzaklıkları arttıkça, daha mutlakiyetçi olan bu Habsburglular daha tehditkâr ve dirençli hale de geliyorlardı.

Bu durum Osmanlı bütçesine de yansıtacaktı. Gerçekten de XVI. yüzyılın büyük bir kısmında bütçe, fazla verirken, XVII. yüzyılın başlarında, tam da ilerleme yavaşlamaya yüz tutmuşken, artık açık verir hale gelmişti.¹⁰ Aynı yüzyılın sonlarında ise ilk toprak kayıpla-rı vuku buldu ve bütçe açığı gittikçe arttı. Osmanlı iktisat tarihinin geri kalanı, hiç durmadan artan bütçe açığının ve bunları kontrol etmek için kamu harcamalarında yapılan reformların tarihi olarak da okunabilir.

⁹ I. François, Fransa kralı olarak kendisi Venedik elçisine şöyle bir açıklama yapıyordu: "V. Charles'ın öfkesini üzerine çeken Avrupa milletleri Osmanlıların desteği olmadan ha-yatta kalamazlar." Halil İncelik, "Akdeniz ve Türkler", *Doğu-Batı*, IX, no. 34, 2005-2006, s. 157. Osmanlı desteği İspanya'dan özgürlüğünü elde etmeye çalışan Hollanda için de aynı şekilde önemliydi. Orange prensi 1565 yılında kardeşine şu şekilde sesleniyordu: "Türkler öyle korkutucu ki bu (İspanyol) kralın bu sene bizi ziyaret etmeyeceği anlamına geliyor." Geoffrey Parker, *Spain and the Netherlands*, (New Jersey: Enslow, 1979), s. 28-33. Bir asır sonra bile bu destek hala dikkat çekecektir. I. Charles'ın hayati öneme sahip Osmanlı yardımını alamaması tahttan feragat etmesindeki en önemli sebeplerden biri olarak görülür. Daniel Goffman, *Britons in the Ottoman Empire* (Seattle: University of Washington Press, 1998), s. 98.

¹⁰ Erol Özvar, "Osmanlı Devleti'nin Bütçe Harcamaları, 1509-1788", Mehmet Genç, Erol Özvar (ed.), *Osmanlı Maliyesi, Kurumlar ve Bütçeler*, c. 1, (İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006), s. 201-208, tablo 47.

1699 sonrası toprak kayıplarıyla imparatorluğun nüfus yapısı da değişti çünkü kaybedilen topraklar nüfus yoğunluğu en yüksek olan bölgelerdi. Erik Zürcher bu Orta Avrupa/Doğu Balkan ülkeleri kaybedilmeseydi imparatorluğun nüfusunun 1901 yılında 42 milyon olacağını hesaplamıştı. Bu rakam zamanın 42 milyonluk İngiltere'sine, 38 milyonluk Fransa'sına ve 45 milyonluk Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na hemen hemen denk bir nüfus anlamına gelir. Oysaki Osmanlıların XX. yüzyıl başındaki nüfusu sadece 26 milyondur. İmparatorluk bir kısır döngüye girmişti; toprak kaybı gelir ve nüfus kaybı anlamına geliyor ve buna bağlı olarak imparatorluğun kendini müdafaa etme kabiliyeti azalıyor, dolayısıyla daha fazla toprak kaybediliyordu. Kısır döngünün boyutları, Osmanlı'nın nüfusunu baş rakibi Rusya'ninkıyla karşılaştırsak daha net anlaşılır. 1897 yılında Rusya'nın nüfusu 126 milyona yani Osmanlı nüfusunun 5 katına ulaşmıştı.¹¹ Bu nüfus patlaması sayesinde Rusya sadece Osmanlıların zararına güneye doğru ilerlemekle kalmıyor, aynı zamanda Orta Asya'nın Türki ve Moğol milletlerinin zararına doğruya doğru da hareket kabiliyetini genişliyordu.

Kısır döngünün bütçedeki yansıması da gayet dikkat çekicidir. XVI. yüzyıl Osmanlı bütçesi üzerine yapılan son çalışmalar, 1527 yılındaki bütçe verilerinin Fransa verileriyle neredeyse aynı olduğunu, İspanya'ninkilerle de benzeştiğini gösterir.¹² Oysa Zürcher'in araştırmalarına göre Osmanlı Devleti'nin XX. yüzyıldaki gelirleri (XVI. yüzyıldaki verilerden tamamen farklı olarak) Fransa'ninkinin sadece altıda biri, Rusya'ninkinin ise yedide biri kadar olacaktır.

Peki, bu korkunç gerilemenin nedeni neydi? Açıkça söylemek gerekirse Avrupa'nın Osmanlı'yı taklit eden merkezîyetçi politikaları,

¹¹ Zürcher, *Young Turk*, s. 63-64.

¹² Özvar, "Bütçe Harcamaları", s. 211.

toprak kayıpları ve nüfustaki azalma önemli etkenler olmasına rağmen resmin bütününe anlamamıza yetmez. Aslında imparatorluğun dinamik bir ekonomisi olsaydı, toprak kayıpları ve nüfus azalması en azından bir ölçüde bertaraf edilebilirdi. Dolayısıyla biz de şimdi dikkatimizi Batı Asya'nın hâkim dini olan İslamiyet'in perspektifinden ekonomiye, finansa ve hukuka yönelteceğiz.

İslam'ın kendi kapitalizmini oluşturduğu ve buna dair temel kaidelerin Kur'an'da bulunduğu hakkında sağlam kanıtlar vardır. Hz. Muhammed bu kaideleri günlük pratik içinde yorumlayan ilk kişidir. Bu kaideler ve yorumlar (Kur'an ve sünnet) ışığında klasik hukukçular İslam Hukuku'nu geliştirdiler. İslam Hukuku'nun önemli bir kısmı da zaten tüccarlar tarafından kayda geçirildi. Daha önemli sayılabilecek husus ise Hz. Muhammed'in kendisinin de serbest piyasayı teşvik eden, fiyatlara müdahaleyi reddeden ve ticaretle uğraşmış bir kişi olmasıdır. Bunun dışında Dört Halifeden Hz. Ebubekir kumaş tüccarı, Hz. Osman ise tahıl ithalatçısı idi.¹³

Büyük İslam filozoflarının da pazar hakkında kati fikirleri vardı. Bu durum şaşırtıcı değildir; zira onların çoğu *muhtesip*, yani pazarın düzenine bakmakla görevlendirilmiş, hayatlarını da böyle kazanan kişilerdi. Çarşının dini kurallara göre idare edilip edilmediğini denetlerken, pazarın fiiliyatta nasıl işlediğine dair derin bir bilgi birikimine sahip oluyorlardı. Piyasadaki işleyişin yakından ve sürekli takibi, özel mülkiyete saygı fikrinin zihinlerine yerleşmesine yol açıyordu. Söz gelimi Şatibi ve Gazali mülkün korunmasını (*hıfzu'l-mal*) İslam hukukunun beş temel maksadından (*Makasidü's-Şeriat*) biri olarak kabul etmişlerdir.¹⁴ XIV. yüzyılın büyük tarihçi ve filozofu İbn Haldun, ekonomi hakkında son derece sofistike fikirler serdetmiş ve

¹³ Goitein, "Middle-Eastern Bourgeoise", s. 223.

¹⁴ *Makasid* üzerine yapılan geniş ve modern bir çalışma için bkz. İbn Âşûr, *Makasid-ı Şeria*.

peygamberin sözünü aksettirircesine, devletin ekonomiye en az düzeyde müdahalesini savunmuştu.¹⁵

Ticaretin Müslümanlar için taşıdığı büyük önem, ticari kavramların dini alana nakledilmesiyle de kendini gösterir. Her kişinin iyi ve kötü amelleri kendi *hesap defterine kaydedilir*. Bir Müslüman kayıt altına alınan bu amellerle yargılanacak ve eğer iyi amelleri günahlarına üstün gelirse cennetle mükâfatlandırılacaktır. İmanlı olmak *karlı bir iştir*; peygamberin mücadelesine katılma Allah'a *borç vermek* gibidir ve her Müslümanın Allah'la yaptığı bir *mukavelesi* vardır.¹⁶ Allah'ın insanlardan canlarını ve mallarını karşılığında cenneti vermek üzere satın aldığına inanılır.¹⁷ Bu vaat Müslümanın, malını Allah yolunda harcarsa cennetle ödüllendirileceği anlamına gelir. Fakat malı bu yolda harcamak için ilk önce kazanmak gerekir. Bu yüzden meşru yoldan para kazanan ve varlıklarını artırmaya çabalayan dürüst bir tüccarın yükseltileceğine ve şehitlerle beraber olacağına inanılır.¹⁸

İşte bu yüzden ticaretin en önemli (ve belki de tek) ekonomik faaliyeti oluşturduğu Arap çöllerinde doğmuş bir din olan İslam'ın; ticari faaliyeti, mülkiyet hakkını, serbest piyasa ve pazar ekonomisini teşvik etmesinde şaşırtıcı hiçbir taraf yoktur.¹⁹ Geçimin sağlanmasında ticaretin onda dokuzluk bir yer tuttuğunu bize Hz. Peygamberin kendisi haber verir.²⁰

Tüccarları destekleyen, mülkiyet haklarına ve serbest ticarete

¹⁵ İbn Haldun, *Mukaddime*, 2. cilt, 5. Bölüm.

¹⁶ Zaim, "Ekonomik Hayatta", s.4; Al-Attas, *Prolegomena to the Metaphysics of Islam*, s. 144.

¹⁷ Tevbe, 111; Erkal, *İslam'ın Erken Döneminde*, s. 77.

¹⁸ Kur'an, 73: 20; Zaim, "Ekonomik Hayatta", s. 105.

¹⁹ Mekke'de, Hz. Peygamber döneminde dokumacılık üretiminin, terzilerin veya atölyelerin var olmadığına dair kanıtlar için bkz. Kallek, *Devlet ve Piyasa*, s. 85-6. Sonuç itibariyle ticaret, gerçekten de yegane ekonomik aktivite olarak zuhur etmiştir.

²⁰ Gülen, *İktisadi Mülâhazalar*, s. 319.

saygı gösteren bir ekonomik sistemin, pazar ekonomisini ve piyasa-
nın ücretlendirme kurallarını uygulaması, malların fiyatına müda-
hale edilmesini sınırı aşan, fena bir hareket olarak görmesi, onun
kapitalist oluşuna delalet eder.²¹ Kavram Batılı gelenekle yakından
ilişkili olsa da ben, İslami ekonomik sistemi bu şekilde nitelemekte
hiçbir sakınca görmüyorum.²²

Ortaçağ İslam ekonomisinin sanayileşmemiş oluşu, onu kapi-
talist olmaktan alıkoymaz.²³ Fernand Braudel'in uzun zaman önce
gösterdiği gibi, kapitalizmin sadece sanayileşme ile bağdaştırılması
doğru değildir.²⁴

Burada kastettiğimiz sanayileşme öncesi kapitalizm, yani tica-
ri kapitalizmdir. Dolayısıyla Adam Smith ve Karl Marx'ın referans
verdiği sanayi kapitalizminden doğal olarak farklıdır.²⁵ İyi bilindiği

²¹ Devirlere ve işlevlerine göre birçok kapitalizm sınıflamasının ortaya çıktığı artık bilinen bir husustur. Bununla birlikte bütün kapitalist ekonomilerde göze çarpan özellik, malların paylaşımı ve dağıtımı için pazarın kullanılması ve üretim elemanlarıdır. Hartwell ve Engerman, "Capitalism", in J. Mokyr, *Economic History*, s. 319. Batılı olmayan bir kapitalizmin, Çin kapitalizminin mükemmel bir açıklaması için bkz. Faure, *China and Capitalism*, s. 48. İslam'ın pazara müdahaleyi onaylamaması hakkında bkz. Mirakhor ve Iqbal, *An Introduction to Islamic Finance*, s. 48.

²² İslami ekonomik sistemi kapitalist sıfatıyla nitelemek üzerine detaylı ve etkili bir tartışma için bkz. Rodinson, *Islam and Capitalism*, 1974. Rodinson soruna önce Marksist bir açıdan yaklaşır ve İslami ekonomik sistemi kapitalist olarak nitelemeyi reddeder. Fakat daha sonra bu sistemin son derece karmaşık bir "kapitalist sektör"e sahip olduğunu kabul eder. Tarımın neredeyse hiç yapılmadığı Hz. Peygamber dönemindeki Arap Yarımadası'nda bu sektör doğal olarak ekonominin yaklaşık % 75 ile % 90'ını oluşturan ticaret sektörüdür. Bu nedenle Rodinson'un kabulü İslami ekonominin kapitalist olduğunun fiilen tasdiki sayılabilir. Rodinson ayrıca "Müslüman Devletin tüccarlarının Max Weber'in kapitalist faaliyet kriteri ile mükemmel biçimde uyduğunu" onaylıyordu, *a.g.e.*, s 28-30. Ortaçağ İslam kapitalizmi ile alakalı daha temel ve pratik kanıtlar için bkz. Labib, "Capitalism in Medieval Islam", 29. cilt, No. 1.

²³ "Ortaçağ" terimi Avrupa'da normalde V. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar olan dönem için kullanılır. Ancak Müslüman dünyanın "Ortaçağ İslamı" şekliyle ödünç aldığı bu ifade Müslümanlığın zuhur ettiği VII. yüzyıldan İstanbul surlarının yıkıldığı ve nihayetinde şehrin fethedildiği XV. yüzyıl ortasına kadar olan dönemi kapsar.

²⁴ Braudel, *Ekonomi ve Kapitalizm, XV-XVII Yüzyıllar*, 3. cilt, s. 199-200.

²⁵ Bu farkı daha iyi anlamak için bkz. Lane ve Commentators, "Meanings of Capitalism", s. 8-9.

üzere faizin katı biçimde yasak olması İslami kapitalizmin en önemli özelliklerinden biridir. Faizin olmadığı bu durumda, sermayedarın kazancının girişimciye aktarılmasının tek yolu iş ortaklığından geçiyordu. Zira üretim faktörleri, özellikle de sermaye ve girişimcilik, ancak bu yolla bir araya gelebilmekteydi. *İslami kapitalizm aslında, kârın ve zararın paylaşıldığı bir paylaşma ekonomisiydi.*

Bu ortaklığın farklı tipleri mevcuttur. Herkesin hemfikir olduğu üzere en önemlilerinden birisi *mudarebe*dir. Bunun iki sebebi vardır. Birincisi meşru olmasıdır çünkü Hz. Peygamberin *mudarebeyi* tatbik ettiğini biliyoruz. Bu ortaklığın meşruiyeti su götürmez. İkincisi basit olmasıdır (gerçekten de *mudarebe* iş ortaklığının en kolay şeklidir).

Bu klasik ortaklık formunun tutarlılığı ve direnci gayet etkileyicidir. Aynı ortaklık biçimleri, on asır sonra, temel yapılarında hemen hiçbir değişikliğe uğramadan, Osmanlı ekonomisinde de doğrudan teşhis edilebilir.²⁶

En az klasik çağ ve Osmanlı dönemi arasında *iş ortaklığının temel yapısındaki* harikulade devamlılık kadar önemli bir diğer husus da, *tüm bu dönemler boyunca*, XVIII. yüzyıldan itibaren Güney ve Güney Doğu Asya'yı sömürgeleştiren Avrupa'nın güçlü anonim şirketlerine benzer devasa ortaklıklara rastlamıyor oluşumuzdur.²⁷ Bu olgu, son derece dinamik kamu maliyesi ile keskin bir ayrım içindedir. Araştırmalarım beni, özel sektör mali araçlarının evriminde uzun süreli bir durağanlığın ama kamu maliyesi araçlarının evriminde kayda değer bir gelişmenin varlığına ikna etti.

Bu gözlemler müteakip araştırmaları tetikledi. Timur Kuran, konuyu benim bıraktığım yerden ele aldı ve böylesi güçlü şirketlerin

²⁶ Detaylar için bkz. Çizakça, *Comparative Evolution*, b.a.

²⁷ A.g.e., s. 84-85; 134.

İslam dünyasında ortaya çıkmayışının sebeplerini incelemeye başladı. Özellikle İslam hukuku tarihine yoğunlaşan Kuran, bu durumdan İslam fıkhnı (yani Şeriatı) ve klasik hukukçuların korporasyon şeklindeki ortaklık biçimlerine izin vermemelerini (böylece İslami şirketleri küçük ölçekli ve kısa ömürlü olmaya mahkûm etmelerini) sorumlu tutuyordu.²⁸

Samimi olmak gerekirse Kuran'ın iddialarından etkilenmişim ve bu iddialara kendi çalışmalarımnda atıf yapmışım.²⁹ Ancak daha sonra *şüphelerim arttı ve işin içinde daha güçlü ama hemen göze çarpmayan unsurlar olduğunu fark ettim*.³⁰

Alternatif bir açıklama

Eğer, Timur Kuran'ın dediğinin aksine, İslam fıkhnı şirketlerin kurulmasına bir engel teşkil etmiyorsa neden Müslüman dünyada ortaklıklar veya şirketler bu kadar küçük kalmıştı? Diğer taraftan, zannımca, şirketlerin öneminin bu kadar abartılmaması gerekiyordu. Bu kurumlar sermaye akışında mühim bir konumda olsalar da hızlı bir ekonomik gelişme için olmazsa olmaz şart değillerdi. Zira tüzel kişiliğe sahip anonim ortaklıkların, yani korporasyonların sanayi devrimi sırasında son derece marjinal bir rol oynadıkları iyi bilinen bir gerçektir.³¹

Timur Kuran'ın fıkhnı açıklamasını kabule şayan bulmasak da, Osmanlı ekonomisinde bu tür büyük şirketlerin var olmamasını

²⁸ Kuran, *Divergence*, b.a.

²⁹ Çizakça, "Cross-cultural Borrowing", s. 689-90.

³⁰ Çizakça, "Long Term Causes of Decline"; Çizakça, Makale incelemesi: Timur Kuran, *The Long Divergence: How Islamic Law Held Back the Middle East* (Princeton: Princeton University Press, 2011) <http://eh.net/bookreviews/library> bağlantılı sayfada yayınlanmış; Çizakça, Makale incelemesi, Timur Kuran, *The Long Divergence: How Islamic Law Held Back the Middle East* (Princeton: Princeton University Press, 2011) *Review of Middle East Studies*, 45. cilt, no. 1, 2011:117-119.

³¹ Munro, "Tawney's Century", s. 132.

açıklayacak sağlam bir nedene olan ihtiyacımız sürmektedir. O nedenle ise, Coase teoremi³² gereğince şu olmalıdır: Kurporasyonlara ihtiyaç duyulmamış ve ihtiyaç duyulmadığı için de kurporasyonlar İslam dünyasında ortaya çıkmamıştır. Şimdi neden bu önemli kuruluşa sanayileşme öncesindeki Batı Asya'da ihtiyaç duyulmadığını inceleyelim.

Her şeyden önce, kurporasyon XI. yüzyılın sonlarından itibaren biliniyor olsa da bu kurumun Avrupalı tüccarlar tarafından iş hayatına uygulanması için yaklaşık 500 yıl geçmesi gerekecektir. Bunun için XVI. yüzyıla kadar beklenmesi bir tesadüf değildir. Beklenmiştir çünkü bu vakte kadar Avrupa iş dünyasında bu kuruma ihtiyaç olmamıştır. Peki, neden on altıncı yüzyılda bu ihtiyaç hâsıl oldu? Bunun sebebi tek bir cümleyle açıklanabilir: Ticaret yollarının yayılması. İngiliz ticareti yüzyıllardır Antwerp üzerinden Manş Denizi ötesi yapılan ticaretle sınırlıydı. Ancak Antwerp krizi ortaya çıkınca İngiliz yüklü kumaşlarını doğrudan Rusya'ya ihraç etme ihtiyacı hissedildi. Doğrusu bu oldukça uzun bir mesafeydi ve büyük bir sermayeye ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu ihtiyacın sonucudur ki 1553 yılında Rusya Şirketi adı altında ilk kayıtlı tüzel kişilik kazanmış anonim şirket kurulacaktı.³³ Bunu 1581 yılında kurulan Levant Şirketi takip etti.

Lizbon limanının Hollandalılara ve İngilizlere kapatılması ve böylece bu milletlerin doğudan gelen baharatları tekrar ihraç etmelerinin önüne set çekilmiş olmasının da uzun vadeli sonuçları olacaktı.³⁴ Bu milletlerin her biri birleşik İspanya ve Portekiz krallıkları

³² Coase Teoremi Kindleberger tarafından şu şekilde yorumlanır: "kuruluşlar arz ve talebe veya ekonomik gerekliliğe cevap verir ve her zaman zaruri ekonomik görevleri yerine getirmek için ortaya çıkarlar", Kindleberger, *A Financial History*, s. 3-4, 44, 74, 206.

³³ Munro, "Tawney's Century", s. 128.

³⁴ Tekrar ihraç, Ümit Burnu yoluyla gelen baharatları Lizbon'dan Avrupa'nın içerisine ihraç etmek manasına gelir.

ile savaş halindeydi. Bu yüzden baharat adalarına kendi başlarına ulaşmaya karar verdiler. Önce kuzey doğu daha sonra kuzey batı rotaları denendi fakat her ikisi de felaketle sonuçlanınca, gemilerin bilinen rotalar boyunca, iki okyanus üzerinden (yani Atlas Okyanusu ve Hint Okyanusu üzerinden) götürülmesine karar verildi. Eğer gerekirse Uzak Doğu'ya kadar İberlilerle savaş da göze alındı. Bunun için güçlü ve çok iyi donanımlı gemilerin imal edilmesi gerekiyordu. Bu da çok pahalı bir işti. Bu yüzden anonim şirketlere ihtiyaç oluştu, çünkü bu şirketler hem halkın tasarruflarından kaynaklanan yaygın sermayenin aynı havuzda toplanmasını kolaylaştıracak hem de kurumun uzun soluklu olmasını teminat altına alacaktı. Sonunda İngiliz ve Hollanda Doğu Hindistan Şirketleri hayata geçirildi. Bunlar korporasyon yapısında, tüzel kişiliğe sahip anonim şirketlerdi.³⁵

Buna karşın Batı Asya Arapları ve İranlılar baharat adalarına kolayca ulaşabilmekteydiler. Bir Arap teknesinin Basra'dan Surat'a kat ettiği mesafe bir İngiliz gemisinin Londra'dan bu bölgeye kat ettiği mesafenin tahminen yedide biri kadardı. Bunun ötesinde rotalar ve gemicilik metotları yüzyıllardır Araplar tarafından biliniyor ve kumsuz şekilde işletiliyordu. Hint Okyanusu serbest ticaret bölgesiydi (*mare liberum*) ve Müslümanların oradan yaptığı sevkیاتlar sadece birkaç ortağın paylaştığı küçük gemiler sayesinde gerçekleştiriliyordu. Akdeniz karalarla çevrilmiş bir iç deniz olmasına rağmen burada yüzen gemilerin Hint Okyanusu'ndakilere nazaran genelde daha büyük oldukları bir gerçektir. Gemilerin ebatça büyük olmasının asıl nedeni, bu gemilerin daha fazla mal taşınması değil gerektiğinde savaş için teçhizatlı olmasıdır. Bunun yanında teknolojik

³⁵ Van Dillen, *Van Rijkdom en Regenten*; Keay, *The Honorable Company. b.a.*; Munro, "Tawney's Century", s. 132.

gelişmelerin oynadığı rol de inkâr edilemez. Avrupalı gemilerin dış cephelerinde toplar için gerekli delikler bulunmasına rağmen Hint Okyanusu'nda faaliyet gösteren gemiler için bu mümkün olmamıştır. Müslümanların Hint Okyanusu'nda gerçekleştirdiği sevkியatta büyük gemiler var olmuş olsa dahi bunlar top teçhizatı yerleştirmek için değil sadece daha fazla hacı ve mal taşımak için tasarlanmıştır.³⁶ Kısacası coğrafya ve politikaların önemi ortaya çıkıyordu. Bahsettiğimiz etkenler nedeniyle şirketleşme Müslümanlar için bir zaruret teşkil etmezken Avrupalılar için bir mecburiyet haline gelmiştir.

Batı Asyalıların değil de Avrupalıların korporasyonlara ihtiyaç duymalarının ve neticede Müslümanların şirketlerinin kısa ömürlü ve küçük kalmalarının bir diğer önemli nedeni mülkiyet hakları kavramıdır. Douglass C. North'a göre mülkiyet hakları ile şirketlerin büyüklüğü arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur. Mülkiyet hakları güvende değilse, şirketler daha küçük ölçekli olmaktadır.³⁷ Eğer durum bu ise, küçük ölçekli kuruluşların olgunlaşmamış mülkiyet haklarından neşet ettiği hipotezinden hareketle Batı Asya'da cari mülkiyet haklarının araştırılması gerekecektir. Ben bu karşılaştırmayı erken modern dönem Osmanlıları üzerinden yapacağım çünkü Avrupa'da tüzel kişilik kazanmış güçlü anonim şirketlerin yükselişi tam da bu çağa tekabül eder.

Birçok millette olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da tüccar sınıfı, ilerlemek için en büyük potansiyele sahip sınıftı. Buna karşın Osmanlı ekonomisinde bu sınıfın statüsünü yükseltmesi, etkin biçimde engellenmekteydi. Bir başka yerde Osmanlıların ekonomi doktrini için "Proto-quasi socialist" yani "ön sosyalizmsi" ifadesini kullanmıştım. "Ön"den kasıt, bu sistemin Marx'tan daha

³⁶ Utku, *Kızıldeniz'de Denizcilik*, s. 241, 244.

³⁷ North, *Institutions, Institutional Change*, s. 65.

evvelki bir döneme ait olmasıdır, “sosyalizmsi”den kasıt ise sistemin Marxçı sınıf kavgasına değil, tam tersine sınıflar arası ahengin korunmasına dayanmasıdır. Devlet bu ahengi korumak için tüccar sınıfı üzerinde baskı uygulamaktaydı ve sistem sonunda tıkanaktı. Bu yüzden teoride olmasa bile en azından uygulamada Osmanlı sistemi “ön sosyalizmsi”dir.³⁸ İnalçık ve Quartaert gibi Stoianovich de yakın geçmişte, 1300-1800 dönemi Osmanlı ekonomisini benzer tarzda bir “emir ve kumanda ekonomisi” olarak tasvir etmişlerdir.³⁹

Aslında sınıflar arası ahengi tesis etmek için sadece tüccar sınıfının değil askeri sınıfın da ilerlemesinin önü kesilmişti. Bu sınıfın bazı üyeleri epey yüksek maaşlar alabiliyor ve mevkileri ile irtibatlı farklı gelirler elde edebiliyorlardı fakat bu gelirler kişi muvazzaf olduğu veya kadrosu sürdüğü müddetçe devam ediyordu. Emekli olduğu veya gözden düştüğünde ise gelirlerine el konuluyor veya halihazırdakinin yüzde birine indiriliyordu.⁴⁰

Celepkeşan olarak atanmak, kişinin biriken zenginliğine el uzatmanın başka bir yoluydu. *Celepkeşanlar* denilen bu bahtsız kişiler,

³⁸ Murat Çizakça, *Comparative Evolution*, 1996, s. 210. XVI. yüzyıl Osmanlı ekonomisi ile alakalı olarak Karl Marx'ın icat ettiği bir kavramı kullandığım için Hans-Georg Majer tarafından eleştirilmiştim. Fakat benim Osmanlı ekonomik sistemini “ön sosyalizmsi” olarak tarif etmem, tıpkı Adam Smith'ten önce kapitalist veya yarı kapitalist sistemler olduğu gibi Marx'tan önce de yarı sosyalist bir sistemin olabileceğini iddia eder. Gerçekten de Ömer L. Barkan elli yıldan fazla bir zaman önce sosyalizm kavramını Osmanlı sistemine adapte eden muhtemelen ilk isimdi. Kullandığı terim ise *bir nevi harp sosyalizmi* idi. Bkz. Barkan, “Bazı Büyük Şehirlerde”, s. 327. Smith'ten önce ortaya çıkmış birçok kapitalizm çeşidi için bkz. Hartwell ve Engerman, “Capitalism”, s. 319. Smith öncesi ve Avrupalı olmayan bir kapitalizmin çok iyi açıklandığı bir metin için bkz. Faure, *China and Capitalism*.

³⁹ Stoianovich, “Cities”; İnalçık ve Quartaert, “General Introduction”, *Economic and Social History*, s. 1, 45-47.

⁴⁰ İkinci Viyana Kuşatması'nın görevdeki yenik komutanı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa idam edildiğinde istismak edilen malvarlığı şaşırtıcı bir rakamı, 225 milyon akçeyi geçiyordu. Bu, o yıl için Merkezi Hazinesinin yaklaşık yüzde yirmilik gelirine eşitti. Erol Özvar, *Malikâne Uygulaması*, s. 16-17. Şeyhülislam Fezullah Efendi gözden düştüğünde ise saklı hazinesinin nerede olduğunu söylemesi için zalimce işkence görmüştür. Bu notu Erol Özvar'a borçluyum.

genelde tacir veya tefeci olan zenginler arasından seçilirdi. *Celep* sıfatıyla tayin edilen bu kişiler Balkanlardan piyasa fiyatlarında satın aldıkları yüksek sayıda koyunu İstanbul'da *narh* fiyatlarıyla yani kamu otoriteleri tarafından belirlenen, satın alma değerinden daha düşük fiyatlara satmak zorundalardı.⁴¹ Sonuç olarak *celep* olarak atanmak neredeyse daima mali yıkım anlamına geliyordu. Bu sistem 15. yüzyılın sonlarından 1597 yılına kadar devam etti. Çekinmeden ifade edebiliriz ki sistem devam ettiği müddetçe sermaye birikimini yaklaşık bir asır boyunca büyük ölçüde engellemişti. *Celepkeşanlık* kuşkusuz gerçek bir “ön sosyalizmsi” politika olarak tasavvur edilebilir çünkü bu düzenleme birikmiş serveti alıp kitlelere dağıtma amacını gütmektedir.

Osmanlılardaki *celepkeşanlık* çok daha önemli, uzun ömürlü ve daha genel olan müsadere kurumunun özel bir şekli olarak tasavvur edilmelidir. *Celepkeşanlık* sadece bir asır sürmesine rağmen müsadere usulü aslında İslam'ın ilk dönemlerine kadar uzanır. Hz. Peygamber'in gulûlü (hırsızlık, kamu malına ihanet) zemmeden pek çok hadisi vardır. Bir tanesinde şöyle der: “Sizden kimi bir iş için tayin ettiğimizde, o bizden bir iğneyi veya iğneden daha değersiz bir şeyi gizleyecek olsa bu bir gulûldür.” Hz Ömer de muhtemelen bu hadisi temel alarak yolsuzluğa bulaşan memurların sistematik şekilde mallarına el koyma uygulaması başlatmıştır. O dönemde uygulanan yöntem sözü edilen memurun mallarının yarısını müsadere etmekte.⁴² Emeviler devrinde ise müsadere usulü sıklaşmakla kalmamış tehdit ve intikam amaçlı kullanılır hale gelmişti. Resmleştirilen bu usulle birlikte özel müsadere birimleri oluşturulmuş, bunlara da *Darü'l-İstihrâc* ismi verilmişti. İktidar Abbasilere geçtiğinde,

⁴¹ Greenwood, *Meat Provisioning*, s. 279.

⁴² Tomar, “Müsadere”.

bu sefer Emevi hanedanı üyeleri idam edilmiş, malvarlıklarına da el konulmuştu. Abbasiler *Divanü'l-Mezalim* denilen hususi müsadere mahkemeleri de kurmuşlardı. Müsaderenin sınırları bu dönemde yolsuzluk yapan memurların ahhap ve akrabalarına da uzanacaktı. 908-946 yılları arasında otuz, 946-991 yılları arasında ise on müsadere kayda geçmiştir.⁴³ Müsaderenin ilk kez memur olmayan sivil halka uzanması da yine Abbasiler dönemine rastlar. Mısır'da Tulu-noğulları hanedanı iktidarlarını kaybettiklerinde müsadere den kaçamamışlardır. Memurların olduğu kadar masum sivillere ait malların da müsadere edilmesi Fatimiler döneminde de devam etmişti. Memlûklerin yönetici sınıfı için ise müsadere, rakipleri elemek için kullanılmıştı. Orta Asya'da Gazneliler, İran'da ise Selçuklular müsadere yöntemini yoğun şekilde kullanan diğer devletlerdi.

Osmanlılar döneminde müsadere doruk noktasına ulaştı. Bilinen ilk büyük müsadere II. Mehmet'in hükümdarlığı dönemine yani XV. yüzyılın ikinci yarısına denk gelir. Bu devirde iktidarın merkezileşmesini müteakip, müsadere usulü memurların suçları veya hatalarının ne olduğuna bakılmaksızın bütün önemli mevki-ler için uygulanır olmuştu. Bu sebeple hükümet yetkilisinin biriktirdiği her türlü malvarlığının temelde zaten devlete ait olduğu ve dolayısıyla müsadereye tabi bulunduğu düşünülürdü. Bu şekilde meşrulaştırılan yöntem, normalde imtiyazlı askeri/yönetici sınıfın üyeleriyle sınırlandırılmıştı. Ancak İmparatorluğun Avrupa'da üç cephede savaşmasının yanı sıra bir de İran'la mücadeleye tutuşması sonucu, XVII. yüzyıl sonlarında ve XVIII. yüzyılda yenilgiler baş gösterecek ve müsadere yöntemi askeri sınıf dışındakilere de uygulanmaya başlanacaktı. Üstelik uygulama başkentle sınırlı da

⁴³ A.g.e., s. 65.

kalmayacak ve taşraya da uzanacaktı. Taşradaki yöneticiler de, sadece rakiplerinin değil, dürüst zenginlerin de mallarına el koymaya başlayacaklardı bu dönem boyunca. 1768-1774 Rusya savaşları sırasında küçük ölçekteki esnafa bile bu yöntem tatbik edildi. XIX. yüzyıl başlarında II. Mahmut, eyaletlerdeki ayanların güçlerini yok etmek için müsadereye başvurmuştu. Aynı sultan, ortadan kaldırılan Yeniçeri Ocağı'na ait vakıf mallarına bile el koymaktan çekinmeyecekti.⁴⁴ El koyma ve mülkiyet hakları ihlallerine dair mukayeseli bir inceleme henüz yapılmadığından Batı-Asyalı güçlere ait bu tür uygulamaların buraya mı özgü olduğunu, yoksa aynı dönemde dünya çapında bir yaygınlığa mı sahip bulunduğunu bilmiyoruz.

Yine de XVIII. yüzyılda bir taşra vilayeti olan Diyarbakır'da meydana gelen bir olay özellikle ele alınmaya değerdir. Mehmet Genç sayesinde biliyoruz ki burada büyük bir tüccar vefat ettiğinde mallarına el konmuştur. Normalde İslam Hukuku'na göre devlet, malvarlığını hakkaniyetli biçimde kazanan özgür bir Müslüman için müsadere yöntemi uygulamaya ruhsatlı değildir. Hiç şüphe yok ki malın korunması, *hıfzu'l-mal*, İslam hukukunun prensiplerinden birisi ve hatta varlık sebeplerinden [*raison d'être*] biri olarak tasavvur edilmiştir.⁴⁵ Fakat bu argümanın kendisinin, memurlar tarafından müsadereyi meşru hale getirmek için kullanılması daha da dikkat çekicidir. Mezkur örnekte, bu çapta bir zenginliğin ticaret yoluyla edinilmesi mümkün görünmemiş ve bu miktarın ancak iltizam yoluyla biriktirilebileceği öne sürülmüştür. Mültezimler ise yönetici, askeri sınıfın üyeleri olduğundan merhumun kendisi de askeri/

⁴⁴ Ögün, "Müsadere; Osmanlılarda", s. 67-68. Müsadere, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1839 yılından itibaren yasaklanmıştır.

⁴⁵ Çizakça, "Democracy".

yönetici sınıfın üyesi sayılmıştır. Bu yüzden de malvarlığı müsadere edilebilmiştir.⁴⁶

Bu durum bazı muğlak noktalara ışık tutmaya yardımcı olur. İlk olarak 1683 yılındaki II. Viyana bozgunuyla devlet, sıra dışı tedbirler almaya zorlanır. Bunlardan birisi, özel sektörde biriken zenginliğin dikkate değer ölçüde düşük olmasına rağmen müsaderenin sivillere kadar uzanmasıdır. Gerçekten de bahsi geçen tüccara ait malvarlığı aslında askeri/yönetici sınıfa dâhil birisine ait servetin yaklaşık yarısı ve hatta çeyreği kadardı.⁴⁷ İkincisi bu alışılmadık tedbir için kullanılan argüman bize, tüccarların elde ettiği karın kontrol edildiğini göstermektedir çünkü ticaretin bu kadar malvarlığı biriktirmeye olanak sağlayamayacağı iddia edilmiştir. Üçüncü olarak mevcut zenginliğin sadece iltizam yoluyla toplanabileceği iddiası ekonomideki farklı sektörlerin farklı kar oranlarıyla ilişkilendirilmesi gerektiği izlenimini uyandırır. Belgedeki metinde de aşıkardığı üzere iltizamdaki karın diğer sektörlerle nazaran kesinlikle daha yüksek, hatta önemli ölçüde daha yüksek olması söz konusuydu. Bu anlayış bütün sektörlerdeki yatırım yapılabilir sermayenin yüksek kar sağlamak amacıyla iltizam usulüne akmasına öncülük ederek Osmanlı ekonomisinde muazzam bir dışlama etkisine neden olmuştu. Başka şekilde ifade edersek, özel sektörün özel yatırımları finanse edebilecek tasarrufları, bu yatırımlara akacağına iltizam yoluyla kamu sektörü tarafından emiliyordu.⁴⁸

Bu durum, XVII. yüzyıl Mısır'ında ünlü zengin tüccarlardan Ebu Takiyye ailesinin kamu sektöründe gerçekleşen yüksek kârları

⁴⁶ Genç, *Devlet ve Ekonomi*, s. 75.

⁴⁷ Genç, *a.g.e.*, s. 75.

⁴⁸ Bunun ekonomi için son derece zararlı etkileri vardır çünkü kaynaklar ekonominin en üretici sektöründen, yani özel sektörden çekilerek en az üretici olana kamu sektörüne aktarılıyordu.

görerek, yatırımlarını ticaretten iltizama çevirdiğini belgelendiren Nelly Hanna⁴⁹ tarafından da dolaylı biçimde tasdik edilmiştir.⁵⁰ Hanna son çalışmasında iltizam sektörüne giren tüccarlardan ve hatta esnaftan etkili örnekler sunar. Fakat görünen o ki iltizam işine giren tüccar ve esnaf kendi mesleğini icra etmeye devam ettiği için yukarıda öne sürüldüğü gibi keskin bir dışlama eğiliminden bahis olunamaz. Hanna'nın yeni çalışmasında öne sürülen görüş, insanların görece rahatlıkla farklı uğraşlar içine girmelerinin veya onun "yatay ve dikey hareketlilik" dediği şeyin var olduğudur.⁵¹ Yazarın Mısır için yaptığı gözlemi Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünü için genelleştirebilir miyiz? Büyük ihtimal genelleştiremeyiz çünkü İstanbul, Balkan ve Anadolu Yahudileri 1610 yılından itibaren iltizam sisteminin dışına itilmişlerdi ve bunların yerine askeri sınıftan kişiler yerleştirilmişti. Hatta incelenen iltizam usulü uygulanan 134 parça vergi kaynağı (mukataa) arasında 42'sinin "dondurulduğu" görülmüştür. Sözde dondurulan bu kaynaklar elitler tarafından tekelleştirilmiş ve kaynakların iltizamı da bu elitler arasında düzenli biçimde dönüp durmuştur.⁵² Bu yüzden Hanna tarafından incelenen göreceli akışkanlığın Mısır'dan başka bir yerde rastlanmayan çok özel memlûk sisteminin bir sonucu olduğu anlaşılır.

Yukarıdaki argümanların gösterdiği bir gerçek, ekonomide izin verilen değişken kar oranlarının varlığıdır. Bunun daha detaylı incelenmesi gerekir. 1501 yılına ait bir fermana dayanarak, muhtemelen XV. yüzyılın ortalarından fakat kesin olarak ise XVI. yüzyılın

⁴⁹ Hanna, *Big Money*, s. 41.

⁵⁰ İltizam sistemi aslında özelleştirilmiş vergi tahsiliydi. Temelde bir özel sektör faaliyeti olmasına rağmen kamu sektörü faaliyeti olarak kabul edilir çünkü tahsil işlemi devlet tarafından kurumsallaştırılır ve vergiler de mültezimlerin karları düşürüldükten sonra yine kamu sektörüne aktarılırdı.

⁵¹ Hanna, *Artisan Entrepreneurs*, 3. ve 4. bölümler.

⁵² Çizakça, *Comparative Evolution*, 5. bölüm.

başından ta XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı Devleti'nin fiyatları, fiyatlar üzerinden de kar oranlarını kontrol ettiğini Ömer Lütfi Barkan uzun zaman önce yazmıştı. Üstelik esnafın yüzde ondan daha fazla kar etmesine müsaade edilmiyordu. Mehmet Genç bunu doğrular ve bu dönem süresince Osmanlı Devleti'nin tüccar ve esnaf için kar oranlarını, faaliyetin doğasına bağlı olarak %5 ila 15 arasında sınırladığını bildirir.

Bu sınırlandırılmış kar oranları İstanbul, Bursa, Selanik ve Kahire gibi birbirinden çok farklı yerlerde üç asırdan fazla devam ettiğine göre, tüccarın ve esnafın kar oranlarını fiyat kontrolleri ile sınırlandırmanın Osmanlıların genel politikası olduğunu ve bunun Batı Asya ekonomisinin büyük bir kısmını etkilediğini söyleyebiliriz.⁵³

Bu düşük kar oranları IV. Mehmet döneminde 1680 tarihli bir kanunla teyit edilir.⁵⁴ Aslında bu kanun temelde, Barkan'ın bahsettiği 1501 tarihli fermandaki ile aynı kar oranlarını tekrar ediyordu. Neredeyse iki yüz yıllık bir süre boyunca devlet tarafından vazedilen bu kadar düşük kar marjları, Osmanlı ekonomi doktrininin ne kadar katı olduğunu göstermeye yeterlidir. Osmanlı Devleti fiyat kontrolleri

⁵³ Ömer L. Barkan, "Bazı Büyük Şehirlerde", s. 340; Mehmet Genç, "Osmanlılar", s. 528. Fakat Şevket Pamuk Osmanlı Devleti'nin maksimum kar yani *narh* politikasını sadece olağandışı vakitlerde güttüğü konusunda uyarır. Bkz. Şevket Pamuk, *500 Years of Prices and Wages in Istanbul and Other Cities* (Ankara: BDİE, 1998), appendix 3.3, s. 164-69. Buna rağmen Pamuk'un kendi verileri *narh*'ın 1520-1839 arasındaki 319 yıl içinde 163 yılda yani neredeyse her iki yılda bir işleme konulduğunu gösterir. Üstelik bu verilerde bir tek yıl içinde nadiren işleme koyulan çoklu *narh* dikkate alınmamıştır. Bu nedenle söz konusu dönemin en az yarısında *narha* şahitlik ederiz. Uygulama düşük karı gerektirdiğinden mahkeme kayıtlarının da düşük kar oranlarını teyit etmesi bizi şaşırtmaz. Şu örneklerle bakılabilir; 1672 yılı (yüzde 4.5 – ipek ticareti), 1801 yılı (yüzde 8 – bakkaliye) ve 1803 yılı (yüzde 6 – taş ustalığı) bkz; M. Çizakça, *Comparative Evolution*, s. 71-81.

⁵⁴ "Bilcümle şehir içinde bey' u şıra eden ehl-i hıfze nezaret olunub her kişinin harcını, sermayesini zahmetini görüb ve onu onbir üzere *narh* verile. Meğer gayet zahmetli ve emekli iş ola. Ol vakit onu oniki kâide konup tecavüz olunmaya. *Ve hiçbir nese olmaya ki kadı ve muhtesib mârifetiyle narh verilmeye*", Ergin, *Mecelle*, c. 1, s. 390. Genel olarak kabul gören yüzde onluk kar oranının olağanüstü zor üretim süreçleri için yüzde yirmiyeye kadar yükseldiği Ömer L. Barkan tarafından teyit edilir, "Bazı Büyük Şehirlerde", s. 340.

ile veya maksimum fiyatı belirleyerek düşük kar politikasını dayatabilmiştir. *Tevkî Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi* olarak bilinen bir başka kanun da, ilgili bir ferman yayınlanmadıkça fiyatların yükseltilip düşürülemeyeceğini bildiriliyordu. Şüphesiz *narh* her zaman fiyatlardaki artışı gerektirmez. Gerekğinde ve hatta bazen büyük ölçüde düşüşü de kapsar.⁵⁵ Bu kanunun fiiliyatta hangi boyutlarda uygulandığını bilmiyoruz. Ancak sosyalizimsi sistemin açık bir işareti olarak fiyatların büyük oranda piyasalar tarafından değil de yetkililer tarafından belirlendiği kanaatini hasıl ettiği de bir gerçek.

Bunun ötesinden hammaddeden ürünün son halini almasına kadar üretimin bütün aşamaları loncalar tarafından düzenleniyor ve her lonca diğer loncanın fiyatlarını kontrol etmeye çalışıyordu, çünkü kendi son ürünü diğerini girdi olarak kullanmaktaydı. Dolaşısıyla üretim süreci boyunca loncalar arasında düzenlenen girdi çıktı ilişkileri devletin belirlediği maksimum kar oranlarını kontrol eden bir başka faktördü. Katı lonca ve *narh* sistemiyle kontrol edilen üretim süreci, 'sıfır-toplamly oyun' (yani bir loncanın kazancının diğer loncanın kaybı olduğu bir düzen) gibi işlediği izlenimini verir. Sonuç itibariyle loncalar hem konulan fiyat hem de elde edilen kar açısından birbirlerini kontrol ederlerdi. Anlaşmazlık halinde ise taraflar mahkemeye çağırılır ve kanunda belirtilen fiyat ve oranlara göre hüküm verilirdi. Fiyatları kontrol eden *narh* sistemi sadece İstanbul'da değil taşra illerinde de XIX. yüzyılın sonunda kadar devam etmiştir.⁵⁶

Devletin koyduğu kar kontrolü, ticari sermayenin birikimini engelleyen tek faktör değildir. Buna bir de kar oranları ve cari faiz

⁵⁵ Aslında *narh* fiyatları devlet görevlileri tarafından desteklenen kadılarca belirlenip yönetiliyordu. *Narh* koyulması için zaman zaman sultanların kendileri de doğrudan buyruk verebiliyordu. M. Kütükoğlu, *Narh Müessesesi*, s. 7, 12.

⁵⁶ M. Kütükoğlu, *Narh Müessesesi*, s. 8, 18.

oranları arasındaki ilişkiyi de eklemek lazım gelir. Adam Smith sermaye birikimi için önemli bir şartın, faiz oranının (sermayenin marjinal maliyetinin) “net karın”⁵⁷ hemen hemen yarısı kadar olması olduğunu iddia eder. Osmanlı İmparatorluğu’nda ise tam tersi bir düzenin işlediğini görürüz.

Bu noktada okuyucunun kafası karışabilir, çünkü faizin yasak olduğu İslami ekonomi için bu tartışmanın bir anlamı olup olmadığını soracaktır. Faizin yasak olmasına rağmen Osmanlı sermaye piyasasında *de facto* faizin var olduğu bilinmektedir. Adam Smith’in koyduğu şartı yerine getirebilmesi için yani Osmanlı tüccarlarının sermayeyi biriktirebilmesi için cari faiz oranının %2.5 ila 10 arasında değişmesi yani izin verilen ortalama kar oranının (%5 ila 15) yarısı kadar olması gerekiyordu. Ancak Osmanlı gayri resmi sermaye piyasalarında cari faiz oranları %15 ila 25 arasındaydı.⁵⁸ Dolayısıyla tüccarların sermayeye erişimi ancak izin verilen kar oranlarını aşan bir seviyede faiz ödemeleri durumunda mümkün oluyordu ki böyle bir durumun sermaye birikimine mahal vermesine zaten olanak yoktu. Çağdaşları arasında ilk olarak Montesquieu, İslam ülkelerinde cari faiz oranlarının yüksek olmasına dikkat çekmişti. Kendisi bu durumu, faizin yasak oluşu dolayısıyla İslam Hukuku’ndan yakayı

⁵⁷ “Ordinary rate of clear profit”.

⁵⁸ M. Genç, *Devlet ve Ekonomi*, s. 51. Para vakıflarının talep ettiği “ekonomik faiz” yüzde 11-12 aralığındaydı. Bu durum da doğal olarak ikincil bir sermaye piyasasının ortaya çıkmasına sebebiyet veriyordu. Gerçekten de bazı mütevellilerin Bursa’da idare ettikleri vakıflardan borç para alıp İstanbul’daki tüccarlara teminatla borç verdikleri gösterilmiştir. M. Çizakça, *Philanthropic Foundations*, s. 49. Bunu R. Deguilhem de doğrulamıştı, *Wakf, the Ottoman Empire*, in *Encyclopaedia of Islam*, Leiden 2004 (Brill), s. 89. Yakın zamanda Salakidis, Yunanistan’daki para vakıflarının, sermayelerinin sadece % 70’i ile yatırım yaptığını geri kalan % 30’unu ise mütevellilerin kendi yatırımları için sakladığını gösterdi. Böyle bir durumda ise vakıftan yararlananlar sık sık dava açma yoluna gidiyordu (Bu noktayı Özer Ergenç’e borçluyum). Hatta cari faiz oranları da durmadan artmaktaydı. XVI. yüzyıl boyunca (Çizakça, *a.g.e.*) % 11-12 aralığında olan bu oranlar, XVII. yüzyılda (Salakidis) ve 1730’lu yıllarda (Adıyeke) % 20’lere yükselmisti. Bu veriler, amacı gerçek faiz oranlarını sıfıra çekmek olan Başbakan Erdoğan’ın Türkiye’indeki rakamlarla karşılaştırılabilir.

kurtarmak adına üstlenilen ek işlem maliyetlerine bağlamıştı.⁵⁹ Görece yüksek faiz oranlarının nedeni ne olursa olsun sermaye birikimine karşı oluşan en büyük engel, izin verilen karlılık oranlarının, cari faiz oranları karşısında hatırı sayılır ölçüde düşük kalmasıydı.

Özel teşebbüse karşı en önemli ve doğrudan meydan okuma 1826'dan sonra dönemin kendine has koşullarında gerçekleşecekti.⁶⁰ O devirde Osmanlı Devleti ticari tekeller oluşturma kararı almış ve uluslararası ticaret ve iş sahasına doğrudan girmişti. Bu daha önce eşine rastlanmamış bir girişimdi ve kuruma yüz tutan hazine için ekstra gelir kaynağı elde etmeyi hedefliyordu.⁶¹ Sistem öte yandan, bir süredir yukarıda bahsettiğimiz devlet tarafından konmuş limitleri aşan uluslararası ticaret sektörünün karını da ele geçirmeyi amaçlamaktaydı. Tekeller sayesinde ihraç mallarının daha pahalı hale geleceği ve böylece yerli sanayi için daha ucuza temin edilebileceği, aynı zamanda istenen gelir artışının da sağlanacağı düşünülüyordu. Sistem devletin harcamalarını yabancılara ödetecek bir yol olarak tasarlanmıştı.⁶² Bu sistem devlet memurlarına, kırsal bölgelerden bütün ürünü toplama, daha sonra da İstanbul ve diğer büyük şehirlerde yerli tüketim için sıfır vergiyle dağıtma izni vermek vasıtasıyla teminat altına alınmıştı ancak ihraç için ayrılan mallar çok yüksek vergilere tabi kılınıyordu. Söz konusu ihraç mallarını öncelikle yabancılardan temsilcileri sıfatıyla çalışan yerel tüccar satın

⁵⁹ A. Smith, *The Wealth of Nations*, New York 1937 (Random House), s. 96-97.

⁶⁰ Bu koşullar: Yeniçerilerin ortadan kaldırılması, yeni bir orduya duyulan ihtiyaç, Yunan isyanı ile Osmanlı donanmasının İngiliz, Fransız ve Rus karma güçleri tarafından Navarin'de imha edilmesi.

⁶¹ Daha fazla detay için bkz. Mehmet Genç, "Yed-i vahid", içinde *İslam Ansiklopedisi* (Diyanet). Bu madde daha yayınlanmadan okumama ve metne referans vermeme müsaade eden Mehmet Genç'e minnettarım.

⁶² Sistem, Osmanlı ihraç ürünlerine yönelik esnek olmayan bir talep olduğu varsayımına dayanıyordu. Oysa talebin gelir esnekliği kavramı meşhur XIV. yüzyıl tarihçisi İbn Haldun tarafından da bilinen bir şeydi, bkz. *Mukaddime*, II. Cilt, s. 276.

aldığından bu tüccarları vergilendirmek daha önce büyük güçlerle imzalanan ticari anlaşmaları (kapitülasyonları) çiğnememekteydi. *Yed-i vahid* (tekel) sisteminin sonunu getirenler, Osmanlı Devleti'ni 1838 Baltalimanı Anlaşması'nı imzalamaya zorlayan İngilizler olacaktı. Baltalimanı konvansyonu ile bütün devlet tekelleri kaldırıldı ve Osmanlı İmparatorluğu serbest ticaret devrine adım atmış oldu.

Toparlamak gerekirse Osmanlı dönemi uygulamaları, piyasalara çok daha saygılı olan klasik İslam geleneğinden ciddi bir sapmayı temsil eder. Bu ancak sınırlı kara izin veren, fiyatları kontrol eden ve mülkiyet haklarını kısıtlayan 'ön sosyalizmsi' şartlar altında, Osmanlı tüccar ve esnafı arasında sermaye birikiminin sınırlı kalışına şaşmamak gerekir.

Sonuç

Batı Asya'da klasik İslami kapitalizm, Abu-Lughod'un Hint Okyanusu dünya-ekonomisindeki üç sütundan biri olarak tasvir ettiği muhteşem bir medeniyetin ortaya çıkmasını finanse etmişti. Buna karşın Müslümanlar, kapitalist ilkelerini tedricen terk edecekler ve Osmanlılarda doruk noktasına ulaşan 'ön sosyalizmsi' bir sisteme geçeceklerdi. Bu nedenle aslında Osmanlılardaki 'ön sosyalizmsi' sistem, Batılı kapitalizminin saldırıları sonucu çöken böylesi ilk sistem olma "şerefine" (!) naildir. Sonrasında Sovyetler Birliği de aynı kaderi paylaşacaktır.

Batı emperyalizmini finanse eden işte bu Batı kapitalizmiydi. İslam dünyasını sömürgeleştiren de, kapitalizmin finanse ettiği bu emperyalizm olacaktı. Meşhur askeri doktrinde söylendiği gibi, "savunma silahı, saldırı silahının dengi olmalıdır." Eğer Batı, kapitalizmini, emperyalist girişimlerini ve sömürgeleştirme faaliyetlerini finanse etmek için kullanmaktaysa; İslam dünyasının ayakta kalması

ve Batı Asya'nın toparlanması ancak, dininin ve kültürünün kalbinde var olan kendi klasik kapitalizmini modernleştirmesiyle mümkün olacaktır.

Fakat kapitalizm öyle boşlukta gelişmez. İlkeler ve kurumlarla bağlantılı olarak işlemesi gerekir. Bu bağlantıların detaylarını incelemek bu makalenin sınırlarını aşar ancak böylesi bir çalışmanın başladığını ve halihazırda önemli bir mesafenin alındığını söylemek yanlış olmaz.⁶³

⁶³ Çizakça, *Islamic Capitalism and Finance* ve Çizakça, "Democracy, Economic Development".

KAYNAKÇA

- Al-Zuhayli, Wahbah. *Financial Transactions in Islamic Jurisprudence*, I. Ve II. cilt, İng. çev. Mahmoud A. El-Gamal, (Şam: Dar al-Fıkr, 2003).
- Barkan, Ömer L. "Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar", *Tarih Vesikaları*, 1/5, 1942.
- Berki, Ali Himmet. *Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye)* (İstanbul, 1982).
- Billah, Mohd Ma'sum. *Applied Islamic Law of Trade and Finance* (Kuala Lumpur: Sweet and Maxwell Asia, 2007).
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuku İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, 7. cilt, (İstanbul, 1970).
- Canan, İbrahim. *Kütüb-i Sitte*, (Ankara: Akçağ, 1995), 16. cilt.
- Çizakça, Murat, *Islamic Capitalism and Finance: Origins, Evolution and the Future*, (Cheltenham: Edward Elgar, 2011).
- Çizakça, Murat, "The Ottoman Government and Economic Life, 1453-1606" in S. Faruqi ve Kate Fleet (eds.), *The Cambridge History of Turkey*, II. cilt, (Cambridge: Cambridge University Press, 2012).
- Çizakça, Murat ve Macit Kenanoğlu, "Ottoman Merchants and the Jurisprudential Shift Hypothesis." in *Merchants in the Ottoman Empire*, ed. S. Faruqi ve G. Weinstein, 195-215, Leuven: Peeters, Collection *Turcica*, XV. cilt, 2008.
- Çizakça, Murat. "Democracy, Economic Development and *Maqasid al-Shariat*", *Review of Islamic Economics*, 11. cilt, No. 1, 2007.
- Çizakça, Murat. "Cross-cultural Borrowing and Comparative Evolution of Institutions Between the Islamic World and the West", in S. Cavaciocchi (ed.), *Europe's Economic Relations with the Islamic World, 13th-18th Centuries* (Prato: Le Monnier, 2. seri, 38/II. cilt, 2007).
- Çizakça, Murat. *A History of Philanthropic Foundations: Islamic World from the Seventh Century to the Present* (İstanbul: Boğaziçi University Press, 2000).
- Çizakça, Murat. *A Comparative Evolution of Business Partnerships, Islamic World and Europe with Specific Reference to the Ottoman Archives* (Leiden: E. J. Brill, 1996).
- Eldem, Edhem. "Osmanlı Devleti ve Fransa: 17 ve 18. Yüzyıllarda Devlet ve Ekonomi İlişkilerine Karşılaştırmalı Bir Bakış", *Osmanlıdan Cumhuriyet'e, Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), s. 14-33.
- Engerman için bkz. Hartwell.
- Ergin, Osman Nuri. *Mecelle-i Umûr-ı Belediye* (İstanbul: İstanbul B. Ş. Belediyesi, 1995), c. 1, s. 390.

- Faure, David. *China and Capitalism, A History of Business Enterprise in Modern China* (Hong Kong: Hong Kong University Press, 2006).
- Genç, Mehmet. "Osmanlılar: Ticari ve İktisadi Yapı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: İSAM, 2007).
- Genç, Mehmet. *Devlet ve Ekonomi* (İstanbul: Ötüken, 2000).
- Gözübenli, Beşir. "İnan", *İslam Ansiklopedisi (Diyanet)*, 22. cilt.
- Greenwood, Antony. *Istanbul's Meat Provisioning: A Study of the Celepkeşan System* (Chicago: Chicago University Ph.D. Dissertation, 1988).
- Grosjean, Pauline. "The Institutional Legacy of the Ottoman Empire: Islamic Rule and Financial Development in South Eastern Europe", *Journal of Comparative Economics*, 2010, doi: 10.1016/j.jce.2010.05.003.
- Halebi, İbrahim. *Mülteka'l-Ebhur* (İstanbul, 1884).
- Hanna, Nelly, *Making Big Money in 1600* (Kahire/Syracuse: The American University in Cairo Press/Syracuse University Press, 1998), s. 41.
- Hartwell, R. M. ve Stanley L. Engerman, "Capitalism", in J. Mokyr (Ed.), *The Oxford Encyclopaedia of Economic History*, I. cilt, (Oxford: Oxford University Press, 2003).
- Hudson, Leila Olga. *Cultural Capital: Wealth and Values in Late Ottoman Damascus* (Ann Arbor: The University of Michigan Doktora tezi, 1999)
- Hussain, A. *The Islamic Law of Succession* (Riyad: Maktaba Darussalam, 2005).
- İbn Abidin, *Redd al-Muhtar* (Beyrut, 1994, III. cilt).
- İnalçık, Halil ve Donald Quataert, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994).
- Kindleberger, Charles P. *A Financial History of Western Europe* (Londra: Allen & Unwin, 1984).
- Kuran, Timur. *The Long Divergence, How Islamic Law Held Back the Middle East* (Princeton: Princeton University Press, 2010).
- Kuran, Timur. "The Islamic Commercial Crisis: Institutional Roots of Economic Underdevelopment in the Middle East", *Journal of Economic History* 63, no. 2, (2003): 414-46.
- Kuran, Timur. "Why the Middle East is Economically Underdeveloped: Historical Mechanisms of Institutional Stagnation", *Journal of Economic Perspectives*, 18. cilt, No. 3, 2004: 78-79.
- Kuran, Timur. "The Absence of the Corporation in Islamic Law: Origins and Persistence", *The American Journal of Comparative Law* 53, no. 4 (2006): 785- 834.
- Munro, John. "Tawney's Century, 1540-1640: The Roots of Modern Capitalist Entrepreneurship" in D. Landes, J. Mokyr and W. J. Baumol (ed.), *The Invention of Enterprise* (Princeton: Princeton University Press, 2010).

- North, Douglass C. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990).
- Orman, Sabri. "Çağdaş Arap Dünyasında Demokrasiye Geçişin Önündeki Engeller". in *İslam ve Demokrasi* (İstanbul: Ensar, 2000).
- Öğün, Tuncay. "Müsadere; Osmanlılarda", *İslam Ansiklopedisi (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)* (İstanbul: İSAM, 2007).
- Özvar, Erol. *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması* (İstanbul: Kitabevi, 2003).
- Özvar, Erol. "Osmanlı Devleti'nin Bütçe Harcamaları, 1509-1788", in Mehmet Genç, Erol Özvar (ed.), *Osmanlı Maliyesi, Kurumlar ve Bütçeler*, c. 1, (İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006).
- Powers, David S. "The Islamic Inheritance System: A Socio-Historical Approach", *Arab Law Quarterly*, 8. cilt, No. 1, 1993: 14-15.
- Salakidis, Georgios. "Money Lending in 17th Century Yenişehir-i Fenar", 12. Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi'nde sunulan tebliğ, 11-15 Temmuz, 2011, Retz, Avusturya.
- Siddiqi, Muhammad Nejatullah. *Partnership and Profit-Sharing in Islamic Law* (Leicester: The Islamic Foundation, 1985).
- Stoianovich, Traian. "Cities, Capital Accumulation and the Ottoman Balkan Command Economy, 1500-1800" in C. Tilly ve W. Blockmans (ed.), *Cities and the Rise of States in Europe* (Boulder: Westview Press, 1994).
- Tomar, "Müsadere", *İslam Ansiklopedisi Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: İSAM, 2007).
- Udovitch, Abraham. *Partnership and Profit in Medieval Islam* (Princeton: Princeton University Press, 1970).
- Utku, Nihal Şahin. *Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim, VII-XI. Yüzyıllar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005).
- Zahraa, Mahdi. "Legal Personality in Islamic Law", *Arab Law Quarterly*, X. cilt, No. 3, 1995: 202-6.
- Zürcher, Erik Jan. *The Young Turk Legacy and Nation Building* (London: Tauris, 2010).

BÖLÜM II

POPÜLER TARTIŞMALAR

POPÜLER TARTIŞMALAR¹

Yeniden İslam ve kapitalizm üzerine

Önceki bazı yazılarımda İslam ile kapitalist ekonomi modelinin uyumlu olduğunu savunmuştum. Bunlar bazı okurlara “kulak tırmalayıcı” gelmiş olabilir, çünkü bizde “kapitalizm” denince daha ziyade maddecilik, açgözlülük, paraya tapınma gibi ahlaki alçalmalar akla geliyor. Benim “kapitalizm”den kastım (ve kavramın doğru manası) ise; devletin otoritesinin sınırlandığı bir sosyo-ekonomik düzen ve girişimci bireylerin yaratıcılık ve yenilikçiliğini teşvik eden bir kültür. Sosyalizmin seküler bir anlayışla “devlet”e yüklediği sosyal adalet hedefinin ise, Kur’an’ın ve diğer ilahi kitapların öngördüğü gibi, asıl olarak bireylerin ve cemaatlerin vicdanıyla gerçekleştirilmesi gerektiğini düşünüyorum.

Yine de kapitalizm “bu topraklara” yabancı bir kavram gibi durduğu için toplumumuzun çoğuna, özellikle de dindar kesime biraz uzak geliyor. Dindar iş adamları başarılı kapitalist girişimlerde

¹ Bu bölüm Mustafa Akyol’un *Radikal* ve *Star*’da daha önce yayınlanan yazılarından derlenmiştir. Yayınlandıkları yerler ve tarihleri ile alakalı ayrıntılı listeyi bölüm sonunda bulabilirsiniz.

bulunsalar bile, yaptıkları işin öyle tanımlanmasını istemiyor gibiler. Kanımca bu önyargıyı biraz sorgulamak gerek. Girişimcilik, iş kurmak, para kazanmak, kar etmek gibi kavramlar gerçekten de “ithal” mi, yoksa İslam’ın özünde ve geleneğinde olup da bazı Müslümanların zamanla kötü görmeye başladığı meşru değerler ve hedefler mi?

Araştırmacı yazar Faruk Türkoğlu’nun *Referans* gazetesinde yayımlanan “Girişimci milletin efendisidir” başlıklı uzun analizinde bu soruya ışık tutacak bir bölüme rastladım. Türkoğlu, “Tarih Boyunca Girişimcilik” alt başlığıyla, Osmanlı İmparatorluğu’nda “bezirganlığın” (“iş adamlığının”) ilk başta iyi görülmesine rağmen sonradan kötü bir imaj kazanışını şöyle anlatmış:

Osmanlı İmparatorluğu’nda 17. yüzyıla kadar her tür ekonomik faaliyet, toplum içinde prestijli bir konuma sahipti. Tarıma büyük önem verilir, mal alıp satanlar için “Bezirganlık, ulular sanatıdır, dünyanın şenliği bunlarladır” gibi olumlu tanımlamalar kullanılırdı. Esnafılık ise ekonomik istikrarın temel unsuru sayılırdı.

Esnafa ve tüccara bakış açısı, duraklama ve gerileme dönemlerinde değişti. Bilim ve teknolojideki gelişmeler iyi izlenmeyince üretimi artırma yolları tıkanı. Doğu ticaret yollarının kapanması, ticaretteki kazançları azalttı. Fetihlerden elde edilen gelir de zamanla gerileyince, Sabri Ülgener’in *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası* adlı eserinde vurguladığı gibi, ekonomik hayat bir durgunluk içine girdi.

Bu ortamda üretime ve ekonomiye daha fazla önem verilmesi gerekirken tam aksi yönde eğilimler ortaya çıktı. Kanaatkârlığın ve mistik değerlere sığınmanın yaygınlaştığı bir ortamda, devlet yüklerine kapılanma ve kolay yoldan para kazanma gibi olumsuz eğilimler güçlendi. Gerileme döneminde başlıca iş alanları aşağıda görüldüğü gibi irtifa kaybetti:

- Osmanlı'nın gelişme döneminde "hırfet" kelimesi sanat ve zanaat, harif kelimesi, zanaatkar anlamında kullanılırdı. Sonraki dönemlerde "harif" kelimesi "herif"e dönüştürülerek olumsuz anlamlarda kullanılmaya başlandı.

- Gerileme döneminde, toplumun büyük çoğunluğu esnaflara karşıydı. Şair Sümbülzade Vehbi bunlar için "Sınıf-ı esnafta yoktur insaf" nitelemesi ile toplumdaki bu duygulara tercüman oluyordu.

- "Bezirgan" kelimesinin anlamındaki alçalma günümüzde de devam ediyor. Bu kelime normal bir alım satım faaliyeti için değil de kuşku duyulacak ticari faaliyetler için kullanılıyor.

Ticaret ve her tür kazancı amaçlayan ekonomik girişimlerin, dürüst rekabet kurallarına ve yasa hükümlerine uygun olduğu sürece onurlu bir iş sayılması gerektiği ancak Osmanlı'nın son döneminde kabul edildi. Hazreti Muhammed'in "*El-kasibu habibullah*" (çalışıp kazananı Allah sever) hadisi, geçen yüzyılın başlarında hatırlandı ve İstanbul Kapalıçarşısı'nın Çadırcılar Kapısı üstüne Hattat Sami Efendi tarafından yazıldı.

"Paranın elin kiri" sayıldığı dönemler geride kalmış görünse de girişimciliğin ve girişimcinin, toplum içinde hak ettiği itibarı gördüğü henüz söylenemez. Bürokrasinin önemli bir bölümü, girişimcilere hâlâ zorluk üstüne zorluk çıkarıyor.

Girişimcilere zorluk üstüne zorluk çıkaran söz konusu "bürokrasinin önemli bir bölümü"nün laiklik ve fikir özgürlüğü gibi başka konularda da hala 1930'lardaki gibi, yani "çağdışı" bir zihniyetle düşünüp davrandığını da buraya eklemek lazım.

Bir başka deyişle "kapitalizm"in iyi bir şey olup olmadığı konusunda, "kapitalizm düşmanları"nın dünya görüşüne, özellikle de dine yönelik bakış açılarına göz atılarak da fikir yürütülebilir...

Sosyalizm İslam'a uyar mı?

Öncülüğünü Ertuğrul Günay ve Mehmet Bekaroğlu'nun yaptığı “Yeni Siyaset Girişimi” geçtiğimiz haftalarda “İslami Sol” kavramını gündeme taşıdı. Gerçi Günay ve Bekaroğlu “İslami Sol” olmadıklarını açıkladılar, ama olsun, kavramın kendisi önemli ve tartışmaya değer.

Aslında “sol” biraz belirsiz bir tanımlama. Özellikle de kimi “solcu”ların gayet “aşırı sağcı” pozisyonlar alabildiği ülkemizde... Bazıları “özgürlükçü sol”dan söz ediyor; ama siyasal ideolojiler arasında asıl özgürlükçü olanı liberalizmdir ve çoğu solcu hareket de aslında özgürlük karşıtıdır. Bu da şaşırtıcı değildir, çünkü sol ideolojinin aslında en önemli içeriği olan sosyalizm, hayal ettiği ütopyaya ulaşınca dek, bireysel özgürlüklerin “halk yararına” bastırılmasını öngörür.

Peki bu içerik, yani sosyalizm, İslam'a uyar mı?

Kuşkusuz *Komünist Manifesto*'dan bu yana sosyalizmin neredeyse her tonunda Marksist bir öz bulunduğu ve Marx da “din halkın afyonudur” dediği için, ortada çok temel bir uyumsuzluk vardır. Aslında sorun, sadece Marx'ın bu “analiz”inden değil, onun (ve Engels'in) tüm bir felsefi/ideolojik zeminini oluşturan materyalist felsefeden gelir. Bu, elbette, İslam'a tümüyle aykırı ve dahası karşıdır.

Ama bazı Müslümanlar bu “felsefi ayrılık” bir kenara bırakılırsa, sosyalizmin aslında iyi bir şey olduğunu, çünkü sonuçta fakirlerin ve ezilmişlerin hakkını savunduğunu ve eşitlikçi bir toplum hedeflediğini, bu yönden İslam'ın toplumsal amaçlarına uyduğunu düşünürler.

Oysa durum pek de öyle değildir. Çünkü fakirler ve ezilmişler konusunda İslam'ın ve sosyalizmin öngördüğü araçlar da taban taban

zıttır. “Bilge Kral” Aliya İzzetbegoviç, bunu bir cümleyle özetlemiştir: “İslam vermeyi, sosyalizm el koymayı emreder.”

Bunun anlamı şudur: İslam, toplumsal adaletsizliği, toplumda-ki zenginlerin vicdanlarını harekete geçirerek azaltmayı öngörür. Sosyalizm ise, zenginlerin mallarına adına “devlet” denen seküler bir mekanizma ile el koymayı hedefler. İslam’da “zekat ve sadaka” vardır, sosyalizmde “kollektivizasyon”.

Dahası sosyalistler, Kur’an’ın (ve Kitab-ı Mukaddes’in) ısrarla emrettiği hayırseverliği küçümser, hatta sakıncalı görürler. Çünkü onlara göre gereken şey “düzen değişikliği”dir. Marx bu yüzden “Hristiyan hayırseverliğine” ateş püskürür, *Sosyalizm ve İnsan Ruhu*’nun yazarı Oscar Wilde “hayırseverlik, çok sayıda günahın anasıdır” der.

Peki neden? Niçin sosyalistler, her uygulandığında felaketlere yol açmış bir “düzen değişikliğinin” peşinde koşarken, hayırseverliğe karşı çıkmış, bunun bir “sahte ilaç” olduğuna inanmışlardır?

Çünkü materyalizm öyle düşünmeyi gerektirir!.. Materyalizme, hele de Marx’ın “tarihsel materyalizm”ine göre, her insan içinde bulunduğu maddi koşulların bir ürünüdür. Eğer burjuva ise, “burjuva bilinci” ile düşünmesi kaçınılmazdır. Hayırseverlik bile yapsa, bunu mutlaka “işçi sınıfını pasifize etmek” gibi hinlikler için yapacaktır. Sınıfsal durumundan bağımsız bir “vicdana” sahip olamaz; ruhun varlığını kabul etmeyen materyalizm, maddi etkenlerden bağımsız bir vicdana inanmaz ki...

“İslami sol” denince ilk aklıma gelen isim olan *Radikal* yazarı Sayın Nuray Mert, sosyalizmin bu noktada bir iç çelişkiye düştüğünü vurgularken doğru bir şey söylemiş. “İşçi sınıfından olmayan birinin neden solcu olduğunun/olması gerektiğinin maddecilikle hiçbir zaman açıklanamayacağı”na işaret etmiş ki, çok haklı.

Ama bu yoldan biraz daha ilerlersek, “burjuva sınıfından” olan birisinin de, yine “sınıf bilinci”ni bir kenara bırakıp, samimi şekilde fakirlere el uzatabileceği sonucuna varırız. Kur’an-ı Kerim’in tanımıyla “mallarında yoksul ve yoksun olanlar için belirli bir hak bulunan” (70/24) ve “ne ticaret ne alışveriş kendilerine Allah’ı anmayı ve zekat vermeyi unutturmayan” (24/37) kişiler, işte böyle “vicdanlı sermaye sahipleri”dir.

Ne yazık ki bir din olan İslamiyet’in birincil hedefi böylesi ahlaklı bireyler yetiştirmek iken, bir siyasi ideoloji olan İslamcılık “düzen değişikliği” fikrine odaklanmıştı. (“Adil Düzen”i hatırlayın.) İslamcılık’la sosyalizm arasındaki yakınlık oradan gelir.

Oysa gerçekte, merhum Prof. Sabri Ülgener’in eserlerinde detaylıca analiz ettiği gibi; özel mülkiyeti ve miras hakkını güvence altına alan, ticareti ısrarla teşvik eden, fiyatlara narh koymayıp “serbest pazar”ın önünü açan İslamiyet, ahlaki normlara sahip bir kapitalizmle son derece uyumludur.

Ve bunun içindir ki İslam toplumlarının geleceği sosyalizmde değil “ahlaki kapitalizm”de aranmalıdır.

-----●-----

Bayram, sosyalizm, liberalizm, vs.

Tüm okurların Kurban Bayramı’nı içtenlikle kutlarım. Kur’an’a göre tüm inananların atası olan Hz. İbrahim’in geleneği üzerine kurulu olan bu kutsal günler, dilerim her birimiz, ülkemiz ve tüm İslam dünyası için hayır ve bereketlere vesile olur. Allah’ın üzerimizdeki nimetlerini hatırlamak, O’na şükretmek ve bu bilinçle aile, akraba ve dostları kucaklayıp fakirlere ve muhtaçlara yardım etmek, bayramın üzerinde en çok durmamız gereken değerleri olsa gerek.

Gelelim biraz daha dünyevi değerlere... “Sosyalizm İslam’a Uyar mı?” başlıklı yazım üzerine bir dizi itiraz geldi. Bu meselenin tartışmaya gebe olduğunu biliyorum ve “İslam ve ekonomi” meselesinin bu kadar kısa yazılarla ele alınmasının işi daha da zorlaştırdığını farkındayım. Kitap boyutunda işlenmesi gereken bir konu bu. Ama şimdilik birkaç ufak ekleme yapayım.

Sosyalizmin benim yazıda ileri sürüldüğü kadar özgürlüğe ve dine karşı olmadığı ileri sürüldü. Bu kuşkusuz sosyalizm derken hangi versiyondan bahsettiğimize göre değişir. Ama bu ideolojinin ana damarı Marksizm’dir ve Marksistler, lokal istisnalar bir kenara bırakılırsa, hem dine hem de bireysel özgürlüklere muhaliftirler. Sovyetler Birliği yıkılalı beri “komünist mezalim” olgusu gündemimizden düştü; ama 20. yüzyılın tarihine bakarsak, dindarlara en çok baskı ve şiddet uygulayan rejimlerin komünist sistemler olduğunu açıkça görürüz.

Türkiye’deki Marksist hareket de –Leninist veya Maoist olmayan daha ılımlı versiyonları bir kenara bırakılırsa– eskiden beri “İslam karşıtı” olagelmıştır. Bunun sadece ideolojik boyutta kalmayan bir karşıtlık olduğuna da dikkat çekmek isterim. Murat Belge’nin geçenlerde sütununda aktardığı şu enteresan anıyı bir kenara yazmak lazım:

Yeni Gündem dergisini çıkarırken, dine fazla “taviz” verdiğimi düşünen iki üniversiteli “Marksist” ofise uğramış ve bu konuyu tartışmışlardı. Bir aşamada, “Peki, ne yapmayı düşünüyorsunuz?” diye sordum, “Diyelim ki sizin onayladığınız iktidar kuruldu ve toplumda hâlâ dine inanan insanlar var... Öldürecek misiniz onları?” Çok sakın ve rahat, “Elbette” diye cevap verdiler.

Benim modern ideolojler içinde liberalizmi (hem siyasi hem de ekonomik manada) İslam’a en uygun olanı olarak gördüğümü

sanırım aşikar. Buna karşı temelde iki tür itiraz alıyorum. Birinci tür, liberalizmin tabiatı ile ilgili. İkincisi ise “İslam’ın ne ihtiyacı var böyle Batılı fikirlere” diye özetlenebilecek bir yaklaşım.

Önce ikincisine dair bir şey söyleyeyim. Bence bu itirazı getirmeden önce, “İslam” diye bilip sahiplendiğimiz geleneğin ne kadarının ilahi ve ebedi, ne kadarının beşeri ve tarihsel olduğunu baştan bir düşünmek gerek. Benim kanımca, İslam’ın Kur’an’da ifade bulan ilahi ve ebedi bir özü vardır; fakat bu öz, tarihsel duruma ve şartlara göre yorumlanıp gelişmiştir. Dolayısıyla elimizdeki İslam geleneğinin önemli bir bölümü, 7 ila 12. asırlar arasındaki Ortadoğu’nun siyasi, sosyal ve fikri şartlarını yansıtır. (Kaldı ki elimizdeki gelenek de, o dönemdeki farklı İslam yorumlarından sadece bir tanesidir.)

Yani “liberalizm bize yabancı” diyenler, aslında İslami geleneğin içinde de pek çok “yabancı” unsur bulunduğunu –örneğin İslam hukukunun devrin Roma ve Pers hukuklarından pek çok unsur aldığını– zaten din ile dünyevi fikirler arasında her devirde kaçınılmaz bir sentez kurulduğunu görmelidirler.

Yine de bazı Müslümanlar yeni yorumların “dinin sulandırılması” veya “dinden taviz verilmesi” olduğunu düşünüyor ve bunlara tepki gösteriyorlar. Bu tepkinin ardındaki ihlas ve “hamiyet-i İslamiye”ye saygı duymakla birlikte, bu yaklaşımın geleneğe körü körüne bir bağlılık meydana getireceğinden ve İslam dünyasına zarar vereceğinden endişe ediyorum. Zaten son iki yüzyılda öyle de oldu.

Liberalizme gelince, bu kuşkusuz modern ve “Batı icadı” bir kavram. (Aslında “demokrasi” de öyle; ama bugün çoğu Müslüman demokrasiyi benimsemiş durumda.) Bu gibi kavramlar karşısında benim temel yaklaşımım şu:

1) Bir kavramın İslam dünyası dışında gelişmesi, İslam’a aykırı olduğu anlamına gelmez. Aksine gayet uygun da düşebilir.

2) Eğer o kavram, geliştiği medeniyet içindeki dindarlar (mesela Hristiyanlar) tarafından benimsenmiş ve onlar bu kavramla dindarlık arasında başarılı bir sentez oluşmuş ise, bu tecrübeyi incelemek de Müslümanlar için yararlı olabilir. (Batı medeniyetinin içindeki “Kitap Ehli”nin, yine o medeniyet içindeki seküleristler karşısındaki pozisyonu, bazen Müslümanların İslam medeniyeti içindeki seküleristler karşısındaki pozisyonuna çok benzemektedir. Batı’nın içindeki ateizm-teizm çatışması, “aile değerleri” gibi ahlaki meseleler üzerinde yürüyen tartışmalarda olduğu gibi.)

Buna bir de “dünyevi” bir analiz eklemek ve şunu sormak lazım: Batılı ideoloji ve sistemlerin hangileri başarılıdır? Hangileri fiyasko ile sonuçlanmıştır veya en azından kötüye gitmektedir? Bu perspektiften bakınca, liberal (kapitalist) ekonomilerin başarılı, sosyalist ekonomilerin ise başarısız olduğu gerçeğiyle karşılaşıyoruz. (Kore Yarımadası’nın bir kuzeyine, bir de güneyine bakmak bile bir fikir verebilir.) Bu başarı farkının Friedrich von Hayek, Milton Friedman gibi iktisatçılar tarafından ortaya konan çok detaylı sebepleri var; burada girmeye gerek görmüyorum.

İslam dünyasının ve tabii ki Türkiye’nin “ahlaki kapitalizm”e ihtiyaç duyduğunu –ki zaten mevcut hükümet o yolda– tüm bunlara dayanarak söylüyorum. Bizde “kapitalizm” kelimesi neredeyse ahlaksızlıkla eş anlamlı görüldüğü için, “ahlaki kapitalizm” kavramı garip gelebilir. Oysa Batı’da öyle değil. İlgilenenlere, dindar/liberal bir düşünce kuruluşu olan Acton Institute tarafından yayınlanan *Markets & Morality* (Piyasalar ve Ahlak) isimli dergiyi tavsiye ederim. Aynı kuruluşun *Religion & Liberty* (Din ve Özgürlük) adlı dergisi de izlemeye değerdir.

‘Klasik sağcı Müslüman tezi’ iyidir?

Radikal’in sayfalarında süregiden “sosyalizm İslamiyet’e uyar mı” tartışması, Nuray Mert’in geçen perşembe günü “Bir Kez Daha: İslam ve Sol” başlıklı yazısıyla daha bir zenginleşti. Sevgili Nuray Mert, benim bir önceki yazımı irdeleyen yorumlarıyla aslında sadece o metni değil genel olarak “klasik sağcı Müslüman tezi” dediği şeyi eleştirmiş. Ama bir teze “klasik” demek, onu geçersiz kılmıyor kuşkusuz. Max Weber’e “vahşi kapitalizmin temsilcisi”, Sabri Ülgener’e “oryantalist” gibi etiketler vermenin, onların görüşlerini çürütmediği, hatta onlara adaletli davranmak anlamına bile gelmediği gibi. (Merhum Sabri Ülgener, “oryantalist” değil, milliyetçi/dindar geleneğin en önemli düşünürlerinden merhum Erol Güngör’ün ifadesiyle “memleketimizde iki elin parmakları kadar az sayıdaki ilim adamlarından biri”dir.)

Nuray Mert, Weber’in tezlerinin “son derece tartışmalı” olduğunu da belirtmiş. Evet öyledir ve bunun en büyük nedeni de Marksistlerin Weber’i hiç sevmeyişidir. Onlara göre din, ekonomik yapılar tarafından belirlenen bir kurumdur. Weber ise, bunun tam tersini söyleyerek, dinin ekonomik yapılar üzerinde belirleyici olabildiğini göstermiştir. Weber’e karşı Marx’ın yanında pozisyon alarak dindar bir argüman bina etmeye çalışmak ise, doğrusu enteresan bir girişim.

Kanımcı Nuray Mert’in yaklaşımındaki temel sorun, “kapitalizm” ile “emperyalizm”i kaçınılmaz olarak birbirine bağlı iki unsur olarak görmesi. Lenin’den kalma bir şablondur bu. Oysa emperyalizm, kapitalizmden ayrı bir olgudur ve nitekim sosyalist ülkeler de gayet emperyalist olabilirler. Sovyetler Birliği, tüm Doğu Avrupa, Orta Asya ve Kafkaya’yı, dahası Afganistan’ı ne diye işgal etmişti ki?

Emperyalizm, güçlü ülkelerin güçsüzleri egemenlik altına almasıdır; kendi ekonomik düzenleri ne olursa olsun.

Gelelim toplumsal adalet meselesine. Burada “fakirler ezilsin” diyen yok; tartışma yöntem üzerine. Ben “İslam vermeyi, sosyalizm el koymayı emreder” demiştim, Nuray Mert ise, “gönül rızasıyla verseler, zorlamaya gerek kalmazdı” demiş. İyi ama işte o “zorlama” yepyeni sorunlar, hatta facialar üretiyor. Kolhozlar, gulaglar veya “büyük ileri atılım”lar gibi tüm komünist “zorlama” deneyleri, 20. yüzyıl boyunca 100 milyondan fazla insanın hayatına mal oldu. Ayakta kalan bir-iki komünist kalıntı ise, Kuzey Kore’de olduğu gibi, yurttaşlarına sefalet yaşıyor. Daha neyi ne kadar zorlayacaksınız?

Sosyalistlerin tüm bu verme-alma tartışmasında içine düştükleri kritik bir yanılgı, ekonomiyi bir “sıfır toplam oyunu” sanmaları, yani bir adamın kazancının mutlaka diğerinin kaybı anlamına geleceğini varsaymalarıdır. Dikkatlerini sadece “zenginliğin paylaşılması”na teksif etmelerinin sebebi budur. Oysa “yeni zenginliklerin üretilmesi” (veya “pastanın büyütülmesi”) diye de bir süreç vardır. Kurak bir tarlaya sulama sistemi getiren bir girişimci, hem kâr eder, hem de tarlanın sahibine kâr ettirir. Çünkü yepyeni bir zenginlik üretmiş, ilahi dinlere göre “insanın hizmetine verilmiş” olan Yerküre’nin kaynaklarının daha verimli kullanılmasını sağlamıştır.

Geçtiğimiz yüzyılın tecrübesi bize gösteriyor ki, söz konusu verimlilik artışını sağlayan, yani yeni zenginlikler yaratan girişimciler, ancak “serbest piyasa”nın özgürlükçü rekabetinde ortaya çıkıyorlar. Rekabetin ortadan kalktığı, devletin her şeye egemen olduğu sosyalist düzenlerde ise, girişimcilik ve yaratıcılık ruhu ölüyor. Bir başka deyişle, siyasi ve fikri alanda olduğu gibi ekonomik alanda da özgürlük, gelişme sağlıyor.

Bu özgürlüğün nasıl kullanılacağı ise, ahlaki bir sorun. İngiliz tarihçi Lord Acton'ın ünlü bir lafı var: "Özgürlük, canının istediğini yapabilme fırsatı değil, yapman gerekeni yapabilme gücüdür" diye. Bir toplumun özgürlük kavramını böyle anlaması içinsse, elbette öncelikle "ne yapması gerektiği" konusunda ona yol gösteren ahlaki değerlere ihtiyacı var. İslam bu değerleri en iyi şekilde verdiğine göre, Müslüman entelektüelin önündeki mesele "düzen değişikliği" değil, toplumsal ahlak olmalı.

Nuray Mert'in bu ikinci meseledeki yaklaşımlarını çoğunlukla isabet buluyor, örneğin Türk dizilerinin "cipli erkekleri" ve onlara âşık olan iktidarperest kadınları hakkındaki eleştirilerine aynen katılıyorum. Evet, Türk toplumu sıg bir kültürel materyalizm ve hedonizm ("hazcılık") akımının etkisi altında. Ama bunlar sanıldığına aksine "kapitalizm"ın ayrılmaz birer parçası değil. Öyle sanmak, her toplumsal sorunu "insanlık dışı kapitalizme" bağlamak, Ülgener'in ifadesiyle, "çağımız aydınına, başı sıkıştıkça kabahati götürüp boynuna dolayacağı bir suçlu" kazandırır ve rahatlık sağlar. Ama yanıltıcıdır.

-----●-----

Kemalistler kapitalizmi neden sevmez?

Ekonomi profesörü Eser Karakaş'ın iki hafta kadar önce (4 Nisan'da) yayınlanan bir yazısını çok önemli bulmuştum, ele alıp yazmaya ancak şimdi zaman ayırabildim. Prof. Karakaş, "Laik-Antilaik Çatışmasının İktisadî Temelleri" başlıklı sözkonusu yazısında "Cumhuriyet'in ilk günlerinden beri cumhuriyetçi laiklik anlayışı ile dışa kapalı, ulus model eksenli rant ekonomisinin beraber hareket ettiğini" söylüyordu ki, bu gerçek, günümüzde yaşanan bazı gerilimlerin (ve körüklenen paranoyaların) altında yatan nedenleri anlamak için çok önemli.

Daha önceki bazı yazılarında kapitalizmin (bireylerin yatırımcı ve girişimci olduğu bir ekonomik sistemin) aslında İslam’a uygun olduğunu savunmuştum. Ülkemizde “kapitalizm” deyince “ah-laksızlık” veya “açgözlülük” gibi şeyler anlaşıldığı için, bu söylem bazılarında biraz garip geliyor. Oysa bunlar, solcu entelektüellerin toplumsal hafızamıza oturttuğu klişelerdir. Dolayısıyla “İslami kapitalizm”den söz edilince, Müslümanların bunu “İslam’da dejenereasyon” veya “bidat” gibi algılamasına gerek yok.

Her neyse, gelelim Prof. Karakaş’ın makalesine. Bu yazı, meseleye ters yönden, yani İslam-kapitalizm uyumundan değil, Türkiye’deki koyu “laikçilerin” (dinin, toplumsal ve hatta bireysel hayattan olabildiğince silinmesini isteyenlerin) kapitalizme (veya diğer bir ifadeyle serbest piyasa ekonomisine) karşı koyuşunu anlatarak bakmış.

Prof. Karakaş, önce Cumhuriyet’in ilk dönemindeki kapalı ekonominin, bundan beslenen avatajlı bir zümre yarattığını anlatıyor:

Osmanlı’dan bürokratik bir tarım imparatorluğu miras alınıyor ve bu yapı Cumhuriyet ile birlikte pek dönüşmüyor, 20’li yılların radikal hukuk dönüşümlerine soğuk kitlelerine aşarın kaldırılması rüşveti ile birlikte dönüşümü de zaten olanaksızlaşıyor. Üretim konusunda sorunlar yaşayan Cumhuriyet, kendi çekirdek kadrosunun sermaye birikimi amaçlı rant ekonomisini, kamu bankalarını, teşvik sistemlerini, korumacılığı vs. devreye sokuyor; ama tarihte rantlarla sanayileşen, zenginleşen başka ülke örneği olmadığı gibi, bizim model de pek başarılı olamıyor. Ama bu başarısızlık, beraberinde laiklik konusuna gerçekten inanmış ve rant ekonomisi ile de zenginleşen dar bir kadronun oluşumunu da yaratmamış değil.

Karakaş’a göre, sözkonusu “laikçi” (veya Kemalist) elit, ekonominin kapalı kalmasından menfaat sağlamaya devam ederken,

bunlar tarafından itilen ve dışlanan muhafazakar Anadolu sermayesi, dış dünyaya açılma ihtiyacı hissediyor:

İkinci bir anahtar ise çekirdek laikliğe gönülden inanmış kadro dışında kalan ve 20'li, 30'lu yılların radikal hukuk dönüşümlerine mesafeli geniş kesimlerin rant ekonomisinden çekirdek kadro kadar pay alamadığı ve bu sıkıntının 1950'den günümüze her seçimde kendini gösterdiği. Ekonomi ve nüfus büyüdükçe çekirdek laikçi kadro ve olanakları sınırlanan rant ekonomisi, bu ikili çerçeve içinde kendini tanımlayan kesimin daha da bilenmesine, keskinleşmesine ve dönem dönem de (mesela 27 Mayıs) darbecileşmesine neden olmuş. Rant ekonomisinin zaten tanım gereği cılız olanaklarından yeterli pay alamayan (hiç almayan demiyorum) geniş kesimler de tepkisel olarak laikçi çekirdek kadronun başta yaşam biçimi ile kavgalı hale gelmişler ve kendilerini yavaş yavaş laiklik ekseni dışında tanımlamaya başlamışlar.

Tüm bu çerçeve geçmişle ilgili; ama günümüzde de bu ayrışma, önemli bir biçimsel değişim ile de olsa devam ediyor. En az değişen kesim galiba çekirdek rantçı yani kapalı ekonomi yanlısı ve 20'lerin, 30'ların din-devlet anlayışına iman etmiş kesim. Ama öbür kesimde çok önemli bir değişim yaşıyor; Ankara'nın rant ekonomisinin olanaklarının geleneksel olarak dışında kalmış bu kesim büyümek, palazlanmak için mecburen dış piyasalara yani ihracata yönelmiş; zira başka bir sermaye birikim modeli kendilerine pek tanınmamış. Gelenekselci diye tanımlayabileceğimiz bu kesim Ankara'nın yarattığı rant, teşvik, kredi olanaklarından uzaklaştırıldığı ölçüde kendi ayakları üzerinde durabilmek için dış piyasalara ve özellikle bizim dış ticaret yapımızın gereği olarak AB'ye ihracata yönelmiş bulunuyor.

Prof. Karakaş, bugün Türkiye'deki "laikçiler" in anti-kapitalist ve içe kapanmacı davranmasının, dindarların ise giderek daha fazla

dünyaya açılma eğiliminde olmasının sırrını sözkonusu ekonomik tabloda görüyor. Ve geleceğe dair şu öngöründe bulunuyor:

Çekirdek laikçi, kapalı ekonomici kadro bu tutumunda ısrar ettikçe, ülkemizde laik-anti laik çatışması kanımca küreselleşme ekseninde yürüyecek; ama bu süreç gelenekselci kesimi hem güçlendirecek hem de seküler değerlere biraz daha yakınlaştıracak. Çekirdek Ankara, kazanılması bu çağda olanaksız bir kavgayı bakalım daha ne kadar sürdürecektir? Türkiye’de laik, anti-laik çatışmasını Ankara’nın rant ekonomisi yanlıları ile dışa açık piyasa ekonomisi yanlıları (biraz da mecburiyetten) arasındaki kavga olarak da görmek lazım. Geleneksel laikçi çizgi maalesef bugün rant ekonomisi yanlılarının ideolojisi haline gelmiş durumda. Bugünün Türkiye’inde dışa açık piyasa ekonomisini savunan bir tek katı laikçinin görülmemesi bir tesadüf olabilir mi sizce?

Daha önceki birkaç yazımda koyu “laikçi”lerin idealindeki Türkiye’nin Kuzey Kore’nin hafif versiyonu gibi bir şey olacağını ifade etmiştim. Prof. Karakaş’ın yazısı, bunun böyle olduğunu doğrulamakta kalmıyor, neden öyle olduğunu da açıklıyor. Hem o yönden hem de kapitalizmi yeniden düşündürmesi açısından bir kenara not edilmeli...

-----●-----

Kapitalizm sekülerleştirir mi?

“Kapitalizm Müslümanlığı Bozar mı?” başlıklı yazım üzerine, *Yeni Şafak* köşe yazarı Özlem Albayrak’tan bir eleştiri geldi. Sayın Albayrak, “İnanç Bahane, Sekülerleşme Şahane” başlıklı yazısında, benim bir “Müslüman kapitalizmi”nin mümkün olduğu yönündeki görüşüme karşı çıkıyor, çünkü kapitalizmin mutlaka sekülerleştirici, yani dinden uzaklaştırıcı bir güç olduğunu savunuyordu.

Öncelikle kullandığı nazik ve saygılı dile teşekkür ederim. Ben de onun yazılarını “ışılıtlı ve umut verici” buluyor, ilgiyle okuyorum. Bu konuya farklı baktığımız ise ortada. Dahası, onun savunduğu görüşün bizdeki “İslami kesim”de daha yaygın olduğunu da teslim etmeliyim. Ama zaten tam da bu sebeple konuyu açmak istedim.

Aslında problemin temelinde “modernlik” meselesi var. Anladığım kadarıyla Sayın Albayrak da, ülkemizdeki diğer bazı Müslüman aydınlar gibi, modern olmakla Müslüman olmanın birbirine uymadığını, çünkü modernliğin mutlaka “sekülerlik”, yani “din-dışılık” temeline oturduğunu düşünüyor. Bu düşünce de, dikkat ederseniz, “laikçi”lerin yaklaşımıyla enteresan bir şekilde örtüşüyor. Laikçiler, modernlik uğruna dinin terkin, ötekiler ise din uğruna modernliğin reddini savunuyor.

Oysa bence durum böyle ak-kara değil. Bu konulardaki en saygın sosyal bilimcilerden biri olan Peter Berger’a katılıyorum: “Modernleşme illâ sekülerleştirmez, ama mutlaka çoğulculuştur.”

Aynı şekilde, modernleşmenin en önemli dinamiklerinden biri olan “iktisadi gelişme” ve bunun da bilinen tek başarılı yöntemi olan kapitalizm, illa sekülerlik üretmez.

Hatta aslında modern ekonomik sistemler içinde asıl sekülerleştirici olan kapitalizm değil, sosyalizm ve hatta “sosyal devlet”dir. Çünkü söz konusu “sosyal” düzenlerde, devlet, hiçbir sivil kuruma gerek bırakmadan, yurttaşların tüm ihtiyaçlarını karşılama iddiasındadır. Bunun verimsizliği ve tembelleştiriciliği bir yana, dini kuruluşları, cemaatleri ve hatta aileyi çözüp parçalayan “dejenere edici” bir etkisi vardır. Sosyal modele yakın Fransa’nın niçin bu kadar seküler (ve hatta din karşıtı), “en kapitalist toplum” olan Amerika’nın da niçin Batı dünyasının en dindar ülkesi olduğunu biraz araştırın, epey ezber bozucu bir tablo göreceksiniz.

Ezberlerimizi, kapitalizmin doğuşu hakkında da bozmak lazım. Sayın Albayrak, Max Weber'in tezine atıfta bulunmuş, sonra da "kapitalizm... çalışma ve zenginliği ibadet addeden bir öğretiyeye ihtiyaç duydu" demiş. Yani kapitalizmin protestanlığı yarattığını ileri sürmüş.

Oysa Weber bunun tam tersini söylemiş, yani protestanlığın kapitalizmi doğurduğunu savunmuştu! Zaten onun tezi, dini ekonominin bir "türevi" sayan Marx'tan burada ayrılıyordu. Weber'e göre din, "belirlenen" değil "belirleyici" de olabilirdi.

Bugün Türkiye'de bazı Müslüman aydınların meseleye Weber yerine ısrarla Marx gözüyle bakmak istemesi ne büyük tezat...

Kuşkusuz Müslümanların Batı sekülerizmine mesafeli durması için iyi sebepler var. Ama bu sekülerizmin kökeninde, zenginlik yaratan bir ekonomik sistem olan kapitalizm yatmıyor. Sorun, o zenginliğin karşılığında "şükür" ve "sorumluluk" gerektiğini unutturan, hayatın amacını da "haz almak" olarak tanımlayan "hedonist" kültürdür.

Kapitalizm ise bu kültürle iç içe geçebileceği gibi, ondan ayrı ve hatta onunla çelişik de olabilir. Weber'in teşhis ettiği "kapitalizmin ruhu" zaten tam da bu ikinci tipteydi. İlgilenenlere iktisatçı Ö. Evren Tanyaş'ın *Weber'de Kapitalizmin Ruhu ve İslam Üzerine: Sosyo Psikolojik Bir Deneme* adlı titiz çalışmasını tavsiye ederek şimdilik bitireyim. Çünkü konu bir yazıda bitecek gibi değil.

-----●-----

Darbeciler niçin kapitalizme düşman?

"Balyoz" kodlu darbe planının içinde en çok ilgi çeken kısımlar, haliyle, "cami bombalama" ve "kendi uçağımızı düşürme" gibi yaratıcı fikirler oldu. Ancak planın bir başka ilginç yönü daha var:

Darbeci subayların “gerici hükümeti” devirdikten sonra kurmak istedikleri ekonomik düzen.

Bu düzen, serbest piyasanın baltalanmasını, yabancı sermayenin kovulmasını, büyük şirketlere el konmasını, özelleştirilen kuruluşların da yeniden devletleştirilmesini öngörüyor.

Son günlerde bazı yazarlar işin bu yönüne dikkat çektiler. *Taraf* yazarı Cemil Ertem, “Balyoz’un Ekonomi-Politiği” başlıklı yazısında “Balyozcular’ın ortodoks ‘sol’ bir parti programından fırlamış anti-piyasacı programla arz-ı endam ettiklerini” belirtti. Türkiye Komünist Partisi yahut İşçi Partisi’nin bile bu kadar “cesur ve radikal” olmadığını söyledi.

Liberal düşüncenin öncülerinden Atilla Yayla Hoca da *Zaman*’da yayınlanan “Balyoz’daki Nasyonal Sosyalizm” başlıklı yazısında aynı gerçeğin altını çizdi. Darbecilerin, “devlet mülkiyetinin yaygınlaşmasını ve devletin olmayan mülkiyetin de tam bir devlet kontrolü altında tutulmasını” istediklerini vurguladı.

Bence bu gerçek üzerine biraz durup düşünmek ve “Allah, Allah, bu darbeciler niçin bu kadar anti-kapitalist” diye bir sormak lazım.

Özellikle de solculuğu hararetle benimseyen kimi “İslamcı aydın”larımızın ve giderek “İslami komünizm” çizgisine yaklaşan Saadet Partisi’nin sorması lazım bunu.

Ben kendimce bir cevap vereyim: Darbeciler anti-kapitalisttir, çünkü özel mülkiyet, serbest ticaret ve girişim özgürlüğüne dayanan bu ekonomik sistem, “siyasi özgürlüğün” ve dolayısıyla da demokrasinin zemini.

Zaten o yüzden bugün dünyadaki demokratik ülkelerin hepsi aynı zamanda kapitalisttir. (Bu sistemin oluşturduğu ekonomik eşitsizlikleri dengelemek için “sosyal devlet mekanizmaları” ya da “sosyal toplum ahlakı” geliştirmişlerdir, o ayrı.)

Aynı sebeple bugün dünyadaki bütün dikta rejimleri, bir şekilde anti-kapitalisttir. Yani piyasa ekonomisini ya tümünden reddeder, ya da bir şekilde kısıtlarlar.

Çünkü piyasanın, mülkiyetin ve girişimin serbest olması, “devlet”in gücünü sınırlar. Oysa dikta demek, devletin her şeye hakim olması demektir. Mussolini’nin dediği gibi, “her şey devlet içinde olacak, hiçbir şey devletin dışında kalmayacak ve hiçbir şey devlete karşı olmayacaktır.” Her şeye hakim olan bu dev anasının tepesinde de, elbette, bir Duce, bir Ulu Önder, yahut bir Tek Parti oturacaktır.

Bizim ülkemizde 1930’lu yıllarda kurulan (ve kalıntıları hala tepemizde “balyoz” sallayan) Tek Parti diktasının da anti-kapitalist olması hiç tesadüf değil, bilakis eşyanın tabiatı gereğidir. Recep Peker gibi Tek Parti ideologları, İtalyan Milli Faşist Partisi’nden ödünç aldıkları “korporatizm” doktrinini, “devletçilik” ve “halkçılık” diye isimlendirerek Altı Ok’a dahil etmişlerdir.

Korporatizme göre, tüm toplum bir “organizma” gibi uyum içinde çalışacak, bu uyumu da kadir-i mutlak devlet kuracaktır. Bu devletin egemenleri, tüm ekonomiyi yönlendirecek, mesela hangi toplumsal kesimlerin semirtileceğine karar vereceklerdir. Böylece “yeşil sermaye” filan gibi sorunlar da hiç yaşanmayacaktır.

Allah’tan Türkiye üç önemli liberalleşme dönemi yaşamıştır da, korporatizm geriye itilmiş, serbest piyasaya alan açılmıştır. (Menderes, Özal ve şimdi de AK Parti dönemleri.) Her üç dönemin de liderleri hem “irticayı cesaretlendirmekle” hem de “ülkeyi kapitalizme peşkeş çekmekle” suçlanmışlardır.

Oysa meselenin özü, ülkenin tümünü zaten en baştan kendisine “peşkeş çekmiş” olan bir kadronun “serbest rekabet”e olan direnişidir.

Ahlaki kapitalizm, Müslüman burjuvazi

MÜSİAD'ın kurucusu Erol Yazar'ın *Star*'dan Fadime Özkan'a verdiği söyleşiyi okudunuz mu? “Türkiye'nin gerçek burjuva sınıfı biziz!” demiş Erol bey, isminin başındaki “müstakil” kelimesini bazılarının “Müslüman” diye okuduğu kuruluştan söz ederken. Türkiye’de dindar bir girişimci sınıf oluştuğunu, bunun klasik (ve “laik”) İstanbul sermayesinin aksine devletten nemalanmadığını, bu yüzden dinamik ve dışa açılımcı olduğunu anlatmış. Daha da ilginç bu süreçte muhafazar Anadolu insanının parayla, kaliteyle, mesela “marka ayakkabı” ile tanıştığını belirtmiş.

Tüm bunları “vah, vah” ve hatta “bu ne rezalet” diyerek okuduğunu tahmin ettiğim üç ayrı kesim var. Birincisi beş vakit namaz kılan insanları toplum içinde en fazla “kapıcı Bayram efendi” statüsünde görmeyi kabullenen laik yobazlar. İkincisi Erol Yazar'ın tarifiyle “bir lokma bir hırkaya inanan” ve modern dünyayı pek tanımayan mutaassıp Müslümanlar. Üçüncü kesim de ikincisindeki “bir lokma bir hırka” algısını kullanarak İslami kesime onyıllardır sosyalizm satan solcular.

Bu üç yaklaşımdan ilki, psikolojik tedavi gerektiren histeri ve paranoyalara dayanıyor ki, şimdilik geçiyorum. Diğer ikisinde ise sadece “Müslüman vicdanı” ile “sermaye”nin ve sermayeye dayalı bir ekonomik sistem olan “kapitalizm”in uyuşmadığı yönünde yanlış bir varsayım var.

Buradaki kritik mesele ise “kapitalizm”in ne demek olduğu.

Türkiye’de yakın zamana kadar “demokrasi” için tuhaf bir tanım yapılır, “demokrasi, Allah'ın değil insanların iradesinin hakim olduğu bir siyasi rejimdir” denirdi. Eee, bunu böyle tarif edince de tabii demokrasi İslam'ın yanından bile geçemezdi. Kapitalizme

“insanların paraya kulluk ettiği, aç gözlülüğe dayalı bir ekonomik sistem” demek de bunun gibi bir şey.

“Kapitalist zihniyet”in gerçekte ne olduğunu, bunun dinle ilişkisini de çözümleyen büyük sosyolog Max Weber iyi anlatır. Weber’e göre bir kültürün kapitalizm üretebilmesi için iki önemli şart vardır. Birincisi, çalışıp para kazanmayı makbul görmektir. İkincisi ise zevk-ü sefaya düşkün olmamak, aksine tutumlu ve mütevazı bir hayat sürmeyi ilke edinmektir ki, kazanılan para çarçur edilmek yerine biriktirilip, “sermaye” yapıp “yatırım”a dönüştürebilsin. Bunu yapan adam, “ah, sevgili paracıklarım” diye ellerini ovuşturarak altınlarını sayıp duran bir “paraperest” de değildir, çünkü parasını yığıp biriktirmek yerine risk altına sokmaktadır. Eğer bir de elde ettiği kârın bir kısmını hayır ve hasenat işleri için kullanıyorsa, tam anlamıyla erdemli bir kapitalist olmuş olur; çünkü sadece kendini ve ailesini değil aynı zamanda “karnı aç yatan” komşusunu da düşünmektedir.

Max Weber işte bu “kapitalist ahlak”ın Batı’da Protestanlık ve özellikle de Kalvinizm mezhebi sayesinde doğduğunu göstermişti. Bu, dinin “belirleyici” değil de hep “belirlenen” bir kurum olduğunu varsayan Marksist ezberi bozuyordu. Dinin “gelişmeye engel” olduğu ve Batı’nın ancak dinden uzaklaşarak ilerlediği yönündeki sekülerist dogmayı da sarsıyordu. (Bu dogmanın Türkiye’deki müminleri olan Kemalistler Weber’i hiç bilmezler, duyunca da “şeriatçı komplo” sanırlar.)

Yalnız Weber’in mühim bir eksiği vardı: Batı dışındaki kültürlerle pek vakıf değildi. Hele de İslam’ı çok iyi bilmiyordu. Bu yüzden de İslam’ın “kapitalist ahlak” üretemeyeceğini savundu. Oysa tam da onun tarif ettiği türde bir “kapitalist ahlak”, “rızkın onda dokuzu ticarettir” diyen İslamiyet tarafından Protestanlık’tan neredeyse bin yıl önce Ortadoğu’da üretilmişti!..

Bir önceki yazımda Türkiye’de yeni yükselen “Müslüman burjuvazi”nin hiç de bazılarının sandığı gibi bir tezat (ve “bid’at”) olmadığını belirtmiş, kapitalizmin ahlaki temelleri konusunda ise büyük sosyolog Max Weber’e atıfta bulunmuştum. Bugün devam edelim ve Weber’in tarif ettiği “kapitalist ahlak”ın İslamiyet ile ilişkisine bakalım.

Weber’e göre Protestanlık, bir taraftan çalışkanlık bir taraftan da “dünya nimetlerinden kaçınma” (İslami tabirle “zühd”) öğütlediği için “sermaye birikimi” oluşturmuş, bu sayede de “burjuvazi”yi ortaya çıkarmıştır. Batı’nın son dört asırdır diğer medeniyetlere mütemadiyen üstün gelmesinin sırrı da bu burjuva sınıfının başını çektiği yaratıcılık ve dinamizmdir.

Ne ilginçtir ki İslam’ın aynı “kapitalist ahlak”ı üretemeyeceğini savunan Weber, bu tezini İslam’ın ya miskinlik ya da “hazcılık” ürettiği varsayımına dayandırmıştı. (Zaten yakın zamanlara dek İslam’ı cinsellik ve ihtişam düşkünü aşırı “hazcı” bir din olarak görme eğilimi Batı’da yaygındı. Bugün durum tam tersi.)

Ancak Weber yanılıyordu, çünkü İslam toplumlarındaki mevcut bazı kültürel kodlara bakarak İslam’ın geçmişi ve geleceği konusunda ahkâm kesmişti. Weber’in bu yanılığı Türkiye’de merhum Sabri Ülgener, Batı’da ise Bryan Turner ve Maxime Rodinson gibi büyük sosyal bilimcilerce ortaya konmuştur. Rodinson’un Türkçe’ye de çevrilen *İslam ve Kapitalizm* adlı kitabı, epey ezber bozucu ve aydınlatıcı bir eserdir.

Burada da vurgulandığı gibi, bir ticaret merkezi olan Mekke’ye vahyolunan Kur’an-ı Kerim, ticareti ve özel mülkiyeti kınamamış, aksine güvence altına almış, insanlar arasındaki farklı statülerin de Allah’ın yarattığı doğal sisteme uygun ve “birbirlerini istihdam

etmelerine imkân verecek şekilde” olduğunu bildirmiştir. (Zuhruf, 32) Ancak Kur’an, varlıklı Müslümanlara ihtiyaç sahiplerine yardım etme ve sahip çıkma yönünde önemli bir ahlaki sorumluluk da getirmiştir ki, İslam’ın sosyal boyutu bu “hayırseverlik” ilkesine dayanır. Ve bu, özel mülkiyetin devlet tarafından gaspına dayanan “sosyalizm”den çok farklı bir şeydir.

Kur’an’ın en uzun ayetinin Bakara 282’deki “borç ayeti” olması, daha birçok ayette ticari kural ve kaidelerden söz edilmesi, ticaretin Allah katındaki makbuliyetinin işaretleridir. Dahası Kur’an-ı Kerim’de bazen dini konularda dahi “ticari bir dil” kullanıldığını söylemek mümkündür. Örneğin “Allah müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine cennet karşılığında satın almıştır.” (Tevbe, 111) Bu “acı bir azaptan kurtaracak ticaret”tir. (Saff, 10) Buna karşı, inkarcıların “yaptıkları alış-veriş ne kadar kötü”dür. (Âl-i İmrân, 187)

Hadislerde de durum farklı değildir. Risaleti öncesinde kendisi de başarılı bir tüccar olan İslam Peygamberi’nin ticareti öven ve teşvik eden sözleri meşhurdur. Hatta “serbest piyasa”yı dahi savunduğu söylenebilir. Medine pazarında fiyatların yüksekliğinden şikayet ederek kendisinden *narh*, yani tavan fiyat isteyenlere verdiği cevap kayda değerdir: “Şüphe yok ki, fiyat tayin eden, darlık ve bolluk veren, rızıklandıran, ancak Allah’tır.” Bir başka sefer de kendine gelerek “ey Allah’ın Resülü bize *narh* koy” diyen bir adama, “belki Allah’a dua ederim” cevabını vermiştir.

Bu temeller üzerine yükselen İslam medeniyeti ise Maxime Rodinson’un deyimiyle Ortaçağ’da zengin bir “ticari kapitalizm” yaratmıştı.

Benim hiç olmadı, ama modern dünyada pek çok insanın “çek defteri” var. “Çek yazmak” günlük hayatın bir parçası. Sanırım çoğumuz bu kavramın aslında Türkçe olmadığıнын, İngilizce “check” yahut Fransızca “cheque” kelimelerinden uyarlandığının farkındayızdır. Fakat pek azımızın farkında olduğunu sandığım bir başka gerçek daha var: Kelime aslında Batı dilleri için de yabancı. Gerçek kökü ise “yazılı belge” anlamına gelen Arapça *şakk* kelimesi.

Çünkü modern bankacılığın diğer bazı unsurları gibi “çek” de Ortaçağ’da Müslüman tüccarlar tarafından geliştirilmiş ve sonradan Avrupa’ya taşınmış bir teknik!..

Bu, bugün çoğumuza şaşırtıcı gelecek olsa da, aslında çok normal bir durum. Çünkü Ortaçağ’da sadece bilim, tıp, felsefe veya mimari yönünden değil, iktisadi açıdan da dünyanın en “ileri” bölgesi Arap/Müslüman dünya idi. Zaten iktisadi gelişme, diğer alanlardaki yükselişin motoruydu. Bunun da iki temel sebebi vardı.

Birincisi ticareti, çalışmayı, para kazanmayı teşvik eden İslami öğretiydi. (Öyle ki, Cumartesi veya Pazar günleri dinlenmeyi emreden Yahudilik ve Hristiyanlık’ın aksine, Kur’an-ı Kerim Cuma günü namaz vakti “alış-veriş bırakmayı” emrediyor fakat ardından hemen ekliyordu: “Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah’ın lütfundan nasibinizi arayın.”)

İkinci sebep, İslam coğrafyasının dünya ticaret yollarının tam merkezinde yer almasıydı. Bu avantajı iyi değerlendiren Müslüman tüccarlar İspanya’dan Çin’e uzanan dev bir ticaret ağı geliştirdiler, Maxime Rodinson’un deyimiyle “ticari ve finansal kapitalizm” yarattılar. Aralarında Hanefi mezhebinin kurucusu “İmam-ı Azam” Ebu Hanife gibi alimlerin de bulunduğu bu tüccarlar gittikleri yerlere İslam’ı da taşıdılar. Örneğin Malezya ve Endonezya, hiçbir askeri “fetih” olmaksızın bu Müslüman tüccarların “tebliği” vesilesiyle Müslümanlaştı.

Bu ticari sistemin teorisini de “sosyolojinin babası” sayılan büyük Müslüman düşünür İbni Haldun kurdu. *Mukaddime* adlı ünlü eserinde toplumların zenginleşmesinin ancak devletin vergileri düşük tutması ve ticaret ve üretim için gerekli güvenliği sağlaması ile gerçekleştiğini savundu. Devletin üretim yapmasına (bugünkü deyimle “devletçiliğe”) karşı çıktı.

Bu “ticari kapitalizm” Ortaçağ İslam medeniyeti için o kadar kritikti ki, ilkinin zayıflaması ikincisinin düşüşünü getirdi. 13. asırdaki korkunç Moğol istilasının en kalıcı zararı sulama sistemleri ile birlikte ticaret ağlarını da parçalaması ve Mezopotamya’yı fakirliğe mahkum etmesiydi. Asıl öldürücü darbe ise Macellan’ın Ümit Burnu’nu dolaşarak Hindistan’a yeni bir yol bulması oldu. Bu, yüzyıllardır Ortadoğu ve Akdeniz’den geçen dünya ticaret yollarını Okyanuslar’a taşıdı. İslam dünyası artık “kenarda” kalmıştı.

Buna paralel olarak İslam düşüncesinde ticaretin itibarı da düşmeye başladı. Ulema, Kur’an ve sünnette övülen ticareti “tamahkârlık yapar” diye kötüler oldu. Sonrası Osmanlı’dan malum: Müslümanlar ya köylü ya bürokrat oldular, “burjuvazi”yi ise gayr-ı müslimlerin tekeline bıraktılar. Tüm bunlar yetmezmiş gibi 20. yüzyılda da pek çok Müslüman “İslamcı oluyoruz” diye gidip düpedüz “sosyalist” oldu. İslam geleneğinde yeri olmayan ve dahası işlemeyen bir sistemin peşine takıldılar. “Batı’ya karşı koyuyoruz” diye Batı’yı zenginleştiren ekonomik sistemi reddettiler. Batı’da var diye demokrasiyi veya bilimi reddetmek gibi bir şeydi bu...

Türkiye’de yükselen “Müslüman burjuvazi”, işte en az beş asırdır süregiden bu “makûs talih”i tersine çevirmeye yönelik önemli bir adım. Değerini bilelim. Rüküşlük ve sefahat gördüğümüzde eleştirelim elbette, ama “çalışarak zenginleşme”yi, yani “kapitalistleşme”yi hedef almayalım. Bu, Müslüman dünyanın tam da ihtiyaç duyduğu şey.

İslami ideal: Sosyal devlet mi, sosyal toplum mu?

İslam’a sosyalist bir yorum getirenler, Hz. Peygamberin ünlü hadisine sık sık atıfta bulunur:

“Komşusu aç iken tok yatan, bizden değildir.”

Bu, bir Müslümanın “aç yatanlar” a ve tüm diğer muhtaçlara karşı kayıtsız kalamayacağını ilanıdır. Bu yüzden de (Ayn Rand gibi “bencillik savunucuları”nın öngördüğü tarzda) “vicdansız” bir kapitalizmi hiçbir Müslüman savunamaz. Savunmamalıdır.

Fakat İslam’ın “sosyal” boyutu, sosyalizminkinden epey farklıdır. Çünkü eğer ikincisine uygun bir “hadis” uydurulsaydı, muhtemelen şöyle bir şey olurdu:

“Komşusu aç iken, bu sömürü düzenini yıkmak için devrimcilik yapmayan, bizden değildir.”

Aradaki büyük fark, İslam’ın bireye ve cemaate “hayırseverlik” sorumluluğu yüklerken (ve bunu “zekât” ve “sadaka” ile kurumsallaştırırken), sosyalizmin “düzen değişikliği” istemesidir.

Bu fark o kadar büyüktür ki, çoğu sosyalist hayırseverliği bir rakip ve hatta düşman gibi görmüştür. Engels “Hıristiyan burjuvazinin ikiyüzlü hayırseverliğine” lanet okumuş, Oscar Wilde “hayırseverlik, çok sayıda günahın anasıdır” demiştir.

Bunun günümüz Türkiye’sindeki yansıması da solcuların “sadaka” kavramına karşı kullandıkları nefret ve aşağılama dolu dildir.

Peki daha önce de sorduğumuz gibi, sosyalistler neden hayırseverliğe karşı çıkar da illa “düzen değişikliği” istiyorlar?

Çünkü fakirliğin kapitalizm tarafından “yoktan yaratıldığına” inanırlar. Buna göre kapitalizm “zenginleri daha zengin, fakirleri daha fakir” yapmakta, çünkü birilerinin cebinden aşırı ötekilerin cebine koymaktadır.

Bu varsayım ile düşünen Marx, kapitalist ülkelerde zengin-fakir uçurumunun giderek açılacağını, bunun da devrimlere yol açacağını öngörmüştü. Ama öyle olmadı. Aksine, kapitalist Batı toplumlarında “orta sınıf” gelişti ve refah giderek yayıldı.

Çünkü gerçekte kapitalizm, fakirlik değil sadece zenginlik üretir. Sorun, bu zenginliği giderek yaysa bile herkese ulaştırmayıdır. Kapitalizmin temel motoru olan “piyasa”nın yanına “sosyal” mekanizmalar konması da, bu yüzden zaruridir.

Marksist ekonomilerin çöküşünden gereken dersi çıkaran sol kökenli aydınlar bunu görüyor. Örneğin Etyen Mahcupyan, *Taraf*taki köşesinde şöyle diyor: “Bugün eğer ‘sosyalist’ diye bir ideoloji hâlâ anlamlı olacaksa, bunun kapitalizmle ontolojik açıdan barış içinde olması ve kapitalizmi daha ahlaki ve eşitlikçi bir çizgide alternatif bir yola doğru bükmeye çalışması gerekiyor.”

Ama başta sözünü ettiğim devlet/toplum ayrımı, bu “bükme” çabası için de geçerlidir: Sol, sosyal adaleti hep devlet eliyle sağlamak ister. Onun için de “komşusu aç iken”, “nerede bu sosyal devlet!” der.

Oysa sosyal devlet her şeye yetişemeyeceği gibi, bir dindarın kendi üzerine düşen hayırseverlik sorumluluğunu tümüyle devlete yıkması da pek ahlaki bir tutum değildir. Onun için Batı’da, özellikle de Amerika’da, dindarlar ve muhafazakarlar, sosyal devleti genişletmeye çalışmaktan ziyade sivil hayır kurumları (aşevleri, yurtlar, hastaneler, vakıflar) yoluyla ihtiyaç sahiplerine doğrudan el uzatmayı tercih eder.

Bu yolla ortaya çıkan “sosyal toplum”, bizdeki Müslüman aydınların çok endişe ettiği “sekülerleşme”ye (yani dinden uzaklaşmaya) karşı da hayli dirençlidir.

Çünkü, sanılanın aksine, modern çağdaki asıl sekülerleştirici güç kapitalizm değildir. Hem bireysel vicdanın hem de toplumsal

bağların (ailenin ve cemaatin) yerine geçmeye kalkan aşırı büyük sosyal devlettir.

Bana inanmıyorsanız, Ahmet Necdet Sezer gibi ultra-laik devlet büyüklerimize kulak verin. Baksanıza, habire kızıp duruyorlar, “sosyal devlet zayıflıyor, boşluğu dini cemaatler dolduruyor” diye.

-----●-----

Solun kerameti kendinden menkul erdemleri

Türkiye’deki milliyetçi kesime eskiden beridir getirilen bir eleştiri, kerameti kendinden menkul bir “vatanı sevme tekeli” kurmasıdır. Bir başka deyişle, söz konusu milliyetçiler, “Türkiye’yi sevmek” gibi, aslında hemen her Türkiyeli’nin paylaştığı bir değeri sadece kendilerine has kılmakta, yani “istismar” etmektedirler.

Gelgelelim, milliyetçilere bu eleştiriyi yöneltenlerin başında gelen solcular, “acaba bizim de böyle kerameti kendinden menkul erdemlilik iddialarımız var mı” diye pek sormazlar kendilerine. Sormazlar, çünkü çoktan içselleştirmiş, bir “realite” sanır haline gelmişlerdir erdemlilik iddialarını.

Son dönemde bu iddiaları daha bir yüksek sesle duyar olduk: Neymiş efendim, solculuk “ezilenden yana olmak” demekmiş. “Zalime karşı mazlumu savunmak” imiş. Dolayısıyla da solcu olmak için “vicdanlı” olmak yeterliymiş. (Ve her iyi Müslümana da, haliyle, “abdestli sosyalist” olmak düşüyormuş.)

Bunların hepsi yersiz şişinmelerdir. Çünkü solcular bunları derken başkaları da “biz zalimlerin tarafındayız, mazlumlardan bize ne” dememektedir. Aksine, hemen her siyasi ideoloji kendine göre iyiyi, doğruyu, adaleti ve erdemi olanı savunur. Sadece bunların tanımında farklılaşır.

Örneğin solcu söylemin en temel meselesi olan “işçi-işveren

çelişkisi”ni ele alalım. Bir solcu burada sürekli olarak “ezilenleri savunduğu” iddiasındadır, çünkü her işçinin mutlaka “sömürüldüğüne” baştan karar vermiştir.

Buna karşılık bir liberal, işçilerin de hakları olduğunu teslim eder. Ancak aynı işçilerin aşırı erken yaşta emekli olmasını ya da çalışmadığı halde devlet kesesinden maaş almasını, diğer vergi mükelleflerinin “sömürülmesi” olarak görür.

Aynı şekilde sol söylemde “parasız üniversite” talebi çok popülardır. Oysa bir liberale göre üniversite gibi herkese nasip olmayan bir hizmeti alan öğrenci de elini taşın altına koymalı, eğer maddi durumu gerçekten kısıtlı ise “burs” alıp ilerde meslek sahibi olunca borcunu ödemelidir.

Solcular tüm bu tartışmalarda kendilerini peşinen “erdemli taraf” ilan etmekle kalmazlar; buradan kendilerine (ve özellikle “genç” yoldaşlarına) bir “taşkınlık hakkı” da çıkarırlar.

Bu yüzden, “Akepe defol” veya “sermaye defol” diyerek yumruk sallayan gençlerin eylemleri, “demokratik tepki” olmuş olur. Buna karşılık “ya Allah, bismillah, Allahu Ekber” diye yürüyen gençlerin her yaptığı, kesinlikle “faşizm”dir.

Aynı şekilde “Burhan Kuzu’yu konuşturmamak” ve bu amaçla ona yumurta yağdırmak, idealist öğrencilerin haklı öfkesinin yansımasıdır. Buna karşın “Naipaul’u konuşturmamak” ve bu amaçla sadece eleştirel yazı yazmak –başka ne olacak– yine katıksız faşizmdir.

Konu solcu öğrenciler olmaya devam ettikçe, *Yeni Radikal* gibi sol gazetelerde şöylesi güzellemeler okursunuz:

“Öğrenciler toplumun vicdanıdır. Gündelik çıkarlara teslim olmayan katıksız tavizsizlikleri, içten bir heyecanları vardır.”

Fakat sıra başka öğrencilere gelince, bu övgülerin yerini “endişeli modernler”in yakınmaları alır. “Türbanlı öğrenciler”, mesela,

“toplumun vicdanı” değil, mahalle baskısının kaynağı oluverirler.

Tüm bunları, ne polisin solcu öğrencilere karşı kullanageldiği ölçüsüz şiddeti meşrulaştırmak, ne de diğer ideolojik taraflardaki sorunları göz ardı etmek için söylüyorum.

Demek istediğim, hiçbir siyasi kampın, kendini “toplumun vicdanı” ilan edip, başka herkese erdemlilik taslayamayacağı. Ve hiç kimseyi ne ülkeden, ne “kamusal alan”dan, ne de üniversiteden kovamayacağı.

Kapitalizmin merkezinden notlar

Türkiye’nin iç tartışmaları zirve yapmış ve “Yeni Türkiye’nin Gazetesi” görkemli bir şekilde yeniden doğmuşken, ben bir fırsat bulup Amerika’nın bu koyu muhafazakar eyaletinin (Alabama) Auburn adlı üniversite şehrine geldim. Şehir dediğim aslında kasabanın hallicesi. Büyük bir kampüsün dışında sadece birkaç ana cadde, çok sayıda kilise ve kocaman arabalar göze çarpıyor. Bir de bol sayıda hamburger ve bilumum “sağlıksız yemek” restoranı...

Beni buraya getiren ise, Auburn’deki tek düşünce kuruluşu olan Ludwig von Mises Enstitüsü oldu. “İslam’ın Ticari Geleneğe Katkısı” başlıklı bir konuşma yapmam için yıllık sempozyumlarına davet ettiler.

Enstitüye adını veren Mises, adını 1930’lu yıllarda duyurmaya başlayan büyük bir iktisatçı. O sıralar çok popüler olan sosyalizm ve devletçilik furyasına karşı “serbest piyasa” bayrağını dalgalandırıyor. Komünist rejimlerin verimsizlik batağına saplanıp çökeceğini de başka herkesten evvel Mises öngörüyor.

Mises’in öğrencisi Hayek ise bu fikirleri daha da geliştiriyor. Hem siyasi hem de iktisadi liberalizmin önde gelen kuramcılarından biri

oluyor. Yani Mises ve Hayek, bizim solcularda nefret hisleri uyandıracak bir deyimle, “kapitalizmin fikir babaları”.

Peki Misesçiler, aynı solcuların ezberlediği üzere, “kapitalizmin dünyayı yutması” için planlar yapıyor, “daha fazla Amerikan işgali, daha fazla savaş” diye ellerini mi ovuşturuyorlar? Yahut eski savcı/yeni siyasetçi İlhan Cihaner’in bile “kaptığı” jargonla, “neo-liberal saldırı”yı kotarmakla mı uğraşıyorlar?

Ne gezer... Misesçiler, bugüne kadar gördüğüm en “savaş karşıtı” Amerikalı grup. *Welfare state* (refah devleti) kavramına nazire yaparak *warfare state* (savaş devleti) diyorlar kendi hükümetlerine. Obama’ya da “Bush’un politikalarını değiştirme sözü verdi, ama hala İran’ı tehdit ediyor” diye kızıyorlar.

Çünkü Mises Enstitüsü ABD’de “liberteryen” diye bilinen siyasi akıma karşılık geliyor. Bu akım bireysel özgürlükleri ve serbest piyasayı yüceltirken devletin rolünün en aza indiği, neredeyse ortadan kalktığı bir toplum modeli öngörüyor.

Amerikan devletinin şirket çıkarları için yürüttüğü savaş ve müdahalelere karşı çıkıyor, bunu *crony capitalism* (ahbap-çavuş kapitalizmi) diye lanetliyor, serbest piyasaya karşı bir saldırı olarak görüyorlar. Önerdikleri model bana biraz ütöpik, hatta yer yer “uçuk” gelse de, liberteryen akımın “modern devlet”e yönelik eleştirileri kayda değer.

Mesela sempozyumdaki konuşmacılardan biri “İnsan Özgürlüğüne Bir Saldırı: Dikenli Tel” diye enteresan bir sunum yaptı. 1860’larda icad edilen dikenli telin dünyayı nasıl korkunç bir biçimde değiştirdiğini anlattı.

Daha önceki devirlerde de siyasi sınırlar olsa bile, bunlar günlük hayatı fazla etkilemiyor, bireylerin hareketini kısıtlamıyormuş. Oysa devlet mekanizması, dikenli telle birlikte, insanları (ve hatta

hayvanları) kendi istediği sınırlar içinde tutma gücünü kazanmış. Yine dikenli tel sayesinde inşa edilen açık hava hapishaneleri ve toplama kampları da cabası...

Ben ise konuşmamda İslam medeniyetinin Batı'ya neler kattığını, "algoritma"nın veya "cebir"in niçin Müslümanlardan geldiğini, serbest piyasanın asıl fikir babasının da neden İbni Haldun olduğunu anlattım. En fazla alkışı da şu sözüme aldım:

"Eğer Amerika İslam dünyasında radikalizm yerine özgürlük ve demokrasi görmek istiyorsa, ilk yapacağı iş Müslüman ülkeleri işgal etmeyi ve bombalamayı bırakmak olmalı."

Marksistlerin afyonu

İşçi Bayramı 1 Mayıs, dün Taksim'de ikinci kez serbestçe kutlandı. Hem de hiçbir polis copu ve biber gazı olmadan... ("Polis devleti" olmuştuk ya hani; ondandır herhalde.) Kutlamalar coşkulu ve renkliydi. Meydanı süsleyen posterler arasında ise, dev kollu işçiler kadar, "komünizmin babası"nın, yani Karl Marx'ın portresi de vardı.

Marx kadar popüler olmak, çok az düşünüre nasip olmuştur. Şimdiki bir şey değil, asıl 70'lerdeki rüzgarı çok güçlüydü. Türkiye dahil pek çok ülkedeki okumuş-yazmışların çoğu "Marx Usta"nın yolundan gidiyor, aralarında sadece Marksizm'in hangi versiyonunun seçileceği konusunda ihtilaf çıkıyordu.

Aradan zaman geçti ve 70'lerde koyu Marksist olanların bazıları tamamen bazıları da kısmen "liberalleşti". İkinci gruptakiler, eski ideolojilerine olan nostaljik bağlarını yine de koruyorlar. Küresel ekonomideki her kriz karşısında "Marx haklıymış" diye heyecana kapılmaları, bizi eninde-sonunda sosyalizme ulaştıracak "tarih yasaları"na iman tazelemeleri bundan.

İyi güzel de, bu Markist koronun pek değinmediği bir sorun var ortada: Dünya Marksizm'i denedi!.. Hem de defalarca denedi. Sonuç her seferinde hüsrana oldu. 100 milyona yakın insan, devrimlere, gulaglara ve "kollektivizasyon"lara kurban gitti. Dahası, komünizmin uygulandığı her ülke sefalet ve diktatörlüğe boğuldu.

Peki ama acaba sorun, Marx'ın yolundan gidenlerin, o büyük düşünürün o müthiş fikirlerini anlayamaması mıydı? Problem, "Marx'ı yanlış yorumlayanlar" olmasındı sakın?

İşte bu savunmayı geçtiğimiz günlerde masaya yatıran bir isim var ki, bu konularda söz söylemeye benden çok daha yetkin: Sabancı Üniversitesi profesörü ve *Taraf* gazetesi yazarı Halil Berktaş. Komünist harekette uzun bir geçmişi olan Berktaş hoca, köşe komşusu olan TKP eski lideri Nabi Yağcı'ya yönelik bir dizi yazıda eleştirdi bu "Marx demokrattı, özgürlükçüydü, ama biz anlamadık" romantizmini. Özetle, şöyle dedi:

"Bir kere... sosyalizmin başarısızlığının 'Marx'ı yanlış okumak'tan kaynaklandığı kadar sakat bir idealizm az bulunur. İkincisi, bana göre Lenin pekâlâ iyi bir Marksistti, Stalin de iyi bir Leninist. Çünkü üçüncüsü, öyle demokrat ve özgürlükçü bir 'gerçek Marx' da yok aslında ."

Yani dikta ve şiddet, Marksizm'in özündeydi; onu "yanlış okuyanlar"da değil. Bu "yanlış okuma" söylemindeki ısrarın sebebi de, Marx'a duyulan bir romantik bağlılık ve "sakat bir idealizm"den başka bir şey değildi.

Kuşkusuz aynı "sakat idealizm"i başka ideolojilerde de görebiliriz. Örneğin Kemalistlere göre Kemalizm adına yapılan her hata, "Atatürk'ü yanlış anlayanlar"ın, sözgelimi onun o müthiş fikirlerini "gardrop Atatürkçülüğü"ne indirgeyenlerin suçudur. Tek Parti fecaatlerinin sorumlusu da İsmet Paşa veya Recep Peker'dir; onların

üstündeki “Ebedi Şef” değil. “Atatürk’ü doğru anladığımızda” ise, sorunlar çözülecek, dertler bitecektir.

Oysa Halil Berktaş’ın analiz yöntemi doğru: Bir siyasi ideolojiyi değerlendirirken, onun temel metinlerini objektif bir gözle okumanız lazım. Dahası, onun pratikteki sonuçlarına bakmanız lazım. Eğer o ideolojiyi uygulamaya kalkanların hepsi bir tür diktatörlüğe vardıysa, o zaman belki de “yanlış” değil bilakis çok doğru anlamışlardır, “usta”larının fikriyatını...

Marksistler, bunu gördükleri gün, “afyon”larından da kurtulmaya başlayacaklar. Ama lezzetli bir meret olmalı ki bu, bir yakalanan kolay kolay bırakmıyor.

‘Abdestli sosyalizm’ ve problemleri

Son yıllarda siyasi literatürümüze yeni bir kavram girdi: “Abdestli kapitalizm”. Bunu, yanılmıyorsam, ilahiyatçı İhsan Eliaçık üretti ki, kendisi görüşlerine saygı duyup niyetine itimat ettiğim değerli bir fikir adamıdır. Dahası, onun ve diğer sol eğilimli dindarların “muhafazakar burjuvazi”ye yönelttiği bazı ahlaki eleştirileri de önemli buluyorum.

Gelgelelim, “abdestli kapitalizm”e veryansın eden bu solcu Müslümanlar, “abdestli sosyalizm” denebilecek bir alternatif öneriyorlar ki, o da eleştiriye epey muhtaç.

HAS Parti’de de önemli bir yankı bulan bu söylemin iki temel ayağı var: Önce, her Müslümanın kabul edeceği ilkeler sıralanıyor: İslam adaleti emreder, haksızlığa karşı çıkar, zalime karşı mazlumu savunur, vs.

Sonra da iktisadi dünyada neyin “zulüm” neyin “adalet” olduğuna dair Marksist jargondan alınmış bir tanım benimseniyor. Buna

göre kapitalizm, bir “sömürü sistemi”nden başka bir şey değil. Dünyadaki açlığın, fakirliğin, savaşların başlıca sebebi de insanları “Kârunlaştıran” bu rezil sistem.

Oysa gerçekte açlık, fakirlik veya savaş, insanlık tarihi boyunca var olmuş kötülükler. Kapitalizmin özünde yatan ise daha nötr bir şey: “Sermaye” sahibi bir insanın sistemli bir iş kurması ve başka insanları ücret karşılığında bu işte çalıştırması.

Eğer söz konusu “patron”, çalıştırdığı insanları düşük ücretle, sağlıksız şartlarda, ihtiyaçlarını umursamadan çalıştırıyorsa, gerçekten de bir “zalim” olur. Kapitalizmin tarihinde bunun feci örnekleri vardır. Bunların azaltılması ve “işçi hakları”nın kazanılmasında da sol hareketin önemli katkısı inkar edilemez.

Ancak bu bilinçle işçi haklarını savunmak başka şey, işçi olan herkesin mutlaka haksızlığa uğratıldığını ve dolayısıyla kapitalizmin her türlüşünün bir “sömürü sistemi” olduğuna inanmak başka şey.

Marksistler, bu ikinci görüşü ezbere savunur. İsteyen de bunu kabul eder. Ancak bu görüşe İslam’dan bir dayanak bulmak kanımca epey zor. Çünkü “ücretle işçi çalıştırmak” Kur’an’da geçen bir peygamber tutumu olmakla kalmıyor. (Hz. Musa kıssası; 28/26-28) Has Partililerin 1 Mayıs’ta pankartlaştırdıkları şu hadiste dahi dikkat çekiyor:

“Çalışana hakkını alın teri kurumadan verin.”

“Çalışan” ve ona “hakkını veren” birileri olabildiğine göre, demek ki her patron zalim, her sermayedar sömürücü olmak durumunda değil...

İslam adına sosyalizm savunanların diğer bir dayanağı, zekat ve sadaka gibi İslami vazifelerden süzülen “sosyal adalet” hedefi. Bu da elbette ki çok önemli. Ama sosyal adalet için neden sivil topluma değil de illa devlete bel bağlamak gerekiyor ki? Aksine, İslam

medeniyetinin bu alandaki geleneği oldukça sivildir ve gönüllülük esasına dayalıdır: “Vakıflar” dediğimiz hayır sistemi, sosyalizmin tam zıttıdır.

Zaten, dikkat edin, meşhur hadiste “komşusu aç iken tok yatan” Müslümana bireysel bir sorumluluk yükleniyor. Komşusu aç iken “nerde kaldı bu sosyalist düzen” diye topu devlete atandan söz edilmiyor.

Kanımca sosyalizmin son dönemde tutmasının bir de psikolojik sebebi var: Müslümanlara yönelik tehditlerin hep kapitalist dünyadan (ABD’den, İsrail’den) geliyor olması. Afganistan’ın “Moskof çizmesi” altında ezildiği 80’lerde yaşasak, psikolojimiz farklı olurdu herhalde.

Oysa bugün tehditlerin sadece kapitalist dünyadan gelmesinin iyi bir sebebi var: Sosyalist dünya diye bir şey kalmadı ki!.. Çünkü nerede uygulandıysa orada battı sosyalizm.

Peki, söyler misiniz, niçin “Amerikan gücünün sırrı nedir” diye merak etmek yerine, Kızıl Çin’in bile terk ettiği bir sistemi ithal edeceğiz?

Müslümanın ideolojisi olur mu?

Yeni Şafak’ın değerli yazarı Özlem Albayrak ile, onun “Liberal Müslüman olur mu?” başlıklı bir yazısı üzerine verimli bir polemığe girmiştik. Özlem Hanım, bu konuda yazdığı ikinci yazısındaki bir ifadeyle bu tartışmayı daha da verimli kıldı. En azından, “evet, meselenin püf noktası tam da bu” dedirtti bana.

Çünkü, Özlem Hanım, açık açık, “İslam ve liberalizmin özde, birinin akıl, diğ erinin vahiy kaynaklı olması dolayısıyla uzlaşamayacağını” yazdı!

Bunu okuyunca, “Allah, Allah” dedim, “akli olanla dini olan mutlaka çelişir diye bir kural mı var?”

Bu sorunun açacağı tartışma, İslam’ın ilk asırlarına kadar gider aslında. O devirde bazı mezhepler (bilhassa Hanbeliler ve kısmen Eş’ariler) akla hiçbir şekilde itimad edilemeyeceğini, dolayısıyla hep “nasılını sormadan” iman etmek gerektiğini savunmuştu.

Başka mezheplerse (bilhassa Mu’tezile ve kısmen Maturidiler), akla önem verdi. Vahyi üstün tuttular kuşkusuz, ama vahiy olmasa dahi insanların bazı hakikatlere akılla varabileceğini savundular. Mesela, vahiy olmasa bile, hırsızlığın kötü bir şey olduğunu bulabilirdi insanlar.

Türkiye’de “itikadi mezhebin nedir” diye sorulsa, çoğu insan ya “o ne yahu” diye sorar, ya da “Maturidiyim” der. Ama görünen o ki pek çok dindar aslında Eş’ari kalıplarıyla düşünüyor.

Ben ise akılcı taraftan bakıyorum meseleye. Dolayısıyla, diyorum ki, vahye sahip olmayan insanlar da, “dünyevi” konularda akıllarını çalıştırıp, tecrübelerini konuşturup, doğru sonuçlara varabilir. (Hele de tümünden “vahiysiz” değil, aksine “ehl-i kitap” olan Batı’dan fena şeyler çıkmayabilir.)

Dahası, vahiy, çok hikmetli bir biçimde, bize her şeyi açıklamamış, aksine çoğu dünyevi meselede sadece “temel ilkeler” vermiştir. Mesela Kur’an’da bir “siyasi sistem” tarifi yoktur. Sadece adalet, emanet, meşveret gibi ilkeler vardır. Bu ilkelerin ne gibi siyasi modeller içinde ayakta tutulabileceği, her devrin şartına göre yeniden “akledilmesi” gereken bir sorudur. (Zaten ilk devirlerin Müslümanları da kendi şartları içinde akletmiş, örneğin o devirdeki yaygın saltanat rejimini “verili durum” kabul etmişlerdi.)

Dolayısıyla, bu çağda siyasi bir vizyon geliştirmeye çalışan her Müslüman, vahyin ilkelerine sadık kalarak, insanlığın ortak akıl ve

tecrübesinden yararlanabilir. Kimisi sosyalizmi, kimisi liberalizmi, kimisi milliyetçiliği beğenip savunabilir. Kimisi demokrasiye, kimisi totaliterliğe itibar edebilir. Zaten öyle de olmuştur ve olmaya devam ediyor.

Durum bu iken, sıkça duyduğumuz “Müslüman, Müslümandır; sosyalisti liberali olmaz” gibi hamasi laflar, pek bir anlam ifade etmiyor. Çünkü “liberal Müslüman” terkipteki ilk kelime, Müslümanın dinini değil, siyasi ve iktisadi görüşünü tarif ediyor. Bir Müslüman, nasıl meslek itibarıyla mühendis, doktor veya manav olabiliyorsa, “siyasi meslek” itibarıyla da şu veya bu olabiliyor.

Bu anlaşılmadığı sürece “liberalizm iyi mi kötü mü” diye tartışmanın anlamı yok, çünkü tartışmanın bir tarafı “akli olan”ı doğru-
dan reddedecek. İslam geleneğinin içinden çıkmamış her fikri peşinen lanetleyecek.

İşin enteresan tarafı, bu dostlara “demokrasi iyi midir” diye sorsak, herhalde “evet” diyecekler; “demokratikleşme süreci”ni savunuyorlar çünkü. İyi de, çoğu, bundan sadece 20 sene evvel, kafir Batı’dan gelen “tağuti” (şeytani) bir rejim sayıyordu demokrasiyi. “Demokraside hakimiyet halkındır, İslam’da ise Hak’ındır” gibi birkaç basit sloganla da pek güzel ikna ediyorlardı kendilerini. Bugün liberalizm karşısında gösterdikleri reaksiyon ise aynı filmin devamı gibi.

Batı hayırseverliğinin İslami kökenleri

Microsoft’un kurucusu Bill Gates’in dünyanın en zengin adamı olduğunu duymuş olabilirsiniz. Aynı adamın bizde daha az bilinen bir özelliği ise, dünyanın en büyük hayırseverlerinden biri olması. Kurduğu vakıf, başta Afrikalı çocuklara aşı kampanyaları olmak

üzere, her yıl yüz milyonlarca dolar harcıyor hayır işlerine. Gates, muazzam servetinin sadece çok küçük bir kısmını çocuklarına, kalan kısmını ise vakfına bırakmış durumda.

Gates böyle yapmakla, dindar bir adam olmasa da, içinden çıktığı Hristiyan kültürünün değerlerini yansıtmış oluyor. Özellikle de Anglo-Sakson ülkelerdeki Hristiyanlık temelli “hayırseverliği” sürdürüyor.

Ancak, Alman iktisatçı Benedikt Koehler’e bakarsanız, Gates’in hayırseverliğinin kökenini çok daha uzaklarda bulmak mümkün: İslam peygamberi Hz. Muhammed’de.

Koehler, *Economic Affairs* dergisinde yayınlanan “Kurumsal Yenilenme Katalizörü Olarak Erken Dönem İslami Vakıflar” başlıklı akademik makalesinde yapıyor bu yorumu. Sözünü ettiği “erken dönem”in ilk örneği, kuşkusuz, peygamberliği öncesinde bir tüccar olan ve bu sebeple de iktisat ve ahlak arasındaki ilişkiyi mükemmel biçimde kuran Hz. Muhammed.

Koehler’e göre, İslam peygamberinin, mirasının azını çocuklarına, çoğunu ise hayır işlerine bırakmış olması epey anlamlı. Sonraki döneminde ise İslam hukuku “vakıf” sistemini geliştirerek hayırseverliği kurumsallaştırıyor. Bu sistemi en büyük özelliği, özel mülkiyeti şeriat güvencesi altına alması ve dolayısıyla devlet tasallutundan koruması. (Bu çok önemli, çünkü insanların mallarının keyfi olarak müsadere edildiği ülkelerde ekonomi gelişmez. Devlet gelip malınızı gasp ederse, mesela tanıdık bir devletin yaptığı gibi “Varlık Vergisi” çıkarıp sizi soyacaksa, ne diye çalışıp uğraşacaksınız ki?)

İslam’ın ilk asırlarında, bugün “sosyal devlet”ten beklediğimiz pek çok hizmet şeriat koruması altındaki vakıflarca üstleniyor. Askerlerin emekliliğinden tutun da çocuklara taze meyve tedarik

edilmesi veya lale bahçelerinin bakımına kadar farklı işlere adanmış birçok vakıf gelişiyor.

Tabii devletlerin yetkilerini aşıp vakıflara el koyduğu da oluyor. Ama bu bir istisna. Koehler, örnek olarak, Fatih Sultan Mehmet'in bazı vakıfları müsadere etmesini, ama oğlu "sofu" II. Bayezid'in bundan pişman olup vakıf sahiplerine tazminat ödemesini göstermiş.

Bu İslami geleneğin Batı'yla ilgisi ise şu: 12. yüzyıla dek Ortaçağ Avrupası'nda vakıf diye bir kavram yok. Ama Filistin'i işgal eden Haçlılar, yaptıkları katliam ve yağmaların ötesinde, bir "öğrenme" sürecine giriyorlar. Ortadoğu'da gördükleri birçok "ileri" fikri, adeti ve kurumu da, o zamanlar çok "geri" olan ülkelerine taşıyorlar.

Tapınak Şövalyeleri ve Fransisken rahiplerinin İslam dünyasında görüp de hayran oldukları vakıf hastane ve hayratları da bunlardan biri. Koehler, bunların taklitlerinin Haçlı Seferleri sonrası İngiltere'de nasıl ortaya çıktığını örnekleriyle anlatıyor. Hayırseverliğin Hristiyanlık'ta da baştan beri olduğunu, ama kurumsallaşmasının Avrupa'ya sonradan gelen bir "Müslüman icadı" olduğunu söylüyor.

"Bu kadar yoğun gündem arasında bu konu da nerden aklınıza geldi Mustafa Bey" dersiniz, diyeceğim şu:

Bir dizi konferans vermek için Amerika'ya gelirken uçakta arada *Economic Affairs* okudum. Sonra New York sokaklarında dolaşırken, buradaki nice bina, park, hayır kurumu ve kütüphanenin vakıflarca yapıldığı gözüme çarptı. Yaşadığımız dünyanın hem "Baticılar" hem de "Doğucular" tarafından sanılandan çok daha girift olduğu da, bir kez daha kafama dank etti.

Kapitalizmin faydaları

Herhalde Türkiye’de yaşayıp da “hamil-i kart yakinimdir” cümlesini duymamış insan azdır. Çünkü, çeşitli devlet büyüklerinin kartvizitlerine yazma lüftunda bulundukları bu üç sihirli kelime, bizim memlekette onyıllardır nice kapıyı açan bir maymuncuk olagelmıştır.

Devlete dairesine işiniz düştü de yüzünüze bakan mı olmadı mesela?.. Hemen çıkarırsınız üst düzey bir bürokratın imzalı kartvizitini, her şey bir anda değişir. İşiniz çabucak halledildiği gibi, “aman efendim, kimler gelmiş, kimler gelmiş” diyen müdür, sizi odasında çaya buyur eder. Yahut kırmızı ışıktaki sürdüğünüz arabanız trafik polisince durduruldu mu? Hiç istifinizi bozmadan “sen benim kim olduğumu biliyor musun” diye sorarsanız memura ve yine o sihirli kartı çıkarırsınız. Adamcağız da, ne yapsın, “kusura kalma abi, tannımadık” deyip yol verir.

Peki bu “Türkiye realitesi” aynı zamanda “dünya realitesi” midir? Yani dünyanın her yerinde işler böyle mi yürür?

Hayır... En azından Amerika’da işler pek böyle yürümüyor. Devlet dairelerinde, sizi herkesin girdiği sıranın dışında tutacak sihirli kartvizitler yok. (Zaten fazla devlet dairesi de yok!) Trafik polisine “sen benim kim olduğumu biliyor musun” diyen de pek duyulmamış.

Acaba neden? Fark nerede?

Amerika’da yaşayan akademisyen bir dostumla geçen söyleşirken açıldı bu konu. “Yahu” dedi, “Türkiye’de üniversite hocaları arasında asistanlarına çanta taşıtan, hatta ev işlerini bile yaptıran olur, ama burda hiç öyle bir hiyerarşi yok!”

Bu farkın kaynağı üzerine sesli düşünüyorduk ki, ben “işin sırrı,

kapitalizmde!” dedim. Ve sonra da aşağıda yazacaklarımı anlattım.

Sözünü ettiğim “hamil-i kart yakinimdir” kültürünün kaynağı, sosyologların “patrimonyalizm” yahut “ataerkillik” dediği toplumsal yapıdır.

Bu, özetle, siyasi ve ekonomik gücün tek bir elde toplandığı, ve toplumun geri kalanının da bu güce göre “ayar olduğu” bir tür “piramitsel toplum yapısı”dır.

Türkiye tarihi açısından konuşursak bu merkezi gücün adı “devlet”tir. (Bu devletin, klasik dönemde “şeriat” tarafından hizaya sokulurken, Cumhuriyet döneminde sınır tanımaz bir “ejderha”ya dönüştüğünü de hatırlatayım.)

Devlet, tüm gücün ve zenginliğin sahibi olduğu için de, “ilerleme”nin tek yolu, devletin ve onu temsil eden “resmi” zevatin teveccühünü kazanmaktır... Başarıya ulaşmanız, çalışıp gayret etmenizden çok, yüksek yerlerden “torpil” bulmanızla mümkündür. Güvenliğiniz dahi, hak ve özgürlüklerinizden ziyade, devlet büyüklerini kızdırmamanıza bağlıdır. Yani haddini bilen, “büyüklerini sayan”, itaatkar insanlar olmanız lazımdır ki, “ekmeğini yediğiniz” devletlüler sizi korusun ve taltif etsin...

Söz konusu “ataerkil” kültür bilhassa Ortadoğu’da ve Asya’da çok güçlüdür. Aslında Batı’da da güçlüydü, fakat modern çağda gelişen birkaç farklı dinamik, Batı’da ataerkilliği parçalayarak bireyleme özgürlük alanı açtı.

Bu dinamiklerin en önemlisi de, Türkiye’nin eli kalem tutan her on kişiden dokuzunun öcü bildiği serbest piyasa kapitalizminden başka bir şey değildi. Çünkü kapitalizm, “devlet kapısı” dışında yeni ve rasyonel refah kapıları açar. Bunlar içinde yükselmenin yolu da, “torpil bulmak” değil, “çalışmak” olur. Böylece “meritokrasi” denen, yani insanların soy-soplarına, ahabplıklarına veya inançlarına

göre değil, vasıflarına ve çalışkanlıklarına göre ölçüldüğü “adil düzen” gelişir.

Nitekim Türkiye’de de, Özal’dan bu yana, kapitalizm ve özgürlüğün atbaşı gitmesi bir tesadüf değil. Bundan sonrası için gereken de, bana sorarsanız, kapitalizmi daha da geliştirmek, ama bir taraftan da onun “ahlakını” tartışmak ve oluşturmak.

-----●-----

Kapitalizm ‘Kârünizm’ değildir

Bu yılki 1 Mayıs gösterilerine katılan en enteresan renk, “anti-kapitalist Müslümanlar” idi. İş kazalarına kurban giden işçiler için giyabi cenaze namazı kıldılar, “emekçiler” adına Taksim’de yürüdüler.

Ben, söz konusu sosyalist dindarların “niyet”inin halis olduğuna eminim ve bu yüzden de yaptıklarına saygı duyuyorum. Ancak yanıldıklarını da düşünüyorum ki, biraz izah edeyim.

Öncelikle, Türkiye’deki yaygın sol söylemde olduğu gibi, “kapitalizm”le neyi kast ettikleri muallak. *Taraf* gazetesi yazarı Serdar Kaya’nın, geçenlerdeki “Türk’ün Kapitalizmle Deşarjı” başlıklı hoş yazısında dediği gibi: “Anti-kapitalist söylem, her eleştirisinin merkezine oturttuğu kapitalizmi çoğu zaman tanımlama zahmetine dahi girmiyor. Karşı çıkılan tam olarak nedir? Serbest piyasa mı? Mülkiyet hakkı mı? ‘Tüketim çılgınlığı’ mı? Emek sömürüsü mü? Güçlü devletlerin uygulamaları mı?”

Eğer konu “emek sömürüsü” ise, söz gelimi Türkiye’deki işçilerin rezil ve tehlikeli şartlarda çalıştırılmasıysa, “anti-kapitalist Müslümanlar” kuşkusuz haklı. Ama kendilerine hemen sormak gerekiyor:

- Türkiye, kapitalist değil de sosyalist olsa, yani fabrikalar veya tersaneler şahıslara değil devlete ait olsa, işçiler daha mı iyi şartlarda çalışır? Devletin madenlerinde nice işçi ölmedi mi?

• Kapitalizm açısından Türkiye’den daha “ileri” ülkelerde (mesela ABD’de) işçilerin şartları çok daha iyi. Buna mukabil, SSCB’de veya Kızıl Çin’de çalışma şartları korkunçtu. Buna ne diyeceğiz?

Benim diyeceğim şu: Mesele “kapitalizm” değil, insan hayatına değer vermeyen, umursamaz zihniyet. Bu zihniyet, hangi ekonomik sistemde olsa, orada aynı sorunu üretir.

Mal hırsı mı, çalışma ahlakı mı?

Gelelim anti-kapitalist Müslümanlar’ın temel mesajına: Yani, Kur’an-ı Kerim’deki Kârun kıssasından yola çıkarak yaptıkları yorumlara...

Kârun, Kur’an’a göre, “mal hırsı”nın ve “kibir”in sembolüdür. Kendisine anahtarları dahi zor taşınan bir hazine verilmiş, o da “şımararak sevince kapılmış”tır. (Kasas Suresi, 76)

Peki bu geleneksel “mal hırsı” timsalinin modern çağdaki karşılığı “kapitalizm” midir?

Hem tasavvuf hem de iktisat konusunda büyük bir otorite olan merhum Prof. Sabri Ülgener, bu konuda şöyle yazmıştı:

“Kapitalist zihniyet... Birçoklarının sandığı gibi hudutsuz bir kazanma hırsı demek değildir (öylesi tarihin her devrinde görülmüştür). Batı kapitalizmi için yeni olan, düzenli bir ‘meslek’ çatısı altında rasyonel-metodik çalışmayı kendine vazgeçilmez bir hayat ilkesi ve felsefesi haline getirmiş, tüketim ve gösterişten çok tutum ve hesaplılık tarafına yatkın vazife ve iş adamıdır.” (Ülgener, *İslam, Tasavvuf ve Çözüm Devri İktisat Ahlakı*, s. 12)

Nitekim, büyük sosyolog Max Weber’e göre, Batı’da kapitalizmi doğuran dinamik, dindarlıktır: Mutaassıplık derecesinde dindar olan Calvinist Hristiyanlar, lüks ve israftan kaçındıkları için “sermaye” biriktirmiş ve “Tanrı rızası için çalışma”ya inandıkları için yatırıma yönelmişlerdir.

Aynı Hristiyanlar “Tanrı için iyilik yapma”ya da inandıkları için, kazandıkları paradan bolca “hayır” da yapmışlar, Batı’daki “vakıf” geleneği böyle doğmuştur.

Şunu da ekleyeyim ki, bugün bazı Hristiyan düşünürler, “Batı sekülerleştikçe, kapitalizmin idealist ruhu da kayboldu, yerine hedonizm (hazcılık) geçti” diyorlar. “Tüketim çılgınlığını” bu açıdan eleştiriyor, ancak buradan bir sosyalizm talebi değil, “ahlaki kapitalizm” çağrısı çıkıyorlar.

Türkiye’de ise bütün bu nüanslardan habersiz, kaba bir anti-kapitalizm ezberi sürüp gidiyor. Çünkü Marksist solun dili “entelektüel dil” olmuş, kimi dindarlar tarafından bile hiç sorgulanmaksızın içselleştirmiş durumda.

İslam bir ‘sistem’ midir?

Türkiye’nin sıcak ve trajik gündemine rağmen, “İslamcılık” konusundaki tartışma üzerine bir iki söz daha etmekte yarar var.

Bunun için de evvela *Yeni Şafak* yazarı Akif Emre’ye teşekkür etmeye ihtiyaç var. Çünkü kendisi, İslamcılık savunusu yapan son yazılarından birinde, meselenin özüne dair çok önemli bir iddiada bulundu: “İslam, hayatın bütün alanlarını kapsayan bir din/sistemdir.”

Bu görüş, İslamcı ideolojinin özüdür aslında. Buna inananlar, saltanat, meşrutiyet, cumhuriyet, demokrasi, liberalizm, kapitalizm vs. gibi bütün “beşeri sistemler”i reddeder, bunların yerine “İslami sistem” getirmek gerektiğini savunurlar.

Hatta Akif Emre’nin ifadesine bakarsak, söz konusu “İslami sistem”in siyaseti de aşır “hayatın bütün alanlarını” kapsaması lazımdır. Eğitimden trafiğe, tarımdan sanayiye kadar, herhalde...

Peki ama hakikaten var mıdır böyle bir “sistem”?

Mesela, politik düzeyde, “İslami sistem” nedir?

İran gibi bir cumhuriyet mi, Suudi Arabistan gibi bir monarşi mi? İlk dönem Medine gibi bir şehir devleti mi? Osmanlı gibi bir imparatorluk mu? Dahası bu “İslami sistem”de yöneticiler nasıl başa gelir? Babadan oğula mı? Seçimle mi? Seçimleyse, bu seçimler hayatta bir kere mi yapılır, dört yılda bir mi? Tek dereceli midir, çok dereceli mi? Yerel yönetimler ayrı mı seçilir? Merkeziyet mi esastır, adem-i merkeziyet mi?

Sorular neredeyse sonsuz sayıda artırılabilir. Ama benim vereceğim cevap aynıdır:

“İslami sistem” diye bir şey yoktur. “İslam’ın siyasete bakan ilke ve hedefleri” vardır; adalet, güvenlik veya meşveret gibi.

Müslüman toplumlar, bu ilke ve hedefleri tarih içinde farklı biçimlerde hayata geçirmeye çalışırlar. Bunu yaparken de, kendi “örf”lerini devreye soktukları gibi, başka medeniyetlerin birikimlerinden de yararlanabilirler. Bizim son iki yüzyıldır, anayasa, yasa-meclisi, milletvekili seçimi gibi demokratik kurumları Batı’dan aldığımız gibi...

Buradaki kısır döngü şu ki, biz bunları değişimizde, İslam’ın “hayatın bütün alanlarını kapsayan bir sistem” olduğuna inanan İslamcılar, bunu “dinin bir kısmını terk etme” teklifi olarak anlıyorlar. Hatta Kemalizm’i andırır bir “din ve dünyayı karıştırmama” dayatması zannediyorlar. (“Alternatif sistem kurmak”tan başka bir “dünyaya karışma” biçimi akıllarına gelmediği için, herhalde.)

Öyle ki, Ali Bulaç, İslamcılığı savunurken, İslamcılık eleştirisini “Allah’tan bağımsız alanlar yaratma” gibi anlıyor. Bu yüzden “Allah’ın müdahil olmadığı toplu iğne ucu kadar alan yoktur” diyerek itiraz ediyor.

Oysa Allah'ın ilmi ve kudreti tabii ki her şeyi kuşatmıştır. (Hiç bir mümin tartışmaz bunu.) Ama Allah, hayatın her alanını tüm detaylarıyla açıklayan bir “sistem” mi indirmiştir insanlığa? Yoksa, belli meseleleri hükme bağlamış, diğer meseleri ise, genel ilkelerle yol gösterdiği ve kendisine “akıl” bahşettiği kullarının tecrübesine (ve imtihanına) mı bırakmıştır?

Ben ikinci cevaptan yanayım. Bunun İslam’a sadakat konusunda bir zaaf ve eksiklik olduğunu ise düşünmüyorum.

Dahası, bir “İslami sistem” olduğunu ve bunu “bildiklerini” ileri süren İslamcıların, bu mevhum “bilgi”den doğan bir iktidar tutkusu içinde olmalarından şüpheleniyorum.

Ama bence daha da büyük sorun şu: İslamcıların Müslümanlara kısmen kabul ettirdikleri bu “İslami sistem” tutkusu, içinde yaşadığımız mevcut sistemlere Müslümanca dahil olmayı zorlaştırıyor.

Hayali bir “İslam sistem” ütopyası bir kenarda dururken, demokrasi ve piyasa ekonomisi gibi evrensel sistemlere İslami değerler katmak akla gelmiyor.

Açılan bu makas da, hiçbirimizin istemediği bir sonucu doğuruyor: “Sekülerleşme”, yani dinden uzaklaşma.

-----●-----

Sosyalist İslamcıların afyonu

Son dönemde yükselen “İslami sosyalizm” söyleminin çok da karmaşık olmayan bir mantığı var. İki önerme ve bir sonuçtan oluşuyor:

- İslam, adaletsizliğe sömürüye, zulme karşıdır.
- Liberal ekonomi (yahut kapitalizm), adaletsizliktir sömürüdür, zulümdür.

Sonuç: İslam anti-kapitalisttir. Ve haliyle de “sol”un yanındadır.

Bu önermelerden birincisine hiçbir itirazım yok. Ama ikincisini oturup biraz tartışmak lazım.

Oysa bu tartışmayı yapmaya ihtiyaç bile duymuyor sosyalist İslamcı aydınlarımız. Çünkü Marksist sol tarafından yapılmış olan kapitalizm tanımını baştan doğru kabul etmiş durumdalar. Örneğin değerli ilahiyatçı İhsan Eliaçık hoca şöyle diyor:

“*Das Kapital*’in ana kavramları meta, mal, emek, sermaye ve para... Bunların hepsi Kur’an kavramlarıdır.”

Bu, aslında, “Kur’an’da geçen iktisadi kavramları ben Marx’ın izah ettiği şekilde anlıyorum” demek.

İyi ama bu kavramları Adam Smith, Mises, Hayek gibi liberal iktisat teorisyenleri de başka türlü izah etmiştir. Bunları hiç ciddiye alıp incelediniz mi? Yahut, bırakın teorik analizleri, geçen asrın iktisadi tarihine bakıp “hangi teorinin öngörülleri doğru çıktı, hangi teori her defasında çuvalladı” diye soruyor musunuz? Yoksa “bakın küresel kriz çıktı, kapitalizm de çöküyor işte” kendinizi mi avutuyorsunuz?

Bakın, bu konuları çoğumuzdan çok daha iyi bilen, bir zamanların koyu “Maocu”su Halil Berktaş hoca, *Taraf*’taki köşesinde soruyor:

“Kapitalizm periyodik yeniden-üretim krizlerine girer de, çıkar da. Marksizm de muhalefetteyken bunları çok güzel eleştirir. Lâkin bu, bir zamanlar kapitalizme alternatif olarak ileri sürmüş olduğu geleceğin, ekonomi ve toplum modelinin dağılmışlığını telâfi eder mi?”

Aslında Marksizm’in “dağılmışlığı”, günümüz İslamcı aydınlarının anti-kapitalist kesilmesinin de psikolojik zeminini oluşturuyor ben-
ce. Bugün Müslüman ülkeleri işgal eden, yahut İsrail yayılmacılığına

destek çıkan güçler, mâlum, başta Amerika olmak üzere kapitalist yolu seçmiş ülkeler. Buna duyulan haklı tepki, Leninist solun “anti-emperyalist” söylemini Müslüman vicdanına cazip kılıyor.

İyi ama Leninizm de iktidardayken kendi emperyalizmini yürütmüyor muydu? Sovyetler Birliği değil miydi bütün Orta Asya’yı, Kafkasya’yı, Afganistan’ı işgal eden?

Neyse... Biz dönelim kapitalizme. Bunu İslami açıdan sorgulayanlara da çok basit bir soru sorayım: Bir insanın “sermaye sahibi” olup bununla “yatırım” yapması gayrı ahlaki bir şey midir? Örneğin cebinde biraz para olan bir girişimci, “ben şunla gidip bir ayakkabı fabrikası kurayım” deyince yanlış bir iş mi yapmış olur?

Eğer “evet, bu adam ahlâksızın tekidir, artı-değer sömürücüsüdür, kan emici bir yarasadır” filan diyorsanız, o zaman alternatifleriniz de duymak isterim.

Ayakkabı üretimine mi karşınız? Yoksa bunun girişimci bireyler yerine devlet tarafından yapılmasını mı istiyorsunuz? Ve ikincisini, yani sosyalizmi istiyorsanız, bunun neresi niçin daha “İslami” olmuş oluyor?

Yok, eğer o fabrikadaki işçilerin hak ettikleri ücretleri alması ve güvenli koşullarda çalışması ise meseleniz, bunda kuşkusuz haklısınız. Ya da fabrika patronunun toplumdaki ihtiyaç sahiplerine karşı sorumlu davranmasını diliyorsanız, bunda da haklısınız. Aynı patrona “kazandığın parayı lüks ve israf içinde harcayacağına git de bir aşevi aç veya öğrenci okut” diye Müslümanca nasihat ediyorsanız, sonuna kadar haklısınız.

Ama bunlar kapitalizmin nasıl daha “ahlaki” olabileceğine dair meselerdir. Sosyalizmle ilgisi yoktur.

Zaten sosyalizm de aslında bu “ahlakiliğe” karşıdır ve onun yerine geçme hedefindedir.

YAZILAR

Yeniden İslam ve Kapitalizm Üzerine, *Radikal*, 08.09.2006

Sosyalizm, İslam'a uyar mı? *Radikal*, 29.12.2006

Bayram, Sosyalizm, Liberalizm, vs. *Radikal*, 30.12.2006

'Klasik Sağcı Müslüman Tezi' İyidir, *Radikal*, 10.01.2007

Kemalistler Kapitalizmi Neden Sevmez? *Radikal*, 19.04.2007

Kapitalizm Müslümanlığı Bozar mı? *Star*, 10.12.2008

Kapitalizm Sekülerleştirir mi? *Star*, 15.12.2008

Darbeciler Niçin Kapitalizme Düşman? *Star*, 01.02.2009

"Ahlaki Kapitalizm, Müslüman Burjuvazi" aşağıdaki yazılardan oluşmaktadır:

Kapitalizm Müslüman'ın yitik malıdır (I) *Star*, 27.07.2009

Kapitalizm Müslüman'ın yitik malıdır (II) *Star*, 29.07.2009

Kapitalizm Müslüman'ın yitik malıdır (III) *Star*, 02.08.2009

İslami İdeal: Sosyal Devlet mi, Sosyal Toplum mu? *Star*, 12.04.2010

Solun kerameti kendinden menkul erdemleri, *Star*, 22.12.2010

Kapitalizmin Merkezinden Notlar, *Star*, 16.03.2011

Marksistlerin afyonu, *Star*, 02.05.2011

'Abdestli sosyalizm' ve problemleri, *Star*, 09.05.2011

Müslümanın ideolojisi olur mu? *Star*, 17.08.2011

Batı hayırseverliğinin İslami kökenleri, *Star*, 05.12.2011

Kapitalizmin faydaları, *Star*, 24.04.2012

Kapitalizm 'Kârünizm' değildir, *Star*, 02.05.2012

İslam bir 'sistem' midir? *Star*, 05.09.2012

BÖLÜM III

SÖYLEŞİLER

MUSTAFA AKYOL-MURAT ÇİZAKÇA¹

Mustafa Akyol: Siz benim Boğaziçi'nden hocamsınız, aynı zamanda Boğaziçi'nden emeklisiniz akademisyen olarak. Şu aralar da Malezya'da ders veriyorsunuz. Malezya INCEIF üniversitesinde yani Malezya İslam İktisat ve Finans Üniversitesi. Doğru mu söylüyorum hocam?

Murat Çizakça: Doğru, evet.

Bu üniversitede İslam ekonomisi konusunda hakikaten çok önemli çalışmalarınız var. Bunlara dünyada da çok atıf yapılıyor. Ben özellikle sizi konuk etmek istedim hem birikiminizden yararlanmak için hem de Türkiye'de İslam ekonomi meselesi son yıllarda çok tartışılıyor malumunuz. İslam'ın bir sosyalist ya da sol yorumunu yapan düşünürler, aktivistler var. Hatta son 1 Mayıs'ta onlar da yürüdüler. Buna mukabil aslında İslam'ın bir serbest piyasa hatta kapitalizm geçmişi olduğunu düşünen dünyada tarihçiler, uzmanlar mevcut. Siz de onlardan birisiniz ve bu konuda önemli çalışmalarınız var. Ben de biraz sizin gibi düşündüğüm için bu konuda dolayısıyla sizin görüşlerinizi konuşmak istedim. Teşekkür ederim geldiğiniz için.

Ben de beni davet ettiğiniz için teşekkür ederim.

Etağfurullah, rica ederim yoğun programınız içinde geldiniz. Öncelikle hocam şuradan girelim mi? Siz bu konudaki çalışmalarınız makaleleriniz akademik çalışmalarınızda bir kere kapitalizm kavramını Türkiye’de solun yüklediği manayla yani sömürü zulüm falan gibi ya da ikiyüzlülük ya da mal hırsı gibi değil de teknik manasıyla alıyorsunuz. Kapitalizm Türkiye’de kirlı bir kavram, özellikle solun, sol jargonun hâkimiyeti dolayısıyla. Siz bunun ötesinde teknik bir manada diyorsunuz ki, ‘aslında kapitalizm serbest piyasadır, özel mülkiyet gelişim serbestliğidir. Eğer bu ise kapitalizm, bunun da İslam’da bir karşılığı vardır. Ve hatta İslam medeniyeti dünyada bizatihi kapitalizmin öncülüğünü gerçekleştirmiştir. Ama insani ve ahlaki bir kapitalizmdir bu gerçekleşen kapitalizm. Fakat Batı’da başka bir forma bürünmüştür’ diyorsunuz anladığım kadarıyla, ben doğru mu anlıyorum, özellikle isterseniz buradan girelim.

Yo çok doğru anlamışsınız, hatta bıraksam...

Etağfurullah haddim olmayarak biraz konuyu açmak için...

Bir kere Türkiye’de ve hatta Batı’da da, solun hoşlanmadığı kapitalizm, yani işçiyi sömüren, acımasız, her türlü kötülüğü yapan kapitalizm, aslında Batı kapitalizminin sonradan aldığı bir form. Aslında baştan başlamak lazım belki de İslamiyet’in başlangıçtaki ekonomik sistemi nedir? Bu nasıl ortaya çıktı? Bu sorularla başlamak lazım. Yani Batı’yı anlayabilmek için de İslam’dan başlamak lazım. O zaman eskiye gidelim mi?

Eskiye gidelim. Şundan bahsedelim hocam o zaman isterseniz. İslamiyet dünyaya nasıl bir ekonomik bakış açısı ya da sistem getirdi, eğer bir sistem demek doğruysa?

O zaman iyice eskiye gideyim. Ondan sonra bugüne geleceğiz. Peki, o zaman ben Janet Abu-Lughod başlamak isterim. Janet Abu-Lughod çok önemli bir Amerikalı tarihçi. Vasco da Gama’nın

1498'de Ümit Burnu'nu dolaşmasından, yani Avrupalıların Hint Okyanusu'na girmelerinden önce aşağı yukarı bin yıla yakın bir dönem var malum. Bu tarihçi de Hint Okyanusu'nun Avrupalılar gelmeden önceki durumunu inceliyor. Ve vardığı sonuç şu: Burada üç tane büyük medeniyet var. Çin, Hint ve İslam medeniyetleri... Avrupa solda sıfır...

Solda sıfır, bunların yanında hiçbir şey değil yani.

Evet ama bunu hangi yüzyıllar için söylüyor? İşte aşağı yukarı 15. yüzyıla kadar. Şimdi çarpıcı bir şekilde biz tekrar oraya doğru gidiyoruz gibi geliyor bana. İşte Çin patladı.

Tekrar, yani Batı'nın gerilediği bir döneme...

Tarih tekerrür eder mi etmez mi tartışması vardır. Ben ettiğine pek inanmam ama sanki burada etmeye başlıyor. Çin patladı. Hindistan patlıyor. Avrupa çok hızlı bir şekilde çöküyor. İnanılmaz bir şekilde tekrar Janet Abu-Lughod'un dünyasına benzemeye başladık. Buradaki büyük soru işareti İslam dünyası. Şimdi İslam dünyası toparlanır mı, İslam dünyasında İslami bir büyük bir ekonomik büyüme gerçekleşebilir mi soruları var önümüzde.

Ekonomiyle birlikte kültür tabii.

Ama her şeyin başı ekonomi... Ekonomi eğer olursa onun arkasından kültür gelecektir, sanat gelecektir, bilim gelecektir. Bunların hepsi parayla olan şeyler. Ekonomi gelişmeden bunlar olmaz. Ön şartı ekonomi diyebiliriz. Peki, ekonomi gelirse nasıl bir ekonomi olacak. Bu ekonominin İslam'ın ana öğretileriyle uyum içerisinde olması lazım, yani İslami olması lazım. Yoksa normal herhangi bir şeyin taklidi olur. Böyle bir şey mümkün müdür dersek, evet mümkündür.

Bir İslami ekonomi mümkündür. Siz buna İslami kapitalizm diyorsunuz.

Evet bu, İslami kapitalizmdir. Bu bizim bildiğimiz tu kaka...

Kötü kapitalizm değil!

Kötü kapitalizmden çok farklı olan bir şeydir. Ama sonuç itibarıyla kapitalisttir.

Ne anlamda onu biraz açalım isterseniz.

Ne anlamda? O zaman biraz girelim işin içerisine. Bunu neye dayanarak söylüyorum dersiniz eğer, Kur'an'a dayanarak söylüyorum, hadislerle dayanarak söylüyorum. Sünnete dayanarak söylüyorum. Büyük İslami düşünürlerin...

İbni Haldun mesela...

Evet mesela İbni Haldun'u düşünüyorum, İmam Ebu Hanife'yi düşünüyorum vesaire. Bütün bu klasik kaynakları düşünerek ben bu sonuca varıyorum. Peki o zaman, bütün bunlardan başlarsak örnekler verebiliriz.

Ne derler bu tür klasik kaynaklar bize ekonomi konusunda?

Tabii ki bunlar kapitalizm demiyorlar. Ama bunlar kendileri bir İslami ekonomik model kurmuşlar. Daha doğrusu esas prensipler zaten Kur'an'da. Allah sözüyle, Allah kelamıyla bunlar indirilmiş. Bunları ilk defa günümüze tercüme eden, yani günlük hayata bu prensipleri tercüme eden kişi de Hazreti Muhammed'dir.

Resulullah tabii ki.

Evet. Ve O'nun ortaya koyduğu mesela Hazreti Peygamberin bir sözüyle kurumlar ortaya çıkar. Vakıf kurumu öyle bir tek sözle ortaya çıkan bir şeydir.

Yani İslam'da vakıf kurmanın kökeni Kur'an ve sünnettir.

Hazreti Peygamberin bir sözüdür.

Hangi sözü?

O sözü de şu, yani neydi o? "Sevab ba'de'l-vefat."

Vefattan sonra sevap.

Yani insan, öldükten sonra dahi sevap işleyebilir. Peygamberin sözü şöyle aşağı yukarı... Ölünce insanın amel defteri kapanır. Üç şey dışında... Birincisi sadaka-i cariye (devam eden sadaka), ikincisi arkasından hayır duası yapacak olan bir evlat, üçüncüsü de faydalı bilgi. Eğer bir kişi bunları sağlayabiliyorsa o zaman ölümden sonra dahi sevap kazanabilir. İşte bu üçünü birleştiren şey vakıftır. Yani kurum doğuyor, onun bir sözünden kurum doğuyor. Bu şekilde, yani Peygamberin sözlerinden ortaya çıkan kurumlar ile bu İslami kapitalizmin vücut bulduğunu görüyorsunuz. Bunun ana özellikleri nedir?

Ticaret var burada tabii ki hocam...

Ticaret konusunda yine Hazreti Peygamberin başka bir hadisi var. Der ki “rızkın onda dokuzu ticarettedir.” Şimdi Hazreti Peygamberin kendisi zaten tüccardı. Hazreti Ebu Bekir’de tüccardı. Hz. Osman da tüccardı. Bunlar hepsi tüccar. Rızkın onda dokuzu ticaretten... Dürüst tüccarın şehitler mertebesinde düşünüldüğü bir dinden bahsediyoruz. Yani bütün bunlar bana sosyalizmi hatırlatmıyor doğrusu.

Evet kesinlikle... Peki, bu temeller üzerine yani gerek Kur’an-ı Kerim’in ve gerekse Hazreti Peygamberin sünneti üzerine bir İslam medeniyeti geliyor. Biraz tarihi sürece gelirsek; benim anladığım kadarıyla siz şunu söylüyorsunuz, özellikle ilk asırlarında İslam medeniyetinin çok büyük, çok görkemli bir başarısı var ortada; yani medeniyet, sanat, bilim, askeri saha, devlet, her anlamda. Ve bunda ekonomi çok önemli etken, adeta bir motor burada diyorsunuz. Finansal ekonomi ve piyasa ekonomisi hâkimdi ve hatta Batı da daha sonra bazı kavramları, vakıf kavramını örneğin buradan aldı veya ticari birtakım mekanizmaları buradan aldı. Onu biraz açalım mı hocam, İslam’ın ilk döneminde, ilk asırlarında nasıl bir iktisadi model ortaya çıktı geliştirdi, onu anlamak açısından.

Evet, peki; onun ayrıntılarına girelim. Bir kere yine Kur'an'dan ve sünnetten ortaya çıkan şey şu: Fiyat kontrolü diye bir şey yok.

İslam'da fiyat kontrolü yok...

Evet, yani kar sınırlaması yok.

Kar sınırlaması yok, bunu açsak biraz...

İstediğin kadar kar yapabilirsin. Elbette helal yollardan kazanmak şartıyla... Mesala şu soruyu bana sorsanız. Öğrenciler bazen soruyor, hocam İslam'da yüzde ne kadar kara izin verilir? Sonsuz derim ben ona cevap olarak. Bunun tek bir şartı vardır, o karı helal yollardan kazanacaksın. Helal yollardan kazanmak şartıyla sen akıllılık edip günah işlemeyen haram yollardan olmamak şartıyla para kazanıyorsan yüzde bin kar yap. Yüzde bir milyon kar yapabilirsen onu da yap. Yani kar sınırlaması yok. Fiyat sınırlaması yok. Vergiler çok düşük. Gerçekten çok düşük...

Bunun düşük olması gerektiğini de İbni Haldun anlatıyor zaten.

Evet İbni Haldun da anlatıyor. İbni Haldun bütün bunları gayet bilen, toparlayabilen bir insan. Son derece ciddi yani yüzyıllar sonra Batı'da Adam Smith'le ortaya çıkan iktisadi kavramları onda görüyorsunuz. Vergi yükünün inisiyatife olan etkisini biliyorlar. Bunlarda mülkiyet hakları var son derece gelişmiş.

Mülkiyet hakları var, devlet gelip müsadere edemez.

Edemez ve *hıfzu'l-mal* diyorlar ona. *Hıfzu'l-mal* Şeriatın beş en önemli maksadından bir tanesi.

Şeriatın beş maksadından bir tanesi malın korunmasıdır. Devlet gelip keyfi olarak ben senin parana el koyarım diyemez yani hırsızlık haramdır ve yasaktır.

Ve İmam Gazali'nin şu yaklaşımı son derece önemli. Diyor ki hacca gitmek malum İslamiyet'in beş şartından bir tanesidir. Mantık yürütüyor... Hacca gitmeye, mecbursun. Hacca gidebilmek için para

biriktirmen lazım. O zaman helal yollardan o parayı biriktirmek için yapılan bütün çalışmalar zorunludur, bunu yapmaya mecbursun ve devletin de senin bir vatandaş olarak, bir Müslüman olarak para kazanmana imkan sağlaması lazım. Devletin görevi orada o; yani mülkiyet hakkının, vatandaşın kazandıklarının sağlama alınması lazım. Devletin mülkiyet hakkını koruyabilmesi lazım. Piyasalara müdahale etmemesi lazım. Bana bütün bunlar bir tür kapitalist sistemi hatırlatıyor.

İslam bu esaslar üzerine bu anlamda daha sonra Batı'nın da öğreneceği bir takım mekanizmaları oluşturuyor.

Burada bir şey var, sözünüzü kestim af edersiniz.

Etağfurullah.

Bu kapitalist bir sistemdir ama vatandaş bunu Batı kapitalizmi gibi düşünebilir. Bugün bütün referans noktamız bizim Batı kapitalizmi olduğu için kapitalizmin kötü bir şey olduğunu düşünüyoruz. Şunu da belirtmek isterim. Yani İslam kapitalizmi ile Batı kapitalizmi arasında son derece önemli bir fark var, o farka değinelim yanlış anlaşılmasın. O fark şu: Bakın bir Müslüman öldüğünde ahiret gününde ona bir takım sorular sorulacak. Bunlardan iki tanesi bizim şu andaki konumuzu doğrudan doğruya ilgilendiren sorular. Birinci soru “sen parayı nasıl kazandın?”

Helal yoldan olması lazım, kimseye haksızlık yapılmadan.

Haram yoldan mı? Elinde kul hakkı var mı? Yani kimseyi sömürdün mü? O sömürü, solcuların sömürü dediği olay. Ona Müslümanlar kul hakkı diyorlar. Sen insanları sömürerek mi, onların canını okuyarak mı bu parayı kazandın; yoksa helal yollardan mı kazandın? İşçinin ücretini hemen ödedin mi, ödemedin mi? Bütün bunlar hesap günü önüne geliyor tabii. Hak ettiği ücreti yani piyasa ücretini, piyasadaki ücret miktarını ödedin mi, ödemedin mi? Ve hangi

yollardan kazandın? Bu birinci soru. Ne kadar kar yaptın demiyor bakın. Hangi yollardan bu parayı kazandın? Helalse mesele yok. Limit yok. Yani şunu demiyor. Sen şu kadar servetin üzerinde para kazandın onun için günah işledin, doğru cehenneme demiyor.

Ve İslami gelenekte öyle bir şey yok.

Öyle bir şey yok. Sadece “nasıl kazandığı sorusu var” miktar önemli değil. Helal yollardan kazandıysan sorun yok. İkinci soru “nasıl harcadın?”

Bu da tabii bir ahlaki mesele...

Bakın internette dolaşıyordu şöyle bir resim. Bir Suudi prensin Mercedes’i... Muazzam bir Mercedes almış bu prens. Bu ne kadar uydurmadır ne kadar doğrudur bilemem, adamcağızın günahını almayayım, adamın ismini falan da söylemiyorum. O prensin arabasının üzerinde işte elmaslar filan. İşte bu cehennemlik bir fiil... Tabii Allah bilir ama bize öğretilen o, yani sen bu şekilde davranıyorsan parayı bu şekilde harcıyorsan bu günah.

Hocam İslami açıdan orada tavsiye edilen nedir? Yani zekat, sadaka ve parayı hayır yolunda kullanmak değil mi? Bu çok ayırıyor çünkü. Şu anlamda, kapitalizm deyince insanlar parayı almayı ve bununla işte her türlü gayri ahlaki şeyi yapmayı, her türlü zevk ü sefayı sürmeyi anlıyor. Siz diyorsunuz ki İslam’da kazanç helal olmalı, ama sonrasında helal kazancın da hangi maksatlar için harcadığı, yani başta zekat ve sadaka...

Öncelikle ailenin ihtiyaçlarını, yani en yakının ihtiyacını göreceksin. Ondan sonra tabii ki zekat vereceksin. Fakat zekat çok düşük bir şey, yani yüzde iki buçuktur, son derece düşük bir orandır. Zekat vereceksin ondan sonra Kur’an’da adı geçen diğer vergiler; haraçtır, cizyedir ve bunlar...

Cizye gayri müslimler için zaten.

Bunlar gayri müslimlere o dönemlerde uygulanan sadakalardır. Bunlar yüksek değil, yüksek vergiler değil. Yani İslamiyet'te yüksek vergi yoktur. Şimdi İslam ekonomisiyle uğraşan birçok düşünür, şu yola gitmeye çalıştılar. Dediler ki Kur'an'da bahsedilen vergilerin üzerinde biz vergi getirebilir miyiz getiremez miyiz?

İslam tarihinde bu tartışıldı.

İslam tarihinde değil bugünküler de tartışıyor.

Bugünküler...

Bugünküler bunu yapmaya çalışıyor. Bence tamamen yanlış anlıyorlar olayı. Bence bu kesinlikle doğru değil. Burada Kur'an'ın verdiği çok önemli bir mesaj var. Eğer Allah Müslümanlar üzerinde çok ciddi vergiler uygulanmasını isteseydi zaten onlar Kur'an'da yazılı olurdu. Kur'an'da iki tane artık uygulanmayan, en azından Türkiye'de uygulanmayan, haraç ve cizyeyi de bir kenara koyarsak. Bir tek kalıyor doğru dürüst vergi olarak zekat. O zaman burada bir mesaj var. O mesaj da şu, vergiler düşük olmalı. Şimdi vergiler düşükse devletin eline geçen para da az olacaktır. O zaman devlet eline geçen bu az parayla az harcama yapabilecektir. Diyelim ki ülkenin savunması için para harcayabilecektir. Gerisi... O zaman küçük bir devlet ortaya çıkıyor farkındaysanız değil mi?

Liberalizmin savunduğu da bu zaten, küçük bir devletin ortaya çıkması...

Bu çok modern, aslında inanılmaz modern bir şey.

Küçük devlet ama hizmetleri kim görüyor çocukları kim okutuyor. Okulları kim açıyor. Hastaneleri kim açıyor hocam?

Onları Müslümanlar kendileri yapıyor.

Yani sivil toplum...

Sivil toplum, vakıf... Peki, bu uygulandı mı, uygulanmadı mı? Bu çok teoride kalan bir şey denilebilir çünkü. Hemen cevabını verelim.

Osmanlı'ya bakalım mesela. Rahmetli hocam Ömer Lütfü Barkan'ın 1527 tarihiydi zannediyorum Osmanlı bütçeleri incelemesinden o çıkıyor. Yani devletin masraflarına bakıyorsunuz masraflar sadece askeri harcamalar. Hatta ben o çalışmayı genç bir doktora öğrencisi olarak okuduğum zaman, o bütçeyi çalıştığım zaman dehşete düşmüştüm. Bu ne biçim devlet demiştim, Osmanlı Devleti'ne çok kızmıştım o zaman, gayet iyi hatırlıyorum. Yani sadece askeri harcama yapmış başka bir şey yapmamış, bu ne biçim şey dediğimi gayet iyi hatırlıyorum. Oysa o zaman anlamamıştım ki o diğer bahsettiğiniz çok önemli harcamaları, yani eğitimi, sağlığı, diğer hizmetleri Müslümanlar kendi kendilerine yapıyorlar. Vakıflar yoluyla yapıyorlar. Bunun güzelliği de şurada. Siz varlıklı bir Müslümansınız mahalle-nizde bir eksiklik görüyorsunuz. Diyorsunuz ki ya bizim bu mahallede çoluk çocuk sokaklarda, bunların okula gitmesi lazım. Derhal çaresine bakıyorsunuz ve derhal bir vakıf kuruyorsunuz, bir okul kuruyorsunuz oraya.

Bunun modern dünyada da nispeten biraz benzeri Amerika mıdır hocam, yani sivil toplumun çok kuvvetli olduğu bir ülke Amerika? Vakıf müessesesi çok güçlü orada...

Vallahi yani çarpıcı bir örnek verelim. Şimdi Bill-Melinda Gates Vakfı.

Yani dünyanın en zengin adamı Bill Gates, gerçi şu an ikinci zengin oldu herhalde...

Onlar şahsi servetlerinden yirmi milyar dolar bağışladılar ve Bill-Melinda Gates Vakfı'nı kurdular. Ardından da...

Afrika'daki çocuklara yardımcı oldular.

Ardından da Warren Buffett geldi, Bill dedi ben sana güveniyorum çok doğru işler yapıyorsun, bu işi benden de daha iyi yaparsın, al sana otuz milyar dolar. Elli milyar doları böylelikle topladı vakıf.

Batı'da şu an işte iyi örneklerini görüyoruz. Bill Gates hakikaten servetinin tamamına yakını ile bir vakıf kurdu, yani çok muazzam bir rakam.

İslam dünyasında yok öyle bir vakıf bildiğim kadarıyla.

*Yok, o kadar servet de yok tabii ne yazık ki. Olanlar da ne kadar kullanıyor. Türkiye de aslında çok geliyor hayır işleri onu da ay-
rın konuşacağız ama... Yani İslam dünyasında hocam şu çok önemli Türkiye'de son yüz yılda şöyle bir anlayış var. Git sana devlet baksın derler. Veya devlet bize niye bakmıyor. Aslında İslam'daki gelenek...*

Bu değil.

Sivil toplumun öne çıkması ve insanların ahlaki sorumluluk alarak, Allah'a karşı sorumluluk fıkriyle hayır işleriyle beraber bütün bir şekilde toplumun zenginleşmesi. Fakat bu son yüzyılda bozulmuş bir gelenek anladığım kadarıyla öyle mi?

Son yüzyıldan biraz daha eski, on dokuzuncu yüzyılın başlarına kadar gidiyor. Yani demek ki artık yirmi birinci yüzyılda olduğumuza göre yüz, yüz elli yıllık bir olay.

Oraya biraz geleceğiz yani Osmanlı İmparatorluğu nasıl geri kaldı. Onları da size soracağım o konuda da çok önemli çalışmalarınız var.

Kaldığımız yere dönersek, bir İslami kapitalizm var ve bu, Batı kapitalizminden farklı...

Ahlaki açıdan farklıdır diyorsunuz ama hocam.

Otokontrole dayanan, kişinin kendi kendisini kontrol etmesine dayanan etik bir kapitalizm ve tarihte çok başarılı olmuş olan bir kapitalizm.

Fakat Batı kapitalizmi dediğimiz şeyde hep ahlaki çatıdan yoksun mu oldu bu sonraki bir gelişme midir Batı kapitalizminde?

Şimdi Batıya gelince, bir kere Batı kapitalizminin ortaya çıkışını ele almak lazım.

Evet...

Batı kapitalizminin ortaya çıkışı aşağı yukarı on üç, ön dördüncü yüzyıllarda olan bir şey. “Ticaret devrimi” diyorlar buna. Nasıl ortaya çıktı bu durup dururken? Batılılar da bunu inceliyorlar. Benim görüşüme göre onuncu yüzyıldan itibaren İslam dünyasından kurumları almaya başlıyorlar. Hangi kurumların alındığını kesin olarak saptadık. Birincisi iş ortaklıklarını alıyorlar.

Ortaklık, yani ortakların şirket kurması fikri İslam’dan geçen bir şey...

Hukuk, yani onun kanunları var. Yani misal Müslümanlar *mudarebe* de dediği ortaklığa onlar *commenda* diyorlar. Bu yüzde yüz mü? Yüzde yüz değil ama yüzde seksen oranında bunun doğru olduğunu düşünüyoruz.

Batı İslam’dan hakikaten neler aldı bunu biraz daha uzun konuşalım isterseniz. Batı İslam’dan çok şey öğrendi yani bilim alanında zaten çok şey var onlar iyi de biliniyor. Fakat Batı’nın iktisadi alanda İslam dünyasından aldığı da çok şey var. Özellikle hatta Batı kapitalizminin bir takım kurumları diyorsunuz, doğrudan İslam dünyasından geldi. Biraz onu açalım isterseniz.

Şimdi birincisi ortaklık hukukunun olması.

Ortaklık hukuku, yani Batı’da ortak şirket diye bir kavram yok yani belli bir zamana kadar.

Var, Eski Roma hukukundan gelen bir takım ortaklıklar var ama İslamiyet’ten aldıkları o *mudarebe*, *commenda* adını verdikleri...

Limited şirket dediğimiz kavram herhalde bunun karşılığı...

Evet, limited, sınırlı sorumluluk diyebileceğimiz şey. İslamiyet’ten alıyorlar bunu ve bu ortaklık türü o kadar başarılı oluyor ki, bütün Ortaçağ ticaretine hakim olan ortaklık türü halini alıyor. Yani bu ticaret devrimini belki de gerçekleştiren en önemli ortaklık türü

bu. Bir de bunun türevleri var. Yani bundan türeyen başka ortaklık türleri de var, bu bir. İkincisi, deniz ticaret hukukunu alıyor İslam dünyasından Batılılar. Üçüncüsü, belki hepsinden daha önemlisi, faiz yasağını alıyorlar.

Faiz yasağını ithal ettiler...

Faiz yasağı Hristiyanlıkta yok mu var, ama Hazreti İsa ona çok böyle yumuşak bir şekilde değinmiş İncil’de aktarıldığına göre. Kur’an’daki gibi sert bir yasak yok. Ama bu sertliği alıyorlar.

Enteresan evet...

Ve bu faiz yasağını koyuyorlar, ciddi bir şekilde koyuyorlar, hatta Dante meşhur *İlahi Komedi*’sinde cehennemin yedi kat dibine gider.

En altta faiz alan tefeciler...

En altta tefeciler vardır, bilirsiniz işte Datiniler, Peruzziler filan...

Siz bunda Keynes’e atıfta bulunmuşunuz, yani daha sonra Keynes ekonomi modelini geliştirirken haklı buluyor bu anlamda Ortaçağ’daki...

1929’daki o büyük buhran sırasında Keynes yaptığı çalışmalarda kanonistler haklıymış diyor. Kanonist dediği Thomas Aquinas gibi isimler diyelim... Ortaçağ’daki önemli Hristiyan Katolik düşünürlerin koydukları bu faiz yasağı meğer haklıymış diyor. Bunu söyleyen Keynes.

Yirminci yüzyılın en büyük bir iki iktisatçısından biri yani...

En büyük iktisatçısı belki de. İngiliz iktisatçı. Meğer bunlar haklıymış diyor. Ama İslam’dan kaynaklandığını bilmiyor. O Thomas Aquinas’ı biliyor. Şimdi onun için çok şey alınıyor İslam dünyasından.

Çek kavramı geliyor değil mi hocam? Yazılı doküman demek... Çe-ke dönüştürülmüş. Yalnız banka çeki aslında...

Bütün bu enstrümanlar aslında İslam dünyasından geliyor.

Peki bunu nasıl alıyorlar? Haçlı seferleri sırasında galiba biraz...

Evet, Haçlı seferleri sırasında biraz öğreniyorlar. Mesela deniz ticaret hukuku dedim az önce, onun hikâyesi şöyle: Aslan Yürekli Richard annesiyle beraber geliyor Kudüs'e. Ve annesi alıyor deniz ticaret hukukunu ve götürüyor.

Belge olarak...

Belge olarak yanında götürüyor. Böylesine muazzam etkisi var İslam dünyasının. Onun için bir İslam kapitalizmi deminden beri konuştuğumuz şey Batı'da da ortaya çıkıyor. Batı'da bunun ortaya çıkmasıyla birlikte "ticaret devrimi" denilen olayın ortaya çıktığını görüyoruz. Fransız bir tarihçi var dediği aynen şu: Bütün bu ticari kurumlarda ticari enstrümanlarda Müslümanlar Hristiyanlardan yüzyıllar daha ilerideydiler.

Bilim alanında, felsefe alanında...

Onlar zaten öyle. Fuat Sezgin'in çok önemli çalışmaları var, Ekmeleddin İhsanoğlu'nun çalışmaları var. Onların konusu. Ama bütün bunların motoru ekonomidir ve ekonomide Batı, İslam dünyasından çok etkileniyor. Diyeceksiniz ki peki bu kötü kapitalizm nasıl ortaya çıktı? Çünkü ilk ortaya çıkan Batı kapitalizmi İslami kapitalizmin bir kopyası diyebiliriz. Orada da etik değerler var. Dinin önemli bir otokontrol tavsiyesi var, bütün bunlar var. Ve Batı da vakıf kurumu da ortaya çıkıyor.

Mesela çarpıcı bir örnek vereyim. Meşhur Oxford Üniversitesi, ilk koleji Oxford'un Merton College'dır. O Merton College'ın bir vakıf şeklinde kurulduğunu ortaya koydular. Ben koymadım onu ortaya koyan profesör Monica Gaudiosi. Yani vakfı olduğu gibi alıyor ve bir medrese kurar gibi Merton College'ı kuruyorlar Oxford'da. Oxford'u Cambridge taklit ediyor. Yani etki muazzam. Muazzam bir etkiden bahsediyoruz. Ha bu sonra ne oldu. Batı kapitalizmi gelişti.

Tabii ona geçmeden şunu da söyleyeyim hocam. Ama Batı giderek tabii bu süreçte daha başarılı da oluyor. Bu biraz yani tarihsel tesadüflere mi dayalı. Coğrafi keşiflerin verdiği zenginlik ve yeni imkanlara mı dayalı. Yani o anlamda yani Batı gerek bilimde gerekse ekonomide gerçekten de İslam dünyasından pek çok şey alıyor ama bunları çok daha ileri noktalara götürüyor. Biz yerimizde sayıyoruz ne yazık ki bir noktadan sonra.

Ama ona bakarsan Müslümanlar da aynı şeyi yapmış. Hint'ten, Çin'den, Eski Yunan'dan, Mısır'dan almışlar ve onu çok ileri noktalara getirmişler. Yani bütün medeniyetler bu şekilde gelişirler. Bir şeyi alıyorsun, başka medeniyetlerden alıyorsun. Bir sentez yapıyorsun, o sentezi kendi prensiplerine göre yapıyorsun. Ondan sonra bunu çok daha ileri noktalara getiriyorsun. Yani bunun böyle olması normal.

Şu anda da Çin diyorsunuz Batı'dan bir şeyler aldı onu daha ileri noktalara götürüyor.

Aynen öyle. Şimdi İslam dünyası Batı'dan birçok şey alacak. Belki Çin'den de Hint'ten de bir şey alacak bunları ileri noktalara getirecek yani o büyük soru işaretiyle başladık ya İslam dünyasının durumu ne olacak? Onu göreceğiz...

Şeye dönelim hocam o zaman kötü kapitalizm bu hakikaten ahlaksızlık, sömürü, aşırı hırs ve para kazanmayı kendi içinde bir tatmin, yani o parayla hayırlı bir iş yapmak anlamında değil de gerçekten mal biriktirme hırsı olarak gören ve bütün ahlaki-dini öğretileri arka plana atan hakikaten bir kötü kapitalizm var. Onu nasıl anlamalıyız?

Bu kötü kapitalizm nasıl ortaya çıktı? Bir kere Avrupa'da Hristiyan kiliseye karşı bir tepki ortaya çıktı. O tepki de çok haklı bir tepkiydi.

Kilisenin otoriterliğine karşı bir tepki...

Engizisyon özellikle, engizisyon korkunç bir şey...

Bu ama tabii Katoliklerde olan bir şey aslında Protestan...

Katolik dünyasından bahsediyoruz şu an. Katoliklerde olan bir şey... Mesela ben Siena'da bir engizisyon müzesine gittim. Aman Allahım, korkunç bir şey! Oradan nasıl kaçacağımı bilemedim. O işkence aletlerini gördükten sonra. Yani havsalaınız almaz. Engizisyon korkunç bir kurum. Katolik Kilisesi'nin...

Ve bunu İslam dünyası hiçbir zaman karşılığı olmadı hocam değil mi böyle bir engizisyon.

Aman aman nazar değmesin aman olmasın.

Çünkü o dönemde işkence Avrupa'da bir yöntem olarak kullanılıyor.

Çok önemli bir noktaya değindiniz, İslam dünyası bunun karşılığı yani engizisyon gibi bir kurumun karşılığı olmadığını söylediniz. Bunun nedeni Katoliklik merkezi bir din. Onun merkezi bir hiyerarşisi var. En tepede Vatikan var, papa var değil mi? Böylesine merkezileşmiş bir dinin kurumudur engizisyon. İslamiyet ise desentralize bir dindir.

Adem-i merkeziyetçi bir dindir diyorsunuz...

Evet adem-i merkeziyetçi bir dindir. Onun için ne mutlu ki öyle bir kurum olmamış. Ama engizisyon yakalıyordu insanları ve sen gerçek Hristiyan değilsin, heretiksın şusun busun... İşkenceyi yapıyorlar. Aylar boyu süren işkenceler yapıyorlar insanlara, ondan sonra sonunda da yakıyorlardı. Canlı canlı yakıyorlardı. Ondan sonra bütün malına el koyuyordu. Onu zaten kralla anlaşıyorlardı. İşte bir miktarını Kilise alıyor bir miktarını kral alıyordu, korkunç bir kurum. Şimdi buna gayet haklı olarak tepki geldi. Tepki nereden geldi? Önce Martin Luther'den geldi.

Yani dini bir tepkiydi.

O dini bir tepkiydi Protestanlık doğdu. Protesto yani kiliseyi

protesto ettiler. O şekilde doğdu Protestanlık. Ama bitmedi, devam etti. Devam etti ve on sekizinci yüzyıla geldiğimizde Fransız Aydınlanması ile birlikte...

Fransa da Katolik olduğu için tabii.

O Katolikliğin kepçesi şeklinde ortaya çıktı ve ama bu arada engizisyon ortadan kalkmadı onu da söyleyelim. Vatikan'da hala bir engizisyon kurumu var. Ve şu andaki papa engizisyonun başındaki kişiydi.

İşkence yapmıyorlar tabii şimdi...

Ama yani öyle bir şey var.

Yani şu an yine heretik ilan edebiliyorlar.

Ve ama Fransız Aydınlanması'yla birlikte Katolik Kilisesi'nin Vatikan'ın kontrolü çok azaldı. Ama bu arada etik kontroller, ahlaki değerler de kalktı ve ortaya *homo economicus* denen bir varlık çıktı.

Hocam bu önemli bir şey... Bu tabii herkesin aslında ders çıkarması gereken bir şey... Şunu o zaman diyebiliriz baskıcı bir dinin var olması Avrupa'da din karşıtlığını üretti. Yani o baskıya tepki duyanlar dine tepki duymaya başladı. Tümünden dini reddeden özellikle Fransa eksenli bir görüş ortaya çıktı diyorsunuz on sekizinci yüzyılda.

Şimdi şey derler mesela bizim Avrupa Birliği'ne girme çabalarımız sırasında Avrupalılardan bunu çok duyduk. Siz Aydınlanma yaşamadınız dediler. Ondan sonra Reformasyon yaşamadınız dediler. Siz bize katılamazsınız dediler. E be kardeşim yani bizim öyle bir derdimiz yoktu ki. Aydınlanma'yı siz yaşayacaksınız tabii, kilisenin bu çilelerinden siz geçtiniz. İslamiyet'te bizim hiçbir zaman öyle bir problemimiz olmadı ki. Onun için Aydınlanma'yı yaşamış olmak ne kadar önemli?

Hocam burada İngiliz ya da İskoç Aydınlanması'nı ayıranlar olur. Onu da biraz vurgulamak gerekir belki.

İngiltere’de bu daha hafif oldu tabii. Çünkü dine karşı böyle bir reaksiyon olmadı. Sekizinci Henry’nin bir takım şeyleri var. O manastırlara el konulması olayı falan var. Ama İngiltere’de engizisyon tarihi o kadar eski olmadığı için, tepki de daha yumuşak oldu.

Daha yumuşak oldu yani o anlamda.

İskoç Aydınlanması ve İngiliz Aydınlanması, Fransız Aydınlanması’ndan çok farklı... Fransız Aydınlanması dine karşı olan bir şey. Laiklik de öyle, yani dine karşı.

Oysa Anglosakson gelenekte dinle beraber bir modernleşme var.

Daha yumuşak, her şeyi etkiledi.

O anlamda diyorsunuz tabii ahlaki...

Homo economicus öyle doğdu. *Homo economicus* işte hiçbir ahlaki derdi olmayan sadece kar maksimizasyonu yapmaya çalışan. Bu arada insanlara haksızlık yapıp...

Talan eden, işgal eden, savaş çıkaran.

İşgal eden, başkasının canına okuyasın önemli değil diye düşünen, böyle bir varlık hissi olmayan, ahlaki kontrolü olmayan bir varlık.

Ama bu kapitalizmin ta kendisi değildir diyorsunuz. Bu kapitalizmin dejenere edilmiş bir formudur.

Aynen onu diyorum. Aynen onu diyorum.

Ve kapitalizmin bir ürünü olarak ortaya çıkmış değil; kapitalizmin üzerine felsefi olarak bir din karşıtlığının gelmesiyle ortaya çıkmış bir formül.

Çığırından çıkmadır. Ama biz bugün kapitalizmden bahsederken, sadece bu çığırından çıkmış kapitalizmdeki *homo economicus*u görüyoruz. Bundan önceki o kapitalizme bütün karakterini veren etik ahlaki kapitalizmin kökeni olan İslami kapitalizmi göz ardı ediyoruz.

Gerçi şu an belki dünya onu biraz düşünmeye de başlıyor çünkü kapitalizmin geleceği nereye diye tartışmalar var, farklı anlayışlar var. Orada biraz sizin de çalışmalarınız dikkat çekiyor yani uluslararası düzeyde.

Hemen ona gelelim. Şimdi bu hain kapitalizm, bu kötü kapitalizm ortaya çıktı.

Gayri ahlaki kapitalizm.

Gayri ahlaki, acımasız kapitalizm ortaya çıktı. Batı'da buna tepkiler oluştu. Birincisi, en büyük tepki, sosyalizm ortaya çıktı malum. İkinci tepki sosyalizme gitmeden kapitalizm içerisinde oluştu. Refah devleti kavramı ortaya çıktı. Ondan sonra bu ikisini ele aldı Müslüman düşünürler. Özellikle Ömer Çapra. Batı kapitalizmi, ona tepki olan sosyalizm ve sosyalizme tepki olarak gelen refah devleti. Bu üçünü birden aldı ve bunlardan hangisi Müslümanlara en uygun diye bir soru sordu. Vardığı sonuç hiçbirisi uygun değil. Hiç biri İslamiyet'e uymaz. Peki, "İslamiyet'e ne uyar?" sorusunun cevabını da kendisi bilmiyor. Onu da söyleyeyim. Hiç birine uymadığını söylüyor ama *Islamic economics* diye bir kavram ortaya çıktı. Peki, bu *Islamic economics* nedir? Onu hala araştırıyoruz. Benim görüşüme göre o *Islamic economics* denen şey aslında *Islamic capitalism*, İslami kapitalizmdir. Tarihte uygulanmıştır. Bunun bütün prensiplerini, Kur'an'la birlikte ortaya konulan prensiplerini biliyoruz. Bunun bu prensiplerin nasıl kanunlara hukuk sistemine aktarıldığını biliyoruz. Kurumlarını biliyoruz, kurumlarının evrimini biliyoruz. Bu evrimin sonunda ne olduğunu neler gerçekleştiğini biliyoruz. Bu bilgiler var bizde.

Bu konuda Amerika'da yine değerli bir akademisyen yine değerli bir meslektaşınız Timur Kuran'ın bazı görüşleri var. Siz onlara eleştirel bakıyorsunuz biliyorum. Ben de sizin görüşlerinizi çok önemsiyorum.

O, İslam dünyasında iktisadi gelişmenin biraz Şeriat tarafından sınırlandırıldığını düşünüyor. Daha doğrusu hani meşhur sorudur “ne için geri kaldık?” ve “terakkiye ne mani oldu?” Timur Kuran da akademisyen Amerika’da... O diyor ki Şeriatın bazı sınırlandırmaları İslam dünyasında iktisadi gelişmeyi engelledi. Siz de böyle değil diyorsunuz değil mi, bu önemli bir nokta?

Şimdi Timur’la bizim ilişkilerimiz epey eskiye gider. O benim bıraktığım noktadan başladı. Şöyle bir ilişki oldu. Ben 1996’da bir kitap yayınladım. Hollanda’da yayınlandı kitap Brill tarafından: *A Comparative Evolution of Islamic Business Partnerships*. Türkçeye de çevrildi bu kitap. Türkçeye *İş Ortaklıkları Tarihi* olarak çevrildi ve Tarih Vakfı Yayınları arasında yayınlandı. Ben orada bir sonuca vardım. Dedim ki İslami dünyasında böyle Batı’da görüldüğü gibi çok büyük güçlü şirketler görmüyoruz. Timur bunu kafasına takmış ve ne için görülmediği sorusunu sormuş. İyi ki de sordu, yani önemli bir soru. Ondan sonra vardı sonuç...

Bunun Şeriat tarafından engellendiği...

Büyük şirketlerin kurulmasının Şeriat tarafından engellendiği sonucuna vardı.

Bu sonuçtan iki türlü siyasi görüş çıkabilir. Birincisi bakın Şeriat bizi geri bıraktı gibi bir sonuç çıkıyor olabilir. Bir de biz büyük şirketler olması zaten İslam’a aykırıdır gibi bir sonuç çıkarılabilir ama bu görüşlerin ikisine de katılmıyorsunuz siz.

İkisine de katılmam. Bir kere büyük şirketler kötü bir şey değildir.

Değil, istihdam yaratır, refah meydana getirir.

Kesinlikle, yani büyük şirketlere niye karşı olalım ki! İslami açıdan bakıyorsak helal yoldan kazanmaları şartıyla ve kazandıkları paraları da toplum refahına bir noktadan sonra harcamaya başlıyorlarsa.

Kaldı ki istihdam yaratmalarıyla insanlara iş üretmeleriyle...

İstihdam yaratıyorsa neden karşı çıkalım ki! Bir kere o saçma sa-
pan bir şey olur. Öbür meseleye gelirsek...

Şeriat mı geri bıraktı İslam dünyasını?

Şeriat mı geri bıraktı meselesine gelince, ben Timur Kuran'ın ar-
gümanını çok ciddi bir şekilde okudum. Gördüm ki, ortaya koyduğu
argümanlar hep teorik argümanlar. Ve gene baktım ki, aynı kaynak-
ları kullandığınız zaman tam tersi sonuçlar da çıkabiliyor. Ve teorik
olarak hiç de böyle olması da şart değil, yani Şeriatın başka türlü
yorumlanması, gayet liberal ekonomik büyümeyi sağlayabilen bir
şekilde yorumlanması da pekâlâ mümkün. O da hukuk içerisinde.
O bakımdan bir kere Şeriatla alakalı olarak illa ki bu sebep olmuş-
tur diyemeyiz. Ne sebep olmuştur? Bence Şeriat dışında bir takım
gelişmeler, faktörler ortaya çıkmıştır ve o sebep olmuştur diye dü-
şünüyorum.

*O faktörlere gelirsek hocam, orada siz otoriter idarelerin önemli
olduğunu düşünüyorsunuz, yanılmıyorsam eğer. Yani mallar müsa-
dere eden, ekonomik hayata darbe vuran, İslam dünyasında ilk başta
olmayıp da sonra giderek gelişen müstebit sultanlar geleneği var. Bu-
rada mı görüyorsunuz asıl sorunu?*

Evet orada görüyorum. Şeyle başlıyor... Şimdi bir kere bu konuda
bilgimiz az, onu söyleyeyim başta.

*Akademik bilginiz az, yani daha çok araştırmamız gereken bir
şey...*

Akademik bilginiz az. Bir kere İslam iktisadi düşünce tarihinin
bunları incelemesi lazım... Yani benim çok sevgili dostum, meslek-
taşım vardır, Profesör Sabri Orman. Ona hep ben “Ya Allah aşkına
şu konuyu yaz” derim. İslam iktisadi düşünce tarihçilerinin şu so-
runun cevabını vermeleri lazım: Ne zaman oldu da İslam iktisadi

düşüncesi klasik İslami kapitalizmden kaymaya başladı ve müdahaleci devlet ortaya çıktı. Hangi düşünürler, ne düşünerek bunu yazdılar onu ben bilmiyorum. O sorunun cevabını Sabri Orman ve diğer düşünce tarihçilerinin vermesi gerekir. Benim konum değil o. Ama benim görebildiğim bir şey var. Ben bir kere kurumlarda bunu takip edebiliyorum, kurumlarda bariz bir şekilde ortaya çıkıyor. Mesela önce müsadere kurumu ortaya çıkıyor. Ne zaman? Osmanlıdan çok önce, ta Abbasilerde başlıyor.

Müsadere, devletin mala el koyması...

Devletin mala el koyması, vatandaşın malına el koyması evet...

Bu aslında Şeriat'a aykırı...

Kesinlikle! Şeriatın görevi mülkiyet hakkını korumaktır ama devlet Abbasilerle birlikte bunun tam tersini yapmaya başlıyor. Hatta böyle kurumlar kuruyorlar. Ondan sonra diğer hanedanlar devam ettiriyor. Hatta yeni gelen hanedan eski hanedanın bütün malına el koyuyor falan. Bunları görüyorsunuz. Bir kere bunlar sapmalar.

Pek tabii mala el kondukça ekonomik hayat darbe yiyor, çünkü devlet malınıza el koyacaksa niye çalışasınız değil mi?

Aynen yani...

Bizim Varlık Vergisi falan gibi Cumhuriyet döneminde uygulanan şeyler de buna benziyor. Devlet gelip gasp edecekse paranızı ne için çalışasınız, hatta aman çalışıp zengin olmayalım dersiniz.

İnisiyatif öldürüyor. Bütün çalışma şevkini öldüren bir şey, son derece kötü bir şey, Şeriat'a da tamamen aykırı. İkincisi fiyat müdahaleleri var. Giderek, bu gibi müdahaleler ortaya çıkmaya başlıyor. Sonra Memlukler zamanında devletin baharat ticaretine doğrudan el koyduğunu görüyorsunuz. Ticarete el koyuyor... Bir kere bütün bunlar Osmanlı öncesi. Osmanlı'da da narh konuluyor. Şevket Pamuk'un kulakların cınlasın. Çok sevdiğim bir dostumdur. Şevket

Pamuk'la bizim bir şeyimiz var. Şevket der ki narh öyle fazla önemli bir şey değildir.

Osmanlı'da yani...

Osmanlı'da öyle fazla da bir müdahale olarak görmemek gerek.

Narh aleyhinde aslında hadis-i şerif var. Narh, yani devletin fiyat kontrolü yapması, yani bu mal şu fiyata satılacaktır diye bir kural koyması...

Hadisi bilirsiniz. Ya Resullallah diyorlar bir şey söyle de şu fiyatlar böyle artmasın. Ona verdiği cevap “Şüphesiz, fiyatı tayin eden... Allah'tır”. Nefis bir şeydir yani. Şimdi gidip arz eğrisi böyle, yok talep eğrisi şöyle diye anlatacak hali yok. Fiyatları Allah yapar der ve keser atar. Şimdi bir bakıyorsunuz Osmanlıda narh vardır. Şevket'ten önce Mübahat Kütükoğlu'nun çok önemli çalışması var narh hakkında. Çok önemli bilgiler verir Mübahat Hanım. Şimdi burada soru şu “narh ne kadar önemli?”

Şevket, o kadar önemli değil der, çünkü bu aşağı yukarı piyasa fiyatlarını takip ediyordu der, fazla değildir der, vesaire. Ama ben Şevket'in kendi verilerine baktım, aşağı yukarı her iki yılda bir narh uygulanmış. Bazen aynı yılda üç dört defa narh konuluyor. Ve Şevket'in verileri üç yüz yılı kapsar. Üç yüz yıl boyunca en azından her iki yılda bir uygulanan narh bence ciddi bir narhtır.

Peki, bunun ne zararı olur?

Şu zararı olur. Siz üreticisiniz bunu diyorsunuz ki elli liraya satarsam herhalde kar ederim. Devlet size kırk beşe satmak zorundasın deyince zararı göğüslemek durumunda kalıyorsunuz. İşiniz batabilir muhtemelen. Bu sefer üretimden vazgeçersiniz falan ekonomi küçülür bu şekilde zararı var herhalde narhın. Siz genç olduğunuz için hatırlamıyorsunuz galiba.

Türkiye'de vardı Ecevit zamanında...

Yani biz bunun daniskasını yaşadık. Hatırlamıyorsunuzdur siz tabii.

Ben çocuktum hayal meyal hatırlıyorum Ecevit zamanında. Yağ kuyrukları falan vardı böyle. Ama narhın ne olduğunu da Türkiye yetmişlerde gördü yani.

Daniskasını gördü.

Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı sırasında...

Ne zararı var diye sordunuz ya, karaborsayı ortaya çıkarır sonunda hiçbir mal bulamaz olursunuz. Mallar böyle tezgah altındadır. Karaborsa fiyatını teklif edersiniz bakkala, bakkal ancak o zaman çıkartır al der bunu. Ondan sonra çok daha ucuza alabileceğiniz malı, yani piyasa fiyatından alabileceğiniz malı eğer zenginseniz ancak karaborsa fiyatına alırsınız. Mahveder ekonomiyi yani.

Ekonomide iyi niyetli düzenlemeler iyi sonuçlar vermeyebiliyor. Hani nahr yapalım her şeyi ucuzlatalım herkes ucuza alsın. Böyle bir şey yok yani.

O hayal o. Onun ne kadar hayal olduğunu tüm Türkiye, benim yaşındakiler mükemmel bilirler. Gayet iyi biliriz.

O anlamda Osmanlı'da ve bu noktada hocam vurgulamak herhalde çok önemli çünkü Türkiye'de yüz yıldır, "İslam dünyası niye geri kaldı" diye soruluyor. Ve işte Şeriat yüzünden geri kaldı, İslam hukuku yüzünden geri kaldı, İslam müesseseleri yüzünden geri kaldı filan deniyor. Çözüm ne? Otoriter laik bir devlet gelsin, bunların hepsini çöpe atsın o devlet her şeye hâkim olsun ve her şeyi harikalaştırsın ve bizi kalsındırsın... Bunu talep eden bir anlayış var. Oysa sizin çalışmanızdan anladığım, aslında tam sorunun kendisi bizatihi otoriter devlet. Yani o devletin aslında vakıfları kaldırması, piyasaya hâkim olması bizatihi sorun. Ve Osmanlı da zaten gerilediyse tam da o yüzden geriledi değil mi?

Evet, evet ve son araştırmalar da giderek bunu gösteriyor.

Bu çok enteresan...

Burada da Mehmet Genç üstadımıza değinmek isterim. Mehmet Genç umarım bana kırılmaz çünkü onun daha yayınlanmamış en son çalışmasından bahsetmek istiyorum, “Yed-i Vahit” makalesinden, *İslam Ansiklopedisi*’nde yayınlanacak. Şimdi ben onun ayrıntılarını anlatamıyorum burada ama çok önemli bir çalışma. Oradan şunu anlıyoruz, 1820’lerde feci bir dönem var. İşte Yunan ayaklanması başlamış.

Tabii Osmanlı tehdit altında...

Osmanlı perişan bir durumda... Navarin’de Osmanlı donanması tamamen yakılmış. Mehmet Ali Paşa olayları var vesaire, korkunç bir dönem. Yeniçeri ordusu lağv edilmiş, yerine yeni ordu kurulmuş. Bütün bu olaylar olurken devlet ticarete dahi el atıyor ve ilk defa o zaman ticaret tekelleri kurmaya başlıyor. Mehmet Genç’in en son makalesi o. Şimdi benim ayrıntılarına girmem hiç doğru olmaz daha yayınlanmamış çünkü ama muhteşem bir çalışma. Orada devletin ne duruma geldiğini, nasıl müdahaleci hale geldiğini görüyoruz. Ben eskiden beri, yani Mehmet Genç’in bu en son çalışmasından önce de yine Mehmet Genç’in daha önceki çalışmaları ve kendi çalışmalarıma dayanarak Osmanlı sistemine şöyle bir isim vermiştim: *Proto-quasi-socialism*. Dünya literatüründe de o şekilde tanındı.

Yarı sosyalizmin öncüsü diye mi çevirmek lazım?

“Proto”, erken diyelim. “Erken-sosyalizmsi Osmanlı sistemi” diye, böyle tercüme edilebilir.

Osmanlı sisteminin orijinalini mi yoksa sonradan kazandığı formu mu kast ediyorsunuz?

Giderek bu hale dönüşüyor.

Devlet giderek daha fazla ekonomiye müdahil oluyor.

Sosyalist bu, üstelik Karl Marx'tan yüzyıllar önce ortaya çıkan bir sosyalizm. Erkenliği oradan, yani "proto" takısı oradan. Sosyalizmsi dememin nedeni de işte Marx'ın belirttiği sınıf kavgasına dayanan bir sosyalizm değil bu, tam tersi amaçlı. Sınıflar arasında ahengi oluşturmak için kurulan bir sosyalizm. Ama vardığı uygulamada aldığı form sosyalist bir form. Fiyatlara müdahale ediyor, mülkiyet haklarına müdahale etmeye başlıyor, kara müdahale ediyor. Diyor ki bakın az önce onu konuşuyorduk klasik İslam'dan bahsederken yüzde bin kar yapabilirsin diyorduk. Osmanlı'da ise sana, yüzde on kar yapabilirsin diyor. Veya en fazla yüzde yirmi yapabilirsin diyor, o da ancak çok tehlikeli bir iş ise. Sağlığın tehlikeye giriyorsa falan o zaman yüzde yirmi. En fazla müsaade ettiği şey o. Yani nereden nereye gelmiş.

Ve o yüzden geriliyor diyorsunuz.

Bence o yüzden geriliyor. Yani Timur Kuran'ın dediği gibi Şeriat yüzünden değil. Bütün bunlar Şeriatla yok ki. Şeriatı boşu boşuna suçlamış oluyor yani. Burada bir tür sosyalizme benzeyen uygulamaları yüzünden Osmanlı geride kalıyor ve bu Batı kapitalizmiyle başa çıkamıyor. Kapitalizmle başa çıkacaksan senin de kapitalist olman lazım ancak öyle başa çıkabilirsin, başka yolu yok.

Çin'in şu anda yaptığı gibi...

Evet. Çin'in şu anda yaptığı gibi ve Sovyetlerin yapamadığı gibi... Yani biz zannediyoruz ki Sovyet sosyalizmi çöken ilk sosyalizmdir. Hayır, ondan önce Osmanlı sosyalizmi vardı. Esas en önce çöken o oldu.

Ve bu İslam'ın ürettiği değil de devletin ihtiyaçlarından kaynaklanan bir sosyalist formdu diyorsunuz o anlamda.

O zaman belki şu soruyu sormak lazım. Peki, İslami kapitalizm Batı kapitalizmi ile başa çıkabilir mi?

Bunu konuşalım. Ben isterseniz giriş de yapayım. 2007'de, 2008'de dünyada büyük bir ekonomik kriz oldu. Hala bunun etkilerini

görüyoruz. Avrupa çok ciddi bir düşüşte... Yunanistan falan hakikaten çok trajik durumda... Ve bunun üzerine bazı Marksistler “ah kapitalizm çöktü, tekrar Marx geliyor” falan dediler. Ama başka yorumcular da dediler ki kapitalizmin bir formu gerçekten burada iflas etti, acaba kapitalizmi yeniden mi yorumlamak lazım yeni kapitalizmler mümkün mü? Böyle bir tartışma var. Siz de zaten akademik çalışmalarınızda tam da bu noktada diyorsunuz ki, zaten tarihte başarılı olmuş ve zaten Batı’yı etkilemiş ve başarısını ispatlamış bir İslami kapitalizm var; üstelik ahlaki de.

Sözünüzü kesebilir miyim burada?

Buyurun estağfurullah.

Benim en son kitabım böyle başladı. Aynen böyle başladı.

İtiraf ediyorum, ben kitabınızı okumuştum... İsmi de hatırlatalım kitabın hocam.

Kitabın ismi *Islamic Capitalism and Finance: Origins, Evolution and the Future*.

Nerede basılmıştı hocam?

İngiltere’de basıldı. Şimdi o kitabın ikinci veya üçüncü sayfasında şey vardır. Eski Amerikan çalışma bakanı Robert Reich, aynı zamanda Berkeley profesörlerinden. Onun şöyle bir beyanatı oldu *Newsweek*’te. *Newsweek* soruyor yani bu kapitalizmin durumu nedir falan diye. Diyor ki iki tane kapitalizm türü var. Biri diyor, işte bizim bildiğimiz Amerika’da Batı Avrupa’da olan demokratik kapitalizm. İkincisi Çin demiyor; Hong Kong, Singapur gibi olan yerlerde ortaya çıkan otoriter kapitalizm diyor. Ha bir üçüncü başka bir kapitalizm türü varsa bunu da birisi bize anlatırsa ben şahsen çok ilgilenirim, çok öğrenmek isterim diyor. Onun üzerine ‘vay sen bunu mu istiyorsun’ dedim oturdum kitabını yazdım. Üçüncü kapitalizm türü İslami kapitalizmdir ve işin garip tarafı bu üçüncü dediğimiz aslında

birincidir. Çünkü hepsinden daha eskidir. Yani Singapur'daki yok Hong Kong'daki kapitalizmden 1.500 sene daha eskidir. Batı kapitalizminden de aşağı yukarı bir beş altı yüz, sene daha eskidir.

Evet, orada hocam bu farkı vurgularken ahlaki, yani temel çatıyı vurguluyorsunuz. Bir de tabii bir başka mesele olarak faiz meselesi var. İslam'da faiz-riba haram en azından onu söylemek lazım. Bu tabii modern banka faizinin karşılığı değil bu konuda tartışmalar var onu da vurgulamak gerekir mi, yani siz o konuya nasıl bakıyorsunuz? O anlamda tabii faiz yasağının yatırımı teşvik edici bir yönü de var İslam'da. Bunun eksikliği mi acaba belki biraz Batı kapitalizminin açıklarından bir tanesi? En azından böyle bir şey söylenebilir mi ya da siz o alternatif form olarak önerinizde onu mu vurguladınız?

Şimdi Pandora'nın kutusunu açıyorsunuz... Yani soruyu doğru anladıysam İslami finansa girmeye başlıyoruz şimdi.

Evet, o zaman finansa girebiliriz isterseniz. Yani o da kapitalizmin parçası. Yani o anlamda İslami finansın farkı temelde faiz yasağı mıdır? Eğer öyleye bunun hikmeti nedir, öyle sorayım size klasik dille?

Vallahi nereden başlasam ki? Muazzam bir soru bu. Kısaca anlatmak gerekirse İkinci Dünya Savaşı sonucunda Hint yarımadası parçalanıyor. Müslümanlar diyorlar ki biz kendi devletimizi kuracağız. Bu devlet Pakistan olacak ve bu devlet tamamen İslami bir devlet olacak. Peki, güzel tamam... İslami devlet olacaksak bunun ekonomisi nasıl olacak? İslami bir ekonomi olacak. İslami bir ekonomi nasıl olur? Lap diye diyorlar ki faiz yasağı olacak. O zaman ne olacaktır bütün finans sistemi faizsiz bankacılığa gidecektir diyorlar. Ondan sonra faizsiz bankacılık sistemini getirmek için faaliyete başlanıyor ama faaliyet Pakistan'da değil ilk defa Mısır'da başladı. Ahmet Al-Naggar ilk faizsiz bankacılığı Mısır'da başlatan kişidir. Ben de onunla birlikte iki sene boyunca çalıştım Kıbrıs'taki İslami finans enstitüsünde. Ve müthiş

bir tecrübe oldu benim için, enteresan bir tecrübe.

İtiraf etmek gerekir ki burada başarısız olundu. Daha doğrusu şöyle bir başarı oldu, evet bir takım yöntemlerle faizsiz bankacılık doğdu. Fakat hızla Ahmet Al-Naggar'ın ve bizim beraber geliştirmiş olduğumuz prensipler, o Kıbrıs'taki enstitüde beraber koyduğumuz prensipler çöpe atıldı. Yerine konvansiyonel Batı türü bankacılığı taklit eden bir İslami bankacılık sistemi kuruldu maalesef. Şeriatı aykırı değildir bu, onu da söyleyelim. Yani bu insanlar günah işlemiyorlar. Ama bizim arzu ettiğimiz şekilde tamamen kar ve zararın paylaşılmasına yönelik bir sistem maalesef daha henüz kurulamadı. Ama üstünde çalışıyoruz. Yani şimdi bizim Malezya'da, Kuala Lumpur'da yaptığımız şey tamamen budur. Yani hem İslami gerçek kar zarar ortaklığına dayanan ama hem de fiks gelir sağlayan tasarrufçuya fiks gelir sağlayan enstrümanların üzerinde çalışıyoruz. Çok önemli bir şey yaptık. Bir aşamaya geldik. Yine Mehmet Genç'e burada atıfta bulunmak isterim onun yaptığı çok önemli bir çalışma var Mehmet Genç'in "esham" üzerinde yaptığı bir çalışma var; Osmanlıda esham sistemini anlatıyor. *İslam Ansiklopedisi*'nde yayınlandı, son derece önemli bir makaledir.

Ben Mehmet Genç'in o çalışmasını aldım götürdüm *INCEIF*'e ve dedim ki buyurun bunu modernleştirelim. Malezya'da kıyamet koptu onu söyleyeyim, olumlu anlamda kıyamet koptu. Derhal beyin fırtınaları organize edildi. Biz yedi tane beyin fırtınası yaptık Mehmet Genç'in Osmanlı eshamı makalesi üzerine. Bu yedi beyin fırtınasında şu gruplardan oluştu. Ben Osmanlı iktisat tarihçisi olarak durumu anlattım. Tarihteki durumunu anlattım. Modern finansçılar, ama konvansiyonel finans ve İslami finans üzerine çalışan modern finansçılar, finans mühendisleri... Bunlar esham üzerinde çalıştılar ve eshamı biz şöyle modernize edebiliriz dediler. Fıkıh uzmanları

vardı ve bunlar Malezya'daki en üst seviyedeki fakihlerdi. Malezya Merkez Bankası fıkıh heyetindeki kişilerdi. Bütün bunlar hemen aynı anda onlara soruldu. Yani şöyle modernize edeceğiz siz ne dersiniz? Yedi tane böyle beyin fırtınası yaşadım ben. Ondan sonra biz bu eshamı modernize ettik ve son aşamaya geldik.

Hocam detayları mutlaka okuyacağız inşallah kitabınızda. Son olarak şunu sorayım size bir de izninizle. Türkiye bu çalışmalara dâhil mi ya da Türkiye'deki akademik dünya...

Hayır, hayır.

Yani dahil olmak için ne yapmamız lazım ya da Türkiye'de akademisyenlerin biraz daha herhalde bu konulara eğilmesi lazım değil mi? Çünkü Türkiye bu konuyu sanki bir kenara bırakmış gibi.

Türkiye için bunlar önemli değil. Dünya için önemli ama.

Türkiye için ne yazık ki değil diyorsunuz yani. Hocam çok teşekkür ederim. Sonuçta ben özet olarak şunu belki tekrar vurgulayabilir miyim? İslami ekonomi dediğimizde bu aslında bir piyasa ekonomisidir mutlaka bir sosyalist ekonomi değildir. İslam dünyasının geri kalması ise, tam da bu ekonominin geri kalması sebebiyledir diyorsunuz. Bunu yerine daha sosyalist anlayışların gelmesi sebebiyledir yani...

Kayma olması...

Evet, ama bu İslami kapitalizm, Batı'da sonradan gelişen ahlaki değerleri olmayan insanları hakikaten sömüren, fakirlere ihtiyaç sahiplerine karşı hiçbir ahlaki sorumluluk hissetmeyen kapitalizm değildir tam tersine çok ciddi bir ahlaki temel üzerine yükselen bir ahlaki kapitalizmdir diyorsunuz değil mi hocam.

Evet, evet...

Hocam ben de zaten o şekilde düşünüyordum. Çok sağ olun hocam vakit ayırdığınız için.

Ben teşekkür ederim, sağ olun.

FADİME ÖZKAN-MURAT ÇİZAKÇA¹

Fadime Özkan: *Dindar Müslümanların zenginleşmesi bir süredir tartışma konusu yapılıyor malum. “Bir lokma bir hırka” ile yetinmedikleri, sermaye biriktirdikleri için eleştiriliyorlar. Kendine anti-kapitalist Müslüman, sosyalist Müslüman diyenler var. Siz İslam toplumlarında ekonomi çalışan bir akademisyen olarak ne diyorsunuz bu tartışmalara?*

Murat Çizakça: Bence, tüm bu tartışmalar bilgisizlikten ve İslamiyet’i kendi kafalarındaki modelin içerisine hapsetme gayretlerinden kaynaklanıyor.

İslam ekonomisi nasıl bir ekonomidir peki kapitalizmi öngörür mü?

İslam ekonomisi kapitalizmin ta kendisidir, orijinal, etik, çirkinleşmemiş halidir.

Kapitalizm Müslümanın yitik malıdır, diyorsunuz yani?

Kesinlikle öyle. Müslümanlar kapitalizmi ilk keşfedenler olmasalar da 7. yüzyılla 12. yüzyıllar arasında dünyada bilinen en yüksek seviyesine çıkartmışlar, sonra da tam olarak henüz anlayamamış olduğumuz nedenlerle yavaş yavaş terk etmişlerdir.

¹ Star, 27 Ağustos 2012.

Bu terkin nedenine ilişkin en güçlü argüman nedir?

Bu terk etme olayının 12.-13. yüzyıllarda hem Batı'dan Haçlı seferleri hem de Doğu'dan Moğol istilasası dolayısıyla, Müslümanların hayatta kalabilmek için, devletlerini merkezileştirmek, güçlü ordular yaratmak ve bunları finanse etmek gereğinden kaynaklandığını düşünüyorum. Ama bu büyük sistem değişikliği konusunda elimizde sadece ipuçları var, kesin bilgiler henüz yok.

Kapitalizm serbest piyasa, özel mülkiyet ve girişim özgürlüğü demek; bu kavramlar ve kavramların sınırları İslam tecrübesinde nasıl yaşandı peki?

Bu ilkeleri önce Kur'an'da görmek mümkün. Hazreti Peygamber de Kur'an'daki ilkeleri insanların günlük hayatlarında kullanabilmeleri için yorumlayan ilk insandır. Peygamberin bu yorumlarından kurumlar doğmuştur. Daha sonra büyük hukukçular da yorumlar yapmış ve sonuç olarak ahlaki değerlere bağlı ancak esasında kapitalist olan bir ekonomik sistem ortaya çıkmıştır. Bu sistemde serbest piyasa vardır, fiyatlara müdahale edilmez. Nitekim bu konuda sahih hadis vardır.

Örnekler misiniz?

Hazreti Peygamber'e sormuşlar, “bu fiyatlar çok arttı emret indirsinler” demişler. Hazreti Peygamber de “fiyatları Allah yapar” demiş ve müdahale etmemiş. Özel mülkiyet de kesinlikle vardır ve devletin koruması altındadır. Hatta *hıfzu'l-mal* yani “özel mülkün korunması” Şeriatın amaçlarından. Girişimciliğin önü sonuna kadar açılmıştır. Hiçbir ortaklık türü İslami mudarebe kadar girişimciyi korumaz. Helal yollardan kazanmış olmak şartıyla yüzde bin kâr yapsanız buna izin vardır. Kâra konulmuş bir üst sınır yoktur. Ancak her Müslümana ahirette parasını nasıl kazandığı ve bu parayı nasıl harcadığı sorulacaktır. İnsanları sömürerek kazanılan, sonra da

lüks ve gösterişe harcanan paralar cehennemin yolunu açar.

Siz sömürüyü yasaklayan bir kapitalizmden bahsediyorsunuz...

Elbette. Müslüman kapitalist kendi kendini kontrol eden, üzerinde kul hakkı olmayan kapitalisttir. Bunu rahmetli Prof. Sabahattin Zaim “İslam iş adamını önce ahlâkla donatır sonra da ‘şimdi git rekabet et’ der ve piyasa denen o ormana salar” diyerek ifade etmişti. İşte böyle ahlâk sahibi, üstünde kul hakkı olmayan dürüst tüccarlar Kur’an’da şehitlerle aynı mertebeye konmuşlardır. “Rızkın onda dokuzu ticarettir” diyen bizzat Peygamber Efendimizdir. Dahası kendisi de tüccardı ve Hz. Hatice ile mudarebe ortaklığına girerdi. Bütün bunların sosyalizmle yakından veya uzaktan ilişkisi olmadığı aşîkârdır.

Burada bir duralım ve İslam ekonomisi tarihine bir bakalım isterim. Köşe başlarıyla özetleyin desem... “Pratik” nasıl olmuştur?

Şöyle olmuştur: Klasik İslami kapitalizm tarihte ilk defa olmak üzere Akdeniz ve ardındaki Avrupa ile Hint Okyanusu ve ardındaki Çin’i birleştirmiş, dünyada ilk defa olmak üzere kıtalararası ticareti oluşturmakla kalmamış, bu ticarete 7. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar, yani bin yıl boyunca, hakim olmuştur. Kur’an’da var olduğunu belirtmiş olduğum ilkeler ve bu ilkelerden Peygamber tarafından yorumlanıp oluşturulan kurumlar olmasaydı bu başarı sağlanamazdı. Nitekim, bu sistemin en önemli ilke ve kurumları Batılılar tarafından 10. yüzyıldan itibaren alınmış ve Batı kapitalizmi de İslami kapitalizmin dümen suyunda gelişmiştir. Batı’nın bizden aldığı kurumlara örnek olarak iş ortaklıkları, vakıflar, deniz ticaret hukuku gibi olmazsa olmaz kurumları sayabiliriz. Nitekim meşhur Oxford Üniversitesi (Merton College) aslında bir medrese olarak vakf formatında kurulmuştur! İngilizce *college* kelimesi de zaten Arapça *külliyeden* gelir.

Şahidi olduğumuz, karşı olduğumuz Kapitalizmle sizin anlattığınız kapitalizm neredeyse birbirinin zıddı. Bu çağın insanları kapitalizmi, kân yüceltirken insanı tüketim değerine indirgeyen, sömüren, perişan eden fena bir sistem olarak bilir. Siz ise İslami kapitalizmden bahsediyorsunuz... Makas nasıl bu kadar açılabilirdi peki?

Klasik İslami kapitalizm İslamiyet'in koymuş olduğu ahlak ilkelerine dayanıyordu. Batı tarafından alındıktan sonra orada Batı'nın çok özel şartları dolayısıyla bir evrime tabi tutuldu. Örneğin faiz yasası Batı'da da vardı, hem de çok güçlü bir yasak olarak vardı. Ancak daha sonra gevşedi. Ama esas olarak, merkezi kilise sistemine tabi olan Batı, özellikle engizisyon kurumuna tepki olarak, Kilise'nin yolsuzluk ve zulmüne karşı ayaklandı. Bunu önce Almanya'da Martin Luther'in liderliğinde Protestanlığın ortaya çıkmasında gördük, daha sonra da Fransa'da 18. yüzyılda Aydınlanma hareketinde gördük. Fransız Devrimi sırasında papazlar giyotinin ilk müşterilerinden! Tüm bu olaylar sonucunda Kilise'nin koymuş olduğu ahlaki kurallar bir köşeye atıldı ve kapitalizm sizin bahsetmiş olduğunuz o kötü, sömüren kapitalizm haline dönüştü. Bu Batı kapitalizmi ile İslami kapitalizm arasında büyük farklar oluşmuştur zira, İslam dünyasında dinî öğretiler hiçbir zaman terk edilmediler.

Batı'da bunlar olurken burada durum nasıldı; Selçuklu Devleti'nin ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik modeli için ne söylenebilir?

Az önce de belirttiğim gibi, hem Haçlı seferleri hem de Moğol istilasları arasında sıkışan Selçuklu ekonomik sisteminde giderek güçlü bir merkezin oluştuğunu ve liberal İslami kapitalizminden daha merkeziyetçi bir sisteme geçişin başlamış olduğunu düşünüyorum. Ama emin değilim. Osmanlı'da ise eminim. Özellikle Mehmet Genç'in çalışmalarından bu konuda kesin bilgiler edinmiş bulunuyoruz. Osmanlı'da klasik İslami kapitalizmin ilkelerine aykırı

olmak üzere, fiyatlara müdahale edilmiş, kârlar genelde yüzde 5 ile yüzde 10 arasında sınırlandırılmış ancak olağanüstü şartlarda nadiren yüzde 20'ye kadar izin verilmiş, sık sık müsadereler yapılmış ve kısacası benim *proto-quasi socialist* dediğim Osmanlı ekonomik sistemi ortaya çıkmıştır.

“Proto-quasi socialist”ten kastınız nedir?

Burada *proto* ön, *quasi-socialist* ise sosyalizmsi manasına gelir. “Ön”den kasıt, bu sistemin Marx’dan yüzyıllar öncesi ortaya çıkması, “sosyalizmsi”den kasıt ise, Marxgil sınıf kavgasına dayanması değil, tam tersi, sınıflar arası armoniyi temin etmeyi amaçlamasıdır. Ama sonuçta, amaç ne olursa olsun, Mısır hariç olmak üzere, Osmanlı İmparatorluğu’nda genel olarak girişimci sınıf boğulmuş ve Batı’da görüldüğü türden büyük şirketler bizde ortaya çıkmamıştır. Sanırım Müslüman sosyalistler kavramı Osmanlıların bu anlattığım özelliklerinden kaynaklanıyor.

“Sosyalist Müslümanlar”dan, “anti-kapitalistler”den mi bahsediyorsunuz?

Bu arkadaşlar Osmanlı’ya bakıyor orada belirtmiş olduğum *proto quasi-socialist* özellikleri görüyorlar, oradan da Osmanlı en güçlü İslami devlet olduğu için İslamiyet’in de bir tür sosyalizm olduğuna karar veriyorlar. Ancak tarihe sadece Osmanlı açısından baktıkları ve daha öncesine gidemedikleri için Osmanlı’nın aslında klasik İslami kapitalizminden çok önemli bir sapma olduğunu anlamıyorlar.

Hepsi böyle değil, bazıları da Kur’an-ı Kerim’deki Haşr suretinden hareket ediyorlar. Orada servetin belirli bir gurubun elinde dönüp durmaması gerektiği belirtilmiş. Ama buradan illaki sosyalizm veya anti-kapitalizm çıkmaz. Zira servet ahirete inanan Müslüman’ın eline geçerse, o mutlaka vakıf kurar ve servetini gönüllü olarak dağıtır. Yani Haşr suresindeki emri önce servet edinin

sonra da gönüllü olarak dağıtarak da pekâla yerine getirebilirsiniz. Bu dediklerimin teoride kalmadığını geniş şekilde uygulanmış olduğunun yüzlerce örneğini de biz ülkemizde çoğu halâ faaliyette bulunan Selçuklu ve Osmanlı vakıflarında görüyoruz.

Bazıları daha da ileri gidiyorlar ve mademki Osmanlı böylesine başarılı bir devletti, modern İslam devleti de sosyalist olmalı diyorlar. Burada yine dostum Mehmet Genç'e atıfta bulunmak isterim.

Buyurun.

Hoca'ya, Osmanlı ekonomisinin bugün uygulanıp uygulanamayacağını sormuşlar. Hoca da o her zamanki esprili haliyle cevap vermiş; "Hayır, yapılması gereken, Batı Kapitalizmi'nin sünnet edilerek günümüze uygulanmasıdır!!!" demiş. Ben de diyorum ki, Batı Kapitalizmi'ni sünnet edemezsin, o, İslami Kapitalizm'den türediği için zaten sünnetli doğmuş! İki defa da sünnet olunmaz ki! O yüzden yapılacak şey, klasik İslami kapitalizmi modernize ederek günümüze uygulamaktır. Bu gereklidir, zira sosyalizmin kapitalizm karşısında nasıl çöktüğünü hep birlikte gördük. Hal böyleyken günümüzdeki Müslüman ülkelere hâlâ Osmanlı'nın sosyalizmsi modelini önermek hiç de akıllıca gelmiyor bana. Ne de olsa sosyalizmsi Osmanlı modeli, Batı kapitalizmi karşısında çöken ilk *quasi-socialist* modeldir.

Peki. Osmanlı ekonomik sisteminden biz neler devşirdik, Türkiye olarak?

Birçok şeyi aldık ama bunların her halde en önemlisi devletçiliktir. 1923'ten Turgut Özal'a kadar 60 yıl bu sistemle kalkınmaya çalıştık ve çok zaman kaybettik. Murat Metinsoy'un *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye* kitabına bakarsanız, büyük savaşta Türkiye Cumhuriyeti'nin uyguladığı iktisadi politikaların tamamen Osmanlı mirası olduğunu görürsünüz.

Konuştüğümüz başlıklar üzerinden bakarsak Türkiye'deki mevcut genel durum hakkında ne düşünüyorsunuz?

Malûm, Türkiye dindar bir başbakan tarafından yönetilen laik bir ülke. Bu durum genel kanının aksine şu ana kadar pek sorun olmadı ama bundan sonra, özellikle de başbakan güçlü bir başkanlık sistemini getirirse, sorun olabilir mi diye bir soru düşerse akıllara, cevabım şu olur: Başbakan veya güçlü cumhurbaşkanı Şeriatın amaçlarını doğru anlar ve bu amaçlardan esinlenerek politikasını belirlerse hiçbir sorun olmaz.

Aman Hocam, hep korkulan, çok tartışılan iki kavramı birden söylediniz! Hem başkanlık hem Şeriat hem de sorun olmaz dediniz. Bunu biraz açar mısınız?

Önce dindarlara bir sözüm var: Laikliğin kıymetini bilmek gerek. Zira laiklik olmasa ve bu ülke bir İslam Devleti'ne dönüşse, ilk sorulacak soru "hangi İslam" olur. Yani, devlet Sünni mi olacak yoksa Şii/Alevi mi? Sonra da kan gövdeyi götürür. Türkiye bir anda Irak ve Suriye'ye benzer. Bu nedenle, Müslümanların da en az Batılılar kadar laikliğe ihtiyacı vardır. Bu durum zaten Irak ve Suriye'de tüm açıklığıyla ortada.

Şimdi de laiklere bir sözüm var: Şeriattan bir öcü gibi korkmaktan vazgeçin. Zira Şeriata yüzeysel değil derinden bakarsanız onda, sizin çok değer verdiğiniz ilkeleri bulabilirsiniz.

Şeriatın ve laikliğin özüne dair hatırlatmalar bunlar?

Örnekler üzerinden konuşalım. Önce Sayın Başbakan'dan başlayalım. Başbakan, malum, dindar bir insan. O halde, esas referans noktası Şeriattır.

O böyle ifade etmiyor sanırım...

Bazılarının aksine, ben bunda hiçbir sakınca görmüyorum. Zira Şeriat öyle kolay kolay basite indirgenecek bir şey değildir. Sonuçta

mademki dindar bir başbakanımız var, o zaman, kendisi Şeriattan esinlenerek görevini yapmak durumundadır. Yalnız burada esinlenerek kelimesinin altını çizeyim. Zira, motomot, yüzeysel, insanlara dayatarak uygulamak başka, esinlenerek, bir filozof gibi doğru anlayarak, içine sindirerek, danışarak, ikna ederek uygulamak başka. Birincisi ülkede büyük karışıklıklara neden olur, ikincisi ise ülkeyi refaha götürür. Peki... Şeriattan nasıl esinlenilir dersanız, laik bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nde dahi bu mümkündür. Zira, gene çoğunlukla sanıldığı gibi, Şeriat ile laiklik hiç de birbirine düşman kavramlar değildir.

Bunu açmalısınız...

Bunu açıklayabilmem için, İmam Gazali ile İmam Şatibi'nin geliştirmiş oldukları *makasıdu's-Şeriat* kavramına gitmem gerek. Bu iki büyük düşünür *hudud* cezalarından hareketle, Şeriatın amaçlarını araştırmışlar ve şunları saptamışlar: 1) Aklın korunması 2) Dinin korunması 3) Malın korunması 4) Nefsin korunması 5) Neslin korunması. Bu koruma işini kimin yapacağına gelince, İbni Haldun'dan Nejatullah Sıddıqî'ye kadar birçok büyük düşünür bunun esasında devletin görevi olduğunda hem fikirdirler.

Biraz somutlaştırırsak, aklın korunmasını devlet nasıl yapar?

Aklın en önemli ürünü fikir olduğuna göre, fikir özgürlüğünü sağlayarak yapar. O halde, daha da somutlaştırırsak, fikirlerinden ötürü hapishanelerde çürüyen yazarların özgürlüklerine kavuşturulması aslında Şeriatın *hıfzu'l-akl* amacı gereğidir. Hangi laik buna itiraz edebilir ki?

Dinin korunmasına gelince, dikkatinizi çekerim. Burada Süniliğe, Hanefiliğe vesaire spesifik bir şekilde atıf yoktur. İfade çok geniştir ve tüm dinleri kapsar. O halde, Alevilikten Ortodokslara kadar tüm dinlerin korunması gerekir. Somuta indirgersek, cemevleri,

Heybeliada Ruhban Okulu'nun açılması gibi özgürlüklerin sağlanması, Alevilerin Diyanet İşleri Başkanlığı'nda temsil edilmeleri Şeriatın gereğidir. Tüm dinlerin korunması, vicdan ve ibadet özgürlüğü demektir ve bu kavram laikliğin temelidir. İşte bu nedenle az önce laik bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nde dahi bir Başbakan'ın Şeriattan esinlenebileceğini söylemiştim. Zira laikliğin en önemli unsurlarını İslamiyet'te bulmak pekala mümkündür. Tarihteki uygulama da böyledir.

Osmanlı tecrübesini kastediyorsunuz?

Evet. Osmanlı'nın gayri Müslimlere din ve ibadet özgürlüklerini vermiş olduğunu ve bu konuda tüm dünyaya örnek olduğunu, dahası Balkanlarda Hristiyan reayanın sadakatini yüzyıllar boyunca bu şekilde sağlamış olduğunu biliyoruz. Bu sadakat sayesinde ki 14-16. yüzyıllar arasında yapılan onca Haçlı seferi Balkanlarda hüsrarla sonuçlanmış, Hristiyan reaya bir türlü ayaklanıp Haçlı ordularına katılmamıştır. Ancak, Osmanlı aynı hoş görüyü Alevilere göstermeyince sonuçları çok kötü olmuş ve Osmanlı-İran savaşları kaçınılmaz olmuştur. Üstelik bu savaşlar yüzyıldan fazla bir zamana yayılmıştır. Osmanlı ile İran böyle boğazlaşıırken Portekizliler Ümit Burnu'nu dolaşmış ve neredeyse ellerini kollarını sallayarak Hint Okyanusu'na hakim olmuşlardır. Kısacası, Başbakan'ın *hıfzu'd-din* kavramını, yani dinin korunmasını, doğru anlayarak tüm vatandaşlara ibadet özgürlüğünü sağlaması gerekir. Hatta, dinsizliğin de bir tür din olduğu düşünülerek ateistlere dahi tolerans gösterilmelidir. Adam, "ben dinsizim" diyorsa, bu onun sorunudur, devletin değil.

Hıfzu'l-mal ne demektir?

Hıfzu'l-mal, malın ve mülkiyet haklarının korunması anlamındadır. Bundan da tüm devlet kurumlarının ve belediyelerin vatandaşların mülkiyet hakları karşısında son derece dikkatli olmaları gereği

anlaşılır. Günümüzde belediyeler imar planları yaparken çok pervasız bir şekilde vatandaşın malına el koymakta *dominium eminens* kavramını abartmaktadırlar. Bu gibi konularda ve yüksek vergi hadlerinde çok dikkatli olmak gerekir. Zira vergi, sonuçta, vatandaşın mülküne el koymaktır. İbni Haldun, yükselen devletlerin az, çöken devletlerin ise çok vergi aldıklarını belirtir. Nitekim Kur'an'da spesifik olarak belirtilen vergiler çok azdır. Zekat dahi yüzde iki buçuk gibi çok düşük bir orandır. O halde bu durumda eğitim ve sağlık gibi çok önemli hizmetler nasıl yerine getirilir? Cevap: Vakıflar yoluyla. Burada hükümetin görevi vatandaşların vakıf kurmalarını mümkün olduğunca kolaylaştırmak ve vakıfları korumak olmalıdır. Bence İslami ekonominin püf noktası buradadır: Vatandaş düşük vergi ve serbest piyasa yoluyla servet edinecek, sonra da bunu vakıflar yoluyla gönüllü olarak dağıtacaktır.

Bir de “nefsin ve neslin korunması” amacı var Şeriat’ın. Onları da açalım.

Hıfzu’n-nefs, insan haklarıdır. Somuta indirgersek, tüm ezilenlere haklarını vermektir. İşkence karşısında sıfır toleransdır. Burada Hazreti Ömer’i yad etmek gerekir. Halifelik makamına getirildiğinde o muazzam sorumluluğun altında ezildiğini, ve “Dicle kıyısında bir deve (yoksa kuzu muydu şimdi tam olarak hatırlayamıyorum) açlıktan ölse bunun sorumlusu benim” diyerek dehşete düştüğünü bilmemiz gerekir. Başbakanlık veya güçlü başkanlık da böylesine büyük bir sorumluluktur. Bu durumda Başbakan’ın neden tüm yetkileri elinde toplamak istediğini, çok güçlü bir başkanlık sistemini kurmak istediğini anlayamıyorum. Zira sorumluluk yetkiyle orantılı olarak artar. Tüm yetkileri elinde toplarsa bu koskoca ülkede vuku bulabilecek her türlü haksızlıktan ahirette kendisinin sorumlu tutulacağı düşüncesi karşısında Hazreti Ömer gibi dehşete düşmüyor mu?

Ya hıfzu'n-nesl?

Hıfzu'n-nesl gelecek nesillerin korunmasıdır. Burada eğitim ve sağlık son derece önemli bir konumdadır. Bu da bir kez daha bizi hem devletin hem de vakıfların bu konularda yapacakları yatırımın önemine getirir.

Devletle vakıflar, devletle sivil toplum yani nasıl paylaşacaklar o alanı?

Sıddıqî'ye göre, devletin bu konulardan hangisine ne kadar yatırım yapması kararı tek başına Başbakan'a bırakılamaz. Bu, vatan-daşa danışarak yapılması gereken bir konudur zira söz konusu olan vatandaşın vergilerle toplanan parasıdır. Günümüzde vatandaş danışmanın en etkin yöntemi ise parlamenter demokrasidir. Kısacası, demokrasi, *makasidu's-Şeriat*ın en sağlam bir şekilde uygulanmasını sağlayan bir tekniktir. Buna dayanarak, Mohammad Has-him Kamali ve Jasser Auda gibi modern düşünürler demokrasinin Şeriatın altıncı unsuru olarak kabul edilmesini talep ederler. Eğer bu doğruysa, o zaman Şeriatın esinlenen lider ve onun hükümeti demokrasinin önündeki engelleri de yok etmek ve demokrasiyi en yüksek seviyelere getirmekle yükümlüdürler.

AK Parti hükümetinin on yıldır uyguladığı ekonomipolitiği nasıl buluyorsunuz peki?

AKP bu konuda tartışmasız çok başarılı. Bu çok aşikâr konuda ayrıntılara girmek istemiyorum. Ancak benim büyük bir endişem var. Dünyadaki en zengin ülkeler hangileridir diye Google'a sor-sanız. İlk ondan yedisinin demokratik ve özgür ülkeler olduğunu görürsünüz. Diğer üçüyse küçük, petrol ihraç eden emirliklerdir ki önemsizdirler. Bu nedenle ekonomideki çok iyi giden perfor-mansın ülkedeki demokrasi ve özgürlüklerle yakından ilgili oldu-ğunu biliyorum. Ancak, demokrasi, insan hakları ve özgürlüklerin

sınırlanması eninde sonunda ekonomiyi de vurur ve orta derecede gelir sahibi olan ülkeler sınıfından zengin ülkeler sınıfına atlama-mızı engeller. Bu konuda Friedman, Sen, North gibi Nobel kazanmış iktisatçılar da aynı fikirdedirler.

Sonuç olarak ben, demokrasi, özgürlükler ve insan haklarının Şeriatın esas amaçları olduklarını ve bunların sağlam bir şekilde yerleştirilmelerinin, önlerinin açılmalarının, aslında dinimiz tarafından da emredildiğini bir kez daha vurgulamak istiyorum. Bu nedenle yüzeysel ve fıkhi değil daha derinden ve felsefi bir açıdan okunan ve yorumlanan Şeriatın laiklikle çatışmayacağını, tam tersine, bunların aslında birbirlerini desteklemeleri gerektiğini düşünüyorum.

070848

ADA

070848 ADA

İslam'ın
Unutulan Ekonomik Modeli

AHLAKİ KAPİTALİZM

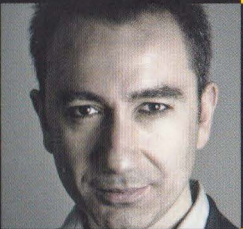

Doktorasını 1978 yılında University of Pennsylvania'dan alan Çizakça, uzun yıllar Boğaziçi Üniversitesi'nde ders verdikten sonra sırasıyla Fatih ve Ludwig Maximilians Üniversitelerinde profesörlük yapmıştır. Halen Kuala Lumpur'da INCEIF'te İslami Finans, Karşılaştırmalı İktisat ve Finans Tarihi profesörlüğü vazifesini sürdürmektedir. 2011'de Son kitabı İslami Kapitalizm ve Finans: Kökenler, Evrim ve Gelecek yayınlanmıştır.

MURAT ÇIZAKÇA

MUSTAFA AKYOL

Boğaziçi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi Bölümü'nden mezun oldu. Aynı üniversitede tarih alanında yüksek lisansını tamamladıktan sonra yazı hayatına başladı. Makaleleri *Washington Post*, *Newsweek*, *Foreign Affairs* gibi pek çok yabancı yayında yer aldı. Halen *Star* ve *Hürriyet Daily News* gazetelerinde köşe yazarlığı yapmaktadır.